

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

მარიამ დალაქიშვილი

კოლექტიური მემსიერების როლი პატარა ქვეყნების კონფლიქტების მოგვარებაში

დიპლომატია და საერთაშორისო პოლიტიკა

სამაგისტრო ნაშრომი შესრულებულია დიპლომატიისა და საერთაშორისო
პოლიტიკის მაგისტრის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად

სამაგისტრო ნაშრომის ხელმძღვანელი: თორნიკე თურმანიძე
საერთაშორისო ურთიერთობების დოქტორი, ასოცირებული პროფესორი

თბილისი, 2018

ანოტაცია

მიმდინარე მოვლენებიდან გამომდინარე, რომ დღესდღეობით მრავალი კონფლიქტი არსებობს მსოფლიოს სხვადასხვა წერტილში და ბევრი მათგანი ჯერ კიდევ გადაუჭრელია, უფრო და უფრო მეტი ყურადღება ეთმობა სამშვიდობო პროცესებსა და კონფლიქტების მოგვარების თეორიებს. ასეთი რეალობის გათვალისწინებით, აღნიშნული თემა, რომლის სათაურია: „კოლექტიური მეხსიერების როლი პატარა ქვეყნების კონფლიქტების მოგვარებაში“ აქტუალურია, რადგან ნაშრომი იკვლევს კოლექტიური მეხსიერების როლს პატარა სახელმწიფოების კონფლიქტების მოგვარებაში. ნაშრომის მთავარი მიზანია დაადგინოს, თუ რა როლს თამაშობს კოლექტიური მეხსიერება პატარა სახელმწიფოების კონფლიქტებში. როგორ გამოიხატება ის სამშვიდობო პროცესებსა და მის თანმდევ მოვლენებში. კვლევის ობიექტს წარმოადგენენ პატარა სახელმწიფოების კონფლიქტები. თემის ძირითად შედეგს წარმოადგენს კოლექტიური მეხსიერების ნეგატიური ფუნქციის დადგენა პატარა სახელმწიფოების კონფლიქტების მოგვარების საკითხში.

აღნიშნულ თემაში სიახლეს წარმოადგენს ის, რომ კონფლიქტები და მათი მოგვარების საკითხები ახსნილია არა მხოლოდ პოლიტიკურ ჭრილში და საერთაშორისო ურთიერთობების რომელიმე თეორიით, არამედ გამოყენებულია თეორია სოციალური ფსიქოლოგიიდან და დამატებით საუბარია ფსიქოლოგიურ ასპექტებზე, რომელიც თან ახლავს პატარა სახელმწიფოების კონფლიქტებს. თემაში ერთმანეთთან შერწყმულია სოციალური, ფსიქოლოგიური და პოლიტიკური საკითხები. ასევე მიმოხილულია კოლექტიური მეხსიერების გამოვლინება ისეთ სფეროებში, როგორცაა პოლიტიკა, ხელოვნება, სპორტი და ა.შ და განხილულია საერთო ჯამში მათი გავლენა პატარა სახელმწიფოების კონფლიქტების მოგვარებაზე.

Abstract

Given the recent developments that nowadays there are many conflicts around the world and most of them are still unsolved more and more attention is paid to peacekeeping processes and conflict resolution theories. Taking into account such reality the topic: “The role of the collective memory in resolving conflicts of small states” is actual as it researches the role of the collective memory in resolving conflicts of small states. The main aim of the paper is to evaluate what kind of role plays collective memory in the conflicts of small states. How is it expressed in the peacekeeping processes and its accompanying events. The conflicts of small states are the objects of the paper. The main result of the research is that collective memory has the negative role in resolving conflicts of small states.

The innovation of this topic is that conflicts and their resolving issues are explained not only through the political context and by the theory of international relations but a theory from social psychology is used and additionally, there is written about psychological aspects which are followed the conflicts of small states. Social, psychological and political issues are combined with each other in the paper. It also reviews the collective memory manifestation in areas such as politics, art, sport and etc and their overall impact on the resolution of conflicts of small states is discussed.

სარჩევი

1. შესავალი.....	5
2. კვლევის მეთოდოლოგია	7
3. ტერნიმთა განმარტება	8
4. ლიტერატურის მიმოხილვა.....	10
5. თეორიული ჩარჩო	17
6. კონფლიქტების აღწერა	24
6.1 ყარაბალის კონფლიქტი.....	24
6.2 ყარაბალის კონფლიქტის მოგვარების მოდელები და მოლაპარაკებები	27
6.3 კოლექტიური მეხსიერების როლი ყარაბალის კონფლიქტში.....	33
6.4 აზერბაიჯანელების კოლექტიური მეხსიერება და ყარაბალის კონფლიქტი.....	35
6.5. სომხების კოლექტიური მეხსიერება და ყარაბალის კონფლიქტი	43
6.6. ისრაელ-არაბების კონფლიქტი	51
6.7. ისრაელ-არაბების კონფლიქტის მოგვარების მოდელები და მოლაპარაკებები	58
6.8. კოლექტიური მეხსიერების როლი ისრაელ-არაბების კონფლიქტში.....	65
6.8.1 ებრაელების კოლექტიური მეხსიერება და ისრაელ-არაბების კონფლიქტი.....	67
6.8.2 არაბების კოლექტიური მეხსიერება კონფლიქტთან დაკავშირებით	76
7. კოლექტიური მეხსიერებისა და სოციალური რეპრეზენტაციის გავლენა სხვა კონფლიქტებზე...	83
8. დასკვნა.....	85
9. გამოყენებული ლიტერატურა.....	87

1. შესავალი

თანამედროვე ეპოქაში უფრო და უფრო მეტი ყურადღება ექცევა კონფლიქტების მოგვარების საკითხებს, რადგან ჯერ-ჯერობით მსოფლიოს მრავალ წერტილში ეს საკითხი კვლავ აქტუალურია და სისტემატურად ვხვდებით მიმდინარე, თუ გაყინულ კონფლიქტებს. საერთაშორისო ასპარეზზე ასევე ნელ-ნელა წინ წამოიწია პატარა სახელმწიფოების შესახებ კვლევებმა.

აღნიშნული ნაშრომი მიზნად ისახავს დაადგინოს, თუ რა როლს თამაშობს კოლექტიური მეხსიერება პატარა სახელმწიფოების კონფლიქტების მოგვარებაში. ნაშრომის აქტუალობას განაპირობებს ის, რომ საკმაოდ მრავლად არის მაგალითი პატარა სახელმწიფოებს შორის კონფლიქტების, რომელთაგან ბევრი გაყინულია და გადაჭრის გზებიც თითქოს ჩიხშია მოქცეული. თემის აქტუალობას განაპირობებს ისიც, რომ სამშვიდობო პროცესების შესახებ კვლევები თანდათან უფრო პოპულარული ხდება, მათ შორის მშვიდობის მშენებლობის საკითხები, რა მხრივაც კოლექტიურ მეხსიერებას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება დაპირისპირებულ საზოგადოებებს შორის აღქმებისა და შეხედულებების გასაგებად. ნაშრომში განხილულია მხოლოდ პატარა სახელმწიფოები, რადგან, განსხვავებით დიდი სახელმწიფოებისგან, ყველაზე მკაფიოდ აქ ვხვდებით კოლექტიურ მეხსიერებას თავისი სტანდარტული გაგებით.

ნაშრომის **საკვლევი კითხვაა** - რა როლს თამაშობს კოლექტიური მეხსიერება პატარა სახელმწიფოების კონფლიქტების მოგვარებაში; **ჰიპოთეზა** კი შემდეგნაირად ფორმულირდება: კოლექტიური მეხსიერება ნეგატიურ როლს თამაშობს პატარა სახელმწიფოების კონფლიქტების მოგვარებაში.

ნაშრომში **დამოუკიდებელ ცვლადს** წარმოადგენს - კოლექტიური მეხსიერება, ხოლო **დამოკიდებულ ცვლადს** - პატარა სახელმწიფოების კონფლიქტების მოგვარების სამშვიდობო პროცესები და მისი თანმდევი მოვლენები.

ნაშრომის მიზანია დაამტკიცოს, რომ კოლექტიურ მეხსიერებას აქვს ნეგატიური როლი პატარა სახელმწიფოების კონფლიქტების მოგვარებაში. ამისათვის, თემაში განხილულია ორი კონფლიქტი: ყარაბაღისა და ისრაელ-არაბების კონფლიქტი. ხაზგასასმელია, რომ მონაწილე მხარეები წარმოადგენენ პატარა სახელმწიფოებს, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ისრაელ-არაბების კონფლიქტთან მიმართებაში, პატარა სახელმწიფოდ პირობითად ვგულისხმობ პალესტინას. აღნიშნული ქეისები აღებულია სხვადასხვა რეგიონიდან, სადაც ჩართულნი არიან სხვადასხვა ტიპის პატარა სახელმწიფოები, რომლებიც ერთმანეთისგან განსხვავდებიან. ასევე ძალიან მოკლედ განხილულია კოლექტიური მეხსიერების როლი სხვა კონფლიქტშიც. შესაბამისად, მისი მეშვეობით მტკიცდება, რომ ჰიპოთეზა ვალიდურია ნებისმიერი ტიპის პატარა სახელმწიფოს კონფლიქტზე.

კვლევაში გამოყენებულია შემდეგი მეთოდი: ქეის სთადი; დისკურსის ანალიზი; თვისობრივი და რიტორიკის ანალიზი და ა.შ რაზეც მოგვიანებით უფრო დეტალურად ვისაუბრებ. რაც შეეხება თემის განსხვავებულობას, უნდა აღინიშნოს, რომ აღნიშნულ საკითხებზე სხვა თემებისგან განსხვავებით, ჰიპოთეზის დასამტკიცებლად გამოყენებულია თეორია არა საერთაშორისო ურთიერთობების ან პოლიტიკური თეორიებიდან, არამედ - სოციალური ფსიქოლოგიიდან, რომელიც, როგორც წესი გამოიყენება სოციალური კვლევებისთვის და ჯერ-ჯერობით არ არსებობს რაიმე სერიოზული სახის ნაშრომი, სადაც აღნიშნული თეორიით არის ახსნილი პატარა სახელმწიფოების კონფლიქტებში კოლექტიური მეხსიერების როლი. ასევე სიახლეს წარმოადგენს ის, რომ თემაში შერწყმულია არა მარტო პოლიტიკური და ისტორიული ფაქტორები, არამედ განხილულია სპორტისა და ხელოვნების, როგორც პოლიტიკის ინსტრუმენტებად გამოყენების მაგალითებიც, სადაც ასევე შეინიშნება კოლექტიური მეხსიერების გავლენები.

2. კვლევის მეთოდოლოგია

კვლევის დამაჯერებლობისთვის, აუცილებელია ჩამოყალიბებული იყოს მეთოდოლოგიური ჩარჩო.

საკითხის უკეთ შესასწავლად გამოვიყენე ქეის სთადი. კონკრეტულად განვიხილე ორი კონფლიქტის ქეისი: ყარაბაღის კონფლიქტი და ისრაელ-არაბების კონფლიქტი. თითოეული ქეისის საერთო მახასიათებელს წარმოადგენს ის, რომ მონაწილე მხარეები არიან პატარა სახელმწიფოები და კონფლიქტში არ ფიგურირებს მესამე ძალა, რომელსაც ჩართული ყავს თავისი სამხედრო შენაერთები. ორივე კონფლიქტში მხარეები უშუალოდ ერთმანეთის წინააღმდეგ იბრძვიან და ორივე კონფლიქტს ისტორიაში ღრმად აქვს ფესვები გადგმული. ასევე მნიშვნელოვან ასპექტს წარმოადგენს ისიც, რომ ჰიპოთეზის დამაჯერებლობის მიზნით, აღებულია სხვადასხვა რეგიონის კონფლიქტები და სხვადასხვა ტიპის სახელმწიფოები, რომელსაც აქვთ განსხვავებული შიდა და საგარეო პოლიტიკა.

კვლევის დროს გამოყენებული იქნა დისკურსის ანალიზის მეთოდი. განხილული იქნა ექსპერტებისა და ოფიციალური პირების, როგორცაა: პრეზიდენტები, მინისტრები და ა.შ განცხადებები საკითხის ირგვლივ, სიახლეები, სტატიები, ასევე მკვლევართა ნააზრევები ამ საკითხთან დაკავშირებით, საჯარო დოკუმენტები, კონფლიქტებზე განხორციელებული მოლაპარაკებების პროცესში ჩართული პირების განცხადებები, გამოსვლები და ინტერვიუები.

კვლევაში ასევე გამოყენებულია აღნიშნულ კონფლიქტებთან დაკავშირებით უკვე არსებული სხვადასხვა კვლევები, რომელთა მიზანია საზოგადოებრივი აზრების ჩვენება კონფლიქტებთან და მათ გადაჭრასთან დაკავშირებული სხვადასხვა საკითხის მიმართ.

კვლევისათვის ნაწილობრივ საჭირო გახდა თვისობრივი კონტენტ ანალიზი და რიტორიკის ანალიზი, რომელიც გულისხმობს მხარეების მხრიდან მთავარი შეტყობინებების იდენტიფიცირებას. ეს საშუალებას გვაძლევს უკეთ ავხსნათ იმ დროისთვის მიმდინარე პროცესები და გამოვიტანოთ დასკვნები.

3. ტერმინთა განმარტება

თემის უკეთ აღსაქმელად აუცილებელია ზუსტად განიმარტოს, თუ რა იგულისხმება ნაშრომში გამოყენებულ ტერმინებში.

როგორც წესი, კონფლიქტის მოგვარება სხვადასხვა ინდივიდისთვის სხვაგვარი მნიშვნელობით გვხვდება. იმის მიუხედავად, რომ ერთი და იმავე ტერმინს იყენებენ მკვლევარები, მაინც პროცესები, თუ რას გულისხმობენ ისინი კონფლიქტის მოგვარებაში, ერთმანეთისგან განსხვავდება. ასე მაგალითად: ზოგიერთისთვის კონფლიქტის მოგვარება მხოლოდ ცეცხლის შეწყვეტასთან და მხარეებს შორის სამშვიდობო მისიის დაყენებასთან ასოცირდება, ზოგი მასში მშვიდობის მშენებლობის პროცესების დაწყებას გულისხმობს და ა.შ.

აღნიშნულ ნაშრომში კონფლიქტის მოგვარებაში იგულისხმება კონფლიქტის იმგვარი გადაჭრა, სადაც შეწყვეტილია ყველანაირი სახის საბრძოლო მოქმედებები და ნულამდელ დაყვანილი კონფლიქტის კვლავ აღმოცენების შანსი. ანუ აღმოფხვრილია ყველა ის საკითხი, რომელიც იწვევდა დაპირისპირებას კონფლიქტის მონაწილე მხარეებს შორის.

არანაკლებ მარტივი განსამარტია შემდგომი ტერმინი: პატარა სახელმწიფო. ამ ცნების ირგვლივაც არსებობს სხვადასხვა მოსაზრება იმის შესახებ, თუ რომელი სახელმწიფოები შეიძლება მოიაზრონ ამ ტერმინში. ზოგი მკვლევარი აქცენტს აკეთებს სახელმწიფოების ზომაზე, ზოგი ეკონომიკურ, სამხედრო ან პოლიტიკურ შესაძლებლობებზე, ზოგი რესურსებზე, მოსახლეობის რაოდენობაზე, განვითარებაზე, ზოგიც რამდენიმე ფაქტორზე ერთად და ა.შ

აღნიშნულ ნაშრომში, პატარა სახელმწიფოების ცნების მიმართ გამოყენებული იქნება ნეორეალისტური განმარტება, რომელიც ფარდობით დეფინიციებს იყენებს და რომლის მიხედვითაც პატარანი არიან ქვეყნები, რომლებსაც არ ძალუძთ რაიმე მნიშვნელოვანი ზეგავლენის მოხდენა საერთაშორისო არენაზე.

რაც შეეხება შემდეგ ტერმინს, იმის მიუხედავად, რომ სხვადასხვა მკვლევარი სხვადასხვანაირად განმარტავს კოლექტიურ მეხსიერებას, მეტწილად ყველა თანხმდება, რომ ზოგადი განმარტებით კოლექტიური მეხსიერება წარმოადგენს ადამიანების ან ადამიანთა ჯგუფების (მაგ: როგორცაა ოჯახი, ეთნიკური, რელიგიური და ა.შ ჯგუფები) მიერ გაზიარებულ მეხსიერებას, რომელიც თაობიდან თაობას გადაეცემა. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, მეხსიერებების ერთობლიობა, რომელიც შემდგომ თაობებს გადაეცემა. შესაბამისად, აღნიშნულ ნაშრომშიც კოლექტიური მეხსიერება სწორედ ამ განმარტებით იქნება გამოყენებული, თუმცა, კოლექტიური მეხსიერება არ არის მარტივად ასახსნელი ცნება, ის დაკავშირებულია ბევრ სხვა ფაქტორთან, რასაც აღვწერ შემდგომში, ლიტერატურის მიმოხილვის ნაწილში.

4. ლიტერატურის მიმოხილვა

დროის სვლასთან ერთად თანდათან ვითარდებოდა კოლექტიური მეხსიერების ცნება. სხვადასხვა სფეროს მრავალი მკვლევარი იკვლევდა ამ თემას. ადრეულ ხანებში სხვადასხვა ფილოსოფოსის ნააზრევშიც მოიძებნება კოლექტიური მეხსიერების შესახებ მსჯელობის ჩანასახები, თუმცა, მაინც შეგვიძლია გამოვყოთ რამდენიმე ადამიანი, რომელმაც სიღრმისეულად შეისწავლა აღნიშნული ფენომენი და ჩამოაყალიბა ის.

ერთ-ერთი პირველი, ვინც ამ საკითხს ნაწილობრივ შეეხო იყო ანალიტიკური ფსიქოლოგიის ფუძემდებელი კარლ გუსტავ იუნგი. სწორედ მას ეკუთვნის პირველად ისეთი ცნების დამკვიდრება და განვითარება, როგორცაა კოლექტიური არაცნობიერი (collective unconscious). მას სჯეროდა, რომ ადამიანების მიდრეკილებები, როგორც არის მაგ: ცეცხლის შიში ან სოციალური სტატუსისკენ სწრაფვა, მომდინარეობს იმ კოლექტიური არაცნობიერიდან, რომელსაც თითოეული ჩვენგანი ატარებს საკუთარ თავში. ის შეიცავს იმ მოგონებებს, თუ როგორი იყო წინა თაობებისთვის ცხოვრება, მაგ: ცეცხლი გამოიყენებოდა მტაცებლების მოსაგერიებლად. იუნგს სჯეროდა, რომ კოლექტიური არაცნობიერი მოიცავდა ადამიანთა მოდგმის მთელ ისტორიას. მისი მიხედვით, კოლექტიური არაცნობიერი ეს არის ინდივიდის არაცნობიერი ნაწილი, რომელიც ევოლუციურად არის ჩამოყალიბებული, თანდაყოლილია და საერთოა ადამიანური სახეობის თითოეული წარმომადგენლისთვის. კოლექტიური არაცნობიერის უკეთ ასახსნელად იუნგმა არქეტიპის ცნებაც შემოიტანა. არქეტიპი არის ამა თუ იმ, კონკრეტული გამოცდილების ან/და ობიექტის პრიმიტიული სიმბოლური წარმოდგენა და რეპრეზენტაცია. თითოეული არქეტიპი მოიცავს მის შესახებ არსებული აზრებისა და განცდის ასოცირებულ, ინსტინქტურ ტენდენციას. თავად იუნგმა გამოყო არაერთი არქეტიპი, როგორცაა: მზის,

ღმერთის, სქესის და ა.შ არქეტიპები. აღსანიშნავია, რომ იუნგს არასოდეს არ უწოდებია ამ ყველაფრისთვის კოლექტიური მეხსიერება.

კოლექტიური მეხსიერების შესახებ მსჯელობა დაიწყო ფრანგი სოციოლოგისა და ფილოსოფოსის დევიდ ემილ დიურკემის ნაშრომების გამოქვეყნების შემდგომ. აღსანიშნავია, რომ არც აღნიშნულ პიროვნებას არ გამოუყენებია ეს ცნება ამ სახით, თუმცა, ახსნა, თუ როგორ იყო დაკავშირებული ყოველი ახალი თაობა წინა თაობებთან. დიურკემი უფრო მეტად ფოკუსირებული იყო სოციალურ მეხსიერებაზე. მისი აზრით, სოციალური ერთობისა და კავშირის ჩამოსაყალიბებლად სოციუმებს სჭირდებათ განგრძობითობა და კავშირი წარსულთან. ის ამბობდა, რომ როგორც ადამიანებს, ჩვენ გვესაჭიროება კავშირი წინა თაობებთან და წარსულთან კავშირის შესანარჩუნებლად ჩვენ მიდრეკილნი ვართ გავიმეოროთ წარსულში განხორციელებული ქმედებები. მაგალითად, ერთ-ერთ განმეორებად სოციალურ პრაქტიკას წარმოადგენს რელიგია, ადამიანები კვლავ განაგრძობენ იგივე სახით რწმენას, ლოცვასა და რელიგიის პრაქტიკას, როგორც ეს იყო უწინ. დიურკემი ამბობდა, რომ კოლექტიურმა აზროვნებამ უბიძგა ინდივიდებს ფიზიკურად ერთად ყოფნისკენ, რათა შეექმნათ საერთო გამოცდილება, რომელსაც იზიარებდა ეს ჯგუფი. მისი აზრით ამ ერთობებს ადამიანები ინარჩუნებდნენ სხვადასხვა მეთოდებითა და სიმბოლოებით, როგორც იყო მაგ: ტოტემები. აღნიშნული სიმბოლოები ახსენებდა თითოეულ ინდივიდს ამ ერთობის და მისი გამოცდილების შესახებ.

ტერმინი: კოლექტიური მეხსიერება შექმნა დიურკემის სტუდენტმა, ფრანგმა მორის ჰალბვაქსმა. მისი აზრით, ინდივიდის მეხსიერება და მოგონებები განსაზღვრულია სოციალური მეხსიერებით. იგი ამბობდა, რომ ყველა ინდივიდუალური მეხსიერება ჩამოყალიბდა სოციალური სტრუქტურებისა და ინსტიტუტების ფარგლებში. კოლექტიური მეხსიერება ყოველთვის სოციალურადაა განსაზღვრული: სწორედ სოციალური ჯგუფი განსაზღვრავს, რა არის დასამახსოვრებელი და როგორ უნდა მოხდეს მისი დამახსოვრება. ჰალბვაქსის აზრით, ინდივიდუალური მეხსიერების გაგება შესაძლებელია მხოლოდ ჯგუფის კონტექსტში, ეს ჯგუფები შეიძლება იყვნენ ოჯახები,

ორგანიზაციები და ერი-სახელმწიფოები. იგი ამბობდა, რომ რამდენი სოციალური ჯგუფიც არსებობს, შესაბამისად არსებობს იმდენი მეხსიერებაც. ამას იმით ხსნიდა, რომ თითოეული ინდივიდი თავს მიაკუთვნებს სხვადასხვა სოციალურ სისტემასა და ჯგუფს, შესაბამისად, არსებობს მრავალი მეხსიერებაც. მეხსიერება იცვლება ინდივიდის მდგომარეობის ცვლილებასთან ერთად (Halbwachs 1950: 106-27). ჰალბვაქსის აზრით, მეხსიერება ჩვენი დღევანდელი კავშირებისა და მდგომარეობის შესაბამისია. მიუხედავად იმისა, რომ კოლექტიური მეხსიერება შეიცავს ინდივიდუალურ მეხსიერებებს, ის ყოველთვის განსხვავდება მათგან და საკუთარი წესებით ყალიბდება. ჰალბვაქსის მტკიცებით, გახსენების/მოგონების დროს ინდივიდები წარსულის ხატებს აღიდგენენ აწმყო მდგომარეობის შესაბამისად და არა ისე, როგორც ეს თავის დროზე იყო აღქმული. ისინი ჩართულნი არიან მოვლენებში, როგორც ინდივიდები, მაგრამ მათი მეხსიერება მაინც რჩება კოლექტიურად, რადგან ისინი ყოველთვის აზროვნებენ, როგორც ჯგუფის წევრები. მათი იდეები ჩნდება ჯგუფის ფარგლებში და მათი აზროვნება აკავშირებს ამ ჯგუფთან. ინდივიდები იგებენ მოვლენებსა და ცნებებს სოციალურ კონტექსტში და ამასთანავე იმახსოვრებენ მათ ისე, როგორც მას განსაზღვრავს აღნიშნული სოციალური კონტექსტი. ჰალბვაქსის აზრით კოლექტიური მეხსიერება დამოკიდებულია სფეციფიკურ ჯგუფზე, რომელიც შემოსაზღვრულია დროითა და სივრცით. აღნიშნული ჯგუფი აყალიბებს მეხსიერებას, ხოლო ინდივიდები იხსენებენ მას. მეხსიერების სახეები ყოველთვის ფრაგმენტული და პირობითია, მათ არ აქვთ მნიშვნელობა მანამ, სანამ არ მოათავსებენ კონკრეტულ გარემოში (Halbwachs 1925: 6-20).

ვულფ კანშტაინერი თავის ნაშრომში “მეხსიერების მნიშვნელობის ძიება: კოლექტიური მეხსიერების კვლევების მეთოდოლოგიური კრიტიკა“ აღნიშნავს, რომ კოლექტიური მეხსიერება სამი ძირითადი ფაქტორის ურთიერთქმედების შედეგია: 1. კულტურული და ინტელექტუალური ტრადიციის, რომელიც განსაზღვრავს წარსულის რეპრეზენტაციის ჩარჩოს; 2. მეხსიერების შემქმნელების, რომლებიც ირჩევენ და იყენებენ ამ ტრადიციებს; 3. მეხსიერების მომხმარებლების, რომლებიც საკუთარი ინტერესების შესაბამისად იყენებენ,

უგულებელყოფენ ან გარდაქმნიან შემქმნელთა მიერ წარმოებულ მასალას (Kansteiner 2002: 188-90).

სხვადასხვა ჯგუფის/საზოგადოების მიერ გაზიარებული მეხსიერება ყალიბდება არა მხოლოდ მეტყველების მეშვეობით, არამედ სხვადასხვა ვიზუალური თუ სიმბოლური დატვირთვის მახასიათებლების მეშვეობით, როგორცაა: მუზეუმები, სიმბოლიკები, მონუმენტები, ნახატები, დღესასწაულები, და ა.შ. სხვადასხვა მკვლევარი გამოყოფს სხვადასხვა გზას/ფორმას, რომელთა მეშვეობით წარსული ჩვენამდე მოდის, ასე მაგალითად: წარსულის გასახსენებელ ფორმებს/საშუალებებს მორის ჰალბვაქსი „მეხსიერების ხატებს“ უწოდებდა, იან ასმანი - „მეხსიერების ფიგურებს“, პიტერ ბერკი - „მეხსიერების მედიუმებს (შუამავლებს)“, პიერ ნორა კი - „მეხსიერების ადგილებს/არეებს“.

პ. ბერკის აზრით, არსებობს 5 ძირითადი მედიუმი, რომელთა საშუალებითაც ხდება მეხსიერების გადაცემა: 1. ზეპირი ტრადიცია, 2. ისტორიკოსის შემოქმედება, 3. გამოსახულებითი და ფოტოგრაფიული ხატები, 4. მოქმედებები (რომელთა მეშვეობით გადაიცემა ცოდნა და გამოცდილება) და რიტუალები (რომელთა მეშვეობით ხდება წარსულის „გამეორება“), 5. სივრცე, სადაც ლოკალიზდება მეხსიერების „ხატები“ (Burke 1980: 100-101).

პიერ ნორა გამოყოფს 4 ტიპის ე.წ. „მეხსიერების ადგილებს/არეებს“ ესენია: 1. *სიმბოლური არე* - სადღესასწაულო დღეები, რიტუალები, იუბილეები, პილიგრიმოზა და ა.შ.; 2. *ფუნქციური არე* - სახელმძღვანელოები, ავტობიოგრაფიები და სხვ.; 3. *მონუმენტური არე* - საფლავები, ნაგებობები და სხვა სახის ნივთიერი რეალობა; 4. *ტოპოგრაფიული არე* - არქივები, ბიბლიოთეკები, მუზეუმები. ნორას აზრით, საზოგადოება იძულებულია მოინიშნოს „მეხსიერების ადგილები“, რადგან მეხსიერება წარმავალია. „მეხსიერების ადგილები“ ეს არის სპეციალურად ორგანიზებული მეხსიერება. მას გააჩნია სამი ასპექტი: მატერიალური, სიმბოლური და ფუნქციური. ამ სამი ასპექტის მთავარ ფუნქციებში შედის: დროის „შეჩერება“; დავიწყების თავიდან აცილება; სიკვდილის უკვდავყოფა და მეხსიერების გამოხატულება საგნებსა და ნივთებში. შესაბამისად, ამ ყველაფრის

გათვალისწინებით, შესაძლოა ყველაზე უმნიშვნელო ნივთსაც ან ჩვევას დიდი მნიშვნელობა და სიმბოლური დატვირთვა მიენიჭოს (Nora 1989: 7-25).

კოლექტიურ მეხსიერებაზე საუბრისას, რაუფ გარაგოზოვი თავის წიგნში „*კოლექტიური მეხსიერება: როგორ იქმნება, ინახება და კვლავ იწარმოება წარმოდგენები წარსულის შესახებ*“ გამოყოფს სხვადასხვა მკვლევარის შეხედულებას კოლექტიურ მეხსიერებაზე, ასე მაგალითად ის აღნიშნავს ჯ.ვ.ვერტის მოსაზრებას კოლექტიურ მეხსიერებაზე, რომლის მიხედვითაც ეს არის ყველა სახის ტექსტური რესურსების შედეგად ჩამოყალიბებული მეხსიერება, განსაკუთრებით კი ნარატივების მიერ. ისტორიული ნარატივები მიჩნეულია კულტურულ იარაღად, რომელიც კოლექტიურ დამახსოვრებას უწყობენ ხელს. ვერჩი გამოყოფს შესავალ და ზოგად ნარატივებს, რომლებიც საფუძვლად უდევს სხვადასხვა ნარატივებს, რასაც იგი მოიხსენიებს „სქემატურ ნარატიულ ჩარჩოებად“, ეს ჩარჩოები განსხვავდება კულტურული გარემოს მიხედვით. ასე მაგალითად გარაგოზოვი, ცენტრალური კავკასიის ქვეყნების კოლექტიურ მეხსიერებაზე საუბრისას გამოყოფს სომხურ ისტორიულ ნარატივს და ამბობს, რომ ისტორიულ ნარატივთა უმეტესობა ეფუძნება რელიგიური შეფერილობის მქონე, ისტორიოგრაფიული ტიპის, საერთო ელემენტებს (Garagazov 2014: 92). ამავე წიგნში გარაგოზოვი აღნიშნავს ენტონი სმიტის სამ ფაზას, რომელთა მეშვეობითაც ხდება ეთნიკური ისტორიების, კოლექტიური მეხსიერების შინაარსის გადაცემა: *რელიგიური, კულტურული და სახელმწიფო*. გარაგოზოვი აღნიშნავს, რომ კონფლიქტური მხარეების მიერ ნაციონალური მითების შექმნის მცდელობა, რომელიც მტრობისა და სიძულვილის ძველ სურათებს გადაამუშავებს, კონფლიქტში მყოფ სახელმწიფოებში შესაძლოა იქცეს მეხსიერებისა და იდენტობის პოლიტიკის ნაწილად. ისინი ელიტებს ნაციონალური იდენტობისა და მეხსიერების ნაციონალური პროექტირებისკენ უბიძგებენ. გარაგოზოვის აზრით მეხსიერების პოლიტიკა არამარტო ართულებს რაიმე მშვიდობიანი შეთანხმების მიღწევას, არამედ ის ასევე აბრკოლებს დამოკრატისა და სამოქალაქო საზოგადოების მშენებლობას. კონფლიქტების მოსაგვარებლად აუცილებელია სამეცნიერო მუშაობისას მტრობისა და შუღლის ძველი

შემთხვევების განმაპირობებელი, ასევე წარსულის ნეგატიური სურათის შემქმნელი კოლექტიური მეხსიერების გათვალისწინება. (Garagazov 2014: 79-160).

პაეზი და ლიუ, თავიანთ ნაშრომში „*კონფლიქტების კოლექტიური მეხსიერება*“ აღნიშნავენ, რომ განმათავისუფლებელი ომები ან კოლექტიური ძალადობის სხვა სახის შემთხვევები წარმოადგენენ ეროვნული იდენტობის ნარატივების ფუნდამენტურ მოვლენებს. წარსულში ომებისა და კოლექტიური ძალადობის ნეგატიური შედეგების გადასალახად პაეზი და ლიუ 2 ფორმას გამოყოფენ: 1) ცვლილებების ომების შესახებ წარმოდგენებში და 2) გარდამავალი სამართლიანობის შესახებ რიტუალები, რომელთა მიზანია წარსულ კონფლიქტებზე კოლექტიური მეხსიერების შექმნა. მათი აზრით, წარსულის სოციალური წარმომადგენლობის რეკონსტრუქცია ხელს უწყობს წარსულში ჯგუფთაშორის ინტენსიური და ძალადობრივი კონფლიქტის გადალახვას. ასეთი რეკონსტრუქციის მაგალითად პაეზსა და ლიუს მოჰყავთ გერმანული და ფრანგული მეხსიერება პირველ და მეორე მსოფლიო ომთან დაკავშირებით. ასე მაგალითად ვერდენის ბრძოლა გერმანიისთვისაც და საფრანგეთისთვისაც არის გმირობის, დიდებისა და მეზობლი სულისკვეთების გამოხატულება. მეორე მსოფლიო იმის შემდეგ, ვერდენის მსგავსი ბრძოლები ორივე მხარისთვის აქდმული იქნა, როგორც მასობრივი ხოცვა-ჟლეტის სიმბოლო. ჯარისკაცები, რომლებიც მოწინააღმდეგე მხარეებში იბძოდნენ, ერთად დადგნენ დალუპულთა პატივის მისაგებად, წარსულის რეკონსტრუქციის გამოვლინება იყო მაშინ, როდესაც საფრანგეთის პრეზიდენტი მიტერანი და გერმანიის პრემიერ-მინისტრი კოლი ერთად იდგნენ ფრანგი დალუპული ჯარისკაცების მემორიალთან. პაეზისა და ლიუს მტკიცებით, კოლექტიურ მოვლენებს აქვთ ყველაზე მაღალი ალბათობა, შექმნან გრძელვადიანი კოლექტიური მეხსიერება, როდესაც ისინი: 1) გრძელვადიან პერსპექტივაში გავლენას ახდენენ სოციალურ ცვლილებებზე და სოციალურად რელევანტურნი არიან აწმყოშიც; 2) ემოციურად არიან დატვირთულები; 3) იწვევენ უხვად სოციალურ გაზიარებას; 4) მას მედიის მიერ მეორდება სოციალურად; 5) ასოცირდება კოლექტიურ ქვეცასთან და სამახსოვროს ხდის რიტუალებს, რომელიც შესაძლოა

თანმიმდევრულად იქნას გადმოცემული ინსტიტუტების და ინდივიდების მიერ (Paez and Liu 2016: 114-9).

რაფი ნეტსი თავის სტატიაში: „ძირითადი მოვლენები და კონფლიქტების კოლექტიური მეხსიერება“, აღნიშნავს, რომ კონფლიქტებში კოლექტიურ მეხსიერებას ძირითადი როლი უკავია, რადგან ის აყალიბებს თითოეული მხარის ფსიქოლოგიურ და ქცევით რეაქციებს, საკუთარი თავის მიმართ დადებითად, ხოლო მეტოქის მიმართ-უარყოფითად. კონფლიქტების კოლექტიური მეხსიერება უფრო მეტად იქმნება ძირითადი მოვლენების შესახებ ნარატივებით (Nets 2013: 209-30).

შვარცი თავის სტატიაში: „კონფლიქტის ხელახალი გააზრება და კოლექტიური მეხსიერება: ნანკინგის ქეისი“ აღნიშნავს, რომ ისეთი ქმედებები/ასპექტები, როგორცაა ჰოლოკოსტისადმი მიძღვნილი ხსოვნები, ადგილების დასახელებები, მონუმენტები და მუზეუმები აჩვენებს, თუ როგორ აღმოცენდება სხვადასხვა მეხსიერება/მოგონება ჯვარედინი ინტერესების, კოალიციების, გავლენიანი ქსელებისა და საწარმოების კონტექსტში. ისტორიკოსები და ელიტები ქმნიან ჰეგემონურ ნარატივებსა და სიმბოლოებს, მასების ლოიალურობის მოსაპოვებლად და მანიპულირებისთვის (Schwartz 1996).

ვაგონერი და ბრესკო თავიანთ სტატიაში: „კონფლიქტი და მეხსიერება: წარსული აწმყოში“ აღნიშნავენ, რომ ხშირად, კონფლიქტი და მეხსიერება არის მონეტის ორი მხარე. ერთი მხრივ, კონფლიქტი ღრმად ტოვებს კვალს როგორც ინდივიდის, ასევე კოლექტივების მეხსიერებაზე, რომელიც ხელს უშლის სამომავლოდ შერიგებას და მეორე მხრივ, ბევრი კონფლიქტის უკან სწორედ მეხსიერებაა, ძირითადად წარსულიდან დრამატული ეპიზოდების გახსენება, წარსულის აწმყოში გადმოტანა თავისი ნაიარევებით, უკმაყოფილებით, შურისძიებისა და სიძულვილის გრძნობებით. (Wagoner and Brescó 2016).

5. თეორიული ჩარჩო

ჰიპოთეზის დასამტკიცებლად თემაში გამოყენებული იქნება სოციალური რეპრეზენტაციის თეორია (Social Representation Theory).

სანამ უშუალოდ თეორიაზე გადავალთ, თავდაპირველად აუცილებელია ავხსნათ, თუ რა იგულისხმება სოციალურ რეპრეზენტაციაში. აღნიშნული ტერმინი პირველად გამოიყენა ფრანგმა ფსიქოლოგმა სერჟ მოსკოვიჩმა 1961 წელს. აღნიშნულ ტერმინში მოსკოვიჩმა იგულისხმა პროცესი, როდესაც საზოგადოება ერთმანეთში კომუნიკაციისა და ქცევისთვის შეიმუშავებს კოლექტიურ აღქმას სოციალურ ობიექტზე (Moscovici 1961: 231). სოციალური რეპრეზენტაცია არის რაღაცის რეპრეზენტაცია/აღქმა, რასაც შეიძლება ჰქონდეს სომბოლური, პოლიტიკური, კულტურული და ა.შ დატვირთვა. მოკლედ რომ ვთქვათ, სოციალური რეპრეზენტაცია არის იდეების, რწმენების, ფასეულობებისა და პრაქტიკების ერთობლიობა რაიმე საკითხზე/საგანზე, რომელიც გაზიარებულია ჯგუფის წევრებსა და საზოგადოებებს შორის (Moscovici 1961). სოციალური რეპრეზენტაცია შესაძლოა იყოს ფრაგმენტული და ურთიერთსაპირისპირო იდეებით სავსე. სოციალურ რეპრეზენტაციაში მოსკოვიჩი გამოყოფს 3 ასპექტს, კერძოდ: “*ჰეგემონური რეპრეზენტაცია*” - რომელიც ძირითადად გავრცელებულია მაკრო დონეზე და ასახვას ჰპოვებს ბევრ დონეზე. აღნიშნული რეპრეზენტაცია არის ერთგვაროვანი ყველასთვის, მისი საუკეთესო მაგალითია: კლიმატის ცვლილება (Moscovici 1988: 221). მეორე ასპექტს წარმოადგენს “*თავისუფალი რეპრეზენტაცია*” - რომელიც ეხება ქვეჯგუფებს, რომლებიც საზოგადოებასთან ინტერაქციის შედეგად, გარკვეული ავტონომიით, ქმნიან თავიანთ

ვერსიებს მოვლენებზე და მესამე ასპექტს წარმოადგენს „პოლემიკური რეპრეზენტაცია“, რომელიც დაკავშირებულია სოციალურ კონფლიქტებთან, ჯგუფებს შორის ბრძოლებთან და საზოგადოებაში ურთიერთდაპირისპირებულობასთან (Moscovici 1988: 221). აღსანიშნავია, რომ მიუხედავად მცდელობებისა, არ არსებობს აღნიშნული ტერმინის ერთი მკაფიო განსაზღვრება. ფსიქოლოგი სანდრა ჟოვჩელოვიჩი სოციალურ რეპრეზენტაციას ხსნის, როგორც ადგილს საჯარო სივრცეში ინდივიდებსა და საზოგადოებას შორის, რომელიც აკავშირებს ობიექტებს, სუბიექტებსა და აქტივობებს (Jovchelovitch 2012).

რაც შეეხება სოციალური რეპრეზენტაციის თეორიას, ის ძალიან ჰგავს ისეთ თეორიებს, როგორიცაა სოციალური კონსტრუქციონიზმი და სიმბოლური ინტერაქციონიზმი, ასევე გარკვეული საერთო ასპექტები აქვს დისკურსიულ ფსიქოლოგიასთან.

სოციალური რეპრეზენტაციის თეორიის ავტორიც სწორედ სერჟ მოსკოვიჩია. მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნულ თეორიას დიდი კავშირი აქვს დიურკემის „კოლექტიურ რეპრეზენტაციასთან“, მოსკოვიჩი ამბობს, რომ დიურკემის კონცეფცია არის სტატიკური იმასთან დაკავშირებით, თუ როგორ უნდა აღვიქვათ თანამედროვე საზოგადოება. აღნიშნულისგან განსხვავებით, სოციალური რეპრეზენტაცია გვთავაზობს საზოგადოების აზრების გაგებას დროში. აღნიშნული თეორია ერთმანეთთან აკავშირებს საზოგადოებას, ინდივიდებს, ჯგუფებს და ა.შ აღნიშნული თეორია ქმნის მექანიზმებს, რომლითაც იხსნება, თუ როგორ იქმნება და ფორმირდება იდეები, რაც შემდგომში აისახება მთლიანად საზოგადოებაზე. სოციალური რეპრეზენტაცია გამოიხატება სხვადასხვა სახით, მათ შორის ისტორიული, კულტურული და ეკონომიკური კონტექსტითაც, ის აისახება ასევე გარემოებებზე და პრაქტიკებში.

აღნიშნული თეორია აქცენტს აკეთებს სოციალურ რეპრეზენტაციაზე და იკვლევს საზოგადოების კოლექტიური აზროვნების ფენომენს. მისთვის საინტერესოა ფენომენი, რომელიც მოდის ტრადიციული შეხედულებებიდან და ქმნის დაძაბულობას საზოგადოებებს შორის, ასევე ის, თუ როგორ იცვლება და ტრანსფორმირდება ძველი იდეები. თეორიის მიხედვით სოციალური რეპრეზენტაციები არიან კომპლექსური და

გლობალურები, ისინი სხვადასხვა სახით შეიძლება მოგვევლინონ, მაგალითად სურათებად, რომლებიც შეიცავენ ემოციებს, ისინი გავლენას ახდენენ დიალოგებზე, დებატებზე, მედიაზე და ა.შ. (Markova 2003). სოციალური რეპრეზენტაციის გარცელებისთვის მოსკოვიჩი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა მედიას, თუმცა, სხვა მეცნიერები, მაგალითად მარკოვა უფრო მეტად ყურადღებას ამახვილებდა ჯგუფებსა და ინდივიდებს შორის დიალოგსა და კომუნიკაციაზე. სოციალური რეპრეზენტაციის თეორია ყურადღებას ამახვილებს იმაზე, თუ როგორ იქმნება კოლექტიური აღქმები, ასევე სოციალურ-კოგნიტურ პროცესებსა და მექანიზმებზე. თეორია ხსნის რეპრეზენტაციის ორ ფუნქციას. პირველ რიგში რეპრეზენტაცია პირობითობას ანიჭებს ობიექტებს, პერსონებს და მოვლენებს, რომელთაც ადამიანები აძლევენ სპეციფიკურ სახეს, ახდენენ მათ ლოკალიზებას იმისთვის, რომ მიანიჭონ კატეგორია და თანდათანობით დაამკვიდრონ ისინი ცნობიერებაში. ასევე, ადამიანები მათ აერთიანებენ თავიანთ ინდივიდუალურ აზროვნებაში. თეორია ასევე უშვებს იმის შესაძლებლობას, რომ ინდივიდებმა და ჯგუფებმა შესაძლოა მოახდინონ კოლექტიური აღქმების ტრანსფორმაცია.

აღნიშნული თეორია აღწერს ორ ძირითად სოციალურ-კოგნიტურ საკომუნიკაციო მექანიზმს, რომელიც იწვევს სოციალურ რეპრეზენტაციას: „დაკავშირება“ (Anchoring) და „ობიექტივირება“ (objectifying). პირველი მექანიზმი ადამიანებისთვის უცნობს გადააქცევს ნაცნობ მოვლენად ადრინდელი, უკვე კარგად ნაცნობ სოციალურ რეპრეზენტაციასთან შედარებითა და ინტერპრეტაციის გზით, ხოლო მეორე მექანიზმის მიხედვით უცნობი გადაიქცევა ნაცნობად იმ საშუალებით, რომ იგი იღებს რაიმე კონკრეტულ სახეს, რაც არის ადამიანების მიერ აღქმადი, ფიზიკურად შეხებადი და კონტროლირებადი (Moscovici 1984: 24). თავად „დაკავშირების“ მექანიზმშიც შეგვიძლია გამოვყოთ სხვადასხვა ტიპის ქვემექანიზმები, როგორცაა: დასახელება (რაიმე ახალისთვის სახელის დარქმევა), ემოციური დაკავშირება, თემატური დაკავშირება და ა.შ. დასახელების მექანიზმი იქნა გამოყენებული ისრაელის მიერ, როდესაც ასპარეზზე ახლად გამოჩენილ აქტორებს „ჰეზბოლას“-სა და „ჰამას“-ს ებრაელებმა სწრაფადვე დაარქვეს ტერორისტთა ჯგუფები და სწორედ „დაკავშირების“ მექანიზმის გამოყენებით მალევე მოარგეს ამ აქტორების

გამოჩენით წარმოქმნილი ახალი ვითარება უკვე კარგად ნაცნობ, ძველ სიტუაციასა და იდეებს. დასახელების მექანიზმი საკმაოდ სწრაფად და აქტიურად ვრცელდება მედიაში, რაც ხელს უწყობს ერთიანი აზრის დამკვიდრებას საზოგადოებაში (Höijer 2011: 7-8). დასახელების მექანიზმთან დაკავშირებით მოსკოვიჩი ამბობდა, რომ აუცილებელი არაა, რომ ამ მექანიზმმა დაამახინჯოს ან შეცვალოს უწინდელი ფენომენი/ობიექტი, პირიქით, ამ მექანიზმის საშუალებით იგი უფრო მდიდრდება და მას ეძლევა ახალი მიმართულება/სვლა (Moscovici 1988). ლიპმანის აზრით, დასახელების მექანიზმი მტკიცედ არის დაკავშირებული სტერეოტიპის შექმნასთან (Lippman 1998). აღნიშნული სტერეოტიპების მიხედვით წყდება გაკიცხვის, დისკრიმინაციის, ძალაუფლების, დომინაციის და სხვა საკითხები, „სტერეოტიპები ქმნიან ილუზიას სისწორის/გარკვეულობის შესახებ სხვა ადამიანთა შეფასების დროს“ (Pickering 2001: 5). სოციალური რეპრეზენტაცია არის სოციალურად შემუშავებული და გაზიარებული ცოდნის/ცნობიერების ფორმა პრაქტიკული ობიექტით, რომელიც ქმნის საერთო რეალობას სოციალური ჯგუფისთვის.

მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენს ასევე ემოციური დაკავშირება, რადგან ემოციები ეხმარება ინდივიდებს სოციალური სიტუაციებისა და ობიექტების აღქმასა და ინტერპრეტაციაში (Höijer 2011: 9). ის საზოგადოებაში ამკვიდრებს რაიმე აზრს, განაწყობს და რაზმავს საზოგადოებას კონკრეტული ქმედებისკენ. ემოციური კავშირი შესაძლოა გამოიხატოს გამოყენებულ ენაში, ფოტოებში ან ილუსტრაციებში, ტაბლოიდურ გაზეთებში და ა.შ (Höijer 2011: 9). იდეები/შეხედულებები უფრო მყარად არის შენარჩუნებული საზოგადოებაში მაშინ, თუ მათ ზურგს უმყარებს ემოციური ასპექტები. ასევე ინდივიდთა ემოციების მართვის მეშვეობით გაცილებით მარტივია საზოგადოების დარაზმვა კონკრეტული ქმედებისკენ.

სოციალური რეპრეზენტაციის თეორია ყურადღებას ამახვილებს ასევე ემოციურ „ობიექტივირება“-ზე, კერძოდ ამაში იგულისხმება მაგალითად გარკვეულ მოვლენებთან დაკავშირებით კონკრეტული სურათები, ფოტოები. მაგალითად კლიმატური

ცვლილებების წარმოსაჩენად გამოყენებულია ფოტოები, სადაც ხალხი გაურბის დატბორვას, ტყის ხანძრები და ა.შ რასაც ასევე აქტიურად აშუქებს მედია და შესაბამისად საზოგადოების ფართო მასებში იწვევს ემპათიას ან სხვა გრძნობების გაღვივებას (Höijer 2011: 13). თემაში გამოყენებული კონფლიქტების შემთხვევაში დღემდე ხშირია მედიაში ომისგან დაზარალებული ხალხის სურათების გავრცელება ან რეპორტაჟები მათზე, ეს ასპექტი განსაკუთრებით აქტიურდება მაშინ, როდესაც ადგილი აქვს ახალ შეტაკებებს.

თეორია ასევე ყურადღებას ამახვილებს პერსონიფიკაციაზე, ანუ პროცესზე, როდესაც გარკვეული იდეა ან ფენომენი დაკავშირებულია კონკრეტულ პიროვნებასთან. ძირითადად ამისთვის იყენებენ ცნობილ პიროვნებებს, მაგ: ყოფილი ვიცე-პრეზიდენტი ალ-გორი და კლიმატის ცვლილებების საკითხი. ეს მნიშვნელოვანია, რადგან ხალხს სჭირდება ავტორიტეტული ადამიანი, რომელიც მოუწოდებს/უბიძგებს კონკრეტული ქმედებისკენ ან კონკრეტულ თემებზე ფიქრისკენ (Höijer 2011: 13). თემაში გამოყენებულ კონფლიქტებში, სახელმწიფოები ხშირად იყენებდნენ განსაკუთრებით იმ ადამიანების სახელებს, რომლებიც იბრძოდნენ თავიანთი სიმართლის დასამტკიცებლად, ამ შემთხვევაში აქცენტი კეთდება იმ მსხვერპლზე, რაც მათ გაიღეს, თუნდაც მაგ: ისრაელის, აზერბაიჯანისა და სომხეთის შემთხვევაში აქტიურად გაისმის დღემდე იმ ადამიანების სახელები, ვინც დიდი წვლილი შეიტანა ისრაელის დამოუკიდებლობაში.

სოციალური რეპრეზენტაციის თეორია ყურადღებას ამახვილებს საზოგადოების სოციალურ და კულტურულ აზროვნებაზე, თუ როგორ იქმნება რეალობის შესახებ ახალი სოციალური აღქმები და რეპრეზენტაციები და კომუნიკაციის გზით ტრანსფორმირდება ძველი აღქმები. თეორია მკაფიო პასუხს იძლევა კითხვაზე, თუ საიდან მოდის რეპრეზენტაციები. მოსკოვიჩის აზრით, იდეებს აქვთ ძალა, რომ გააერთიანონ ადამიანები, მოდიფიკაცია მოახდინონ მათი გრძნობების და უბიძგონ მათ გარკვეული ქმედებებისკენ (Moscovici 1993: 115).

საბოლოოდ, სოციალური რეპრეზენტაციის თეორია მნიშვნელოვანია იმ კუთხით, რომ, იგი ყურადღებას ამახვილებს სოციალური რეპრეზენტაციის ფაქტორზე, რომელიც აყალიბებს

ინდივიდებს, კონკრეტულ ჯგუფებს, საზოგადოებებს შორის შეხედულებებს, აღქმებს; განაპირობებს მოვლენების ინტერპრეტაციას და ადამიანებს უბიძგებს კონკრეტული ქმედებისკენ ან აზროვნებისკენ. ასევე სოციალური რეპრეზენტაცია წარმოადგენს მოვლენების გაგებისა და შექმნის გზას. სწორედ სოციალურ რეპრეზენტაციაზეა დამოკიდებული, თუ რა მნიშვნელობა მიენიჭება კონკრეტულ მოვლენას/ჯგუფს/ობიექტს.

ლასლო აღნიშნავს, რომ სოციალური რეპრეზენტაციები მოწყობილნი არიან ნარატიულ ფორმებში (László 1997). ლიუ, ლასლო და ვერტში ვარაუდობენ, რომ კოლექტიური მეხსიერება სწორედ ამ ნარატივებისგან შედგება. სოციალური კომუნიკაციისას აღნიშნულ ნარატივებს მნიშვნელოვანი ადგილი უკავიათ და ისტორიის სოციალური რეპრეზენტაციის კონტექსტში ნარატივები წარმოადგენენ საშუალებას, რომ საზოგადოებას ეფექტურად მიეწოდოს შეტყობინება და მიიქციოს მისი ყურადღება (Tileagă 2009). ლასლოს მიხედვით, კოლექტიური მეხსიერებისა და სოციალური რეპრეზენტაციის ცნებები შესაძლოა გადაიკვეთოს ერთმანეთში, რადგან შინაარსობრივად ორივეს კონცეპტუალიზებას წარმოადგენს საზოგადოებისა და ინდივიდის განუყოფელობა (László 2008). ვაგონერმა უფრო ფართოდ გამოიკვლია ამ ორ ცნებას შორის თეორიული კავშირი. მისი აზრით, მიუხედავად ამ ორ ცნებას შორის კავშირისა, მათი ურთიერთმიმართება არის კომპლექსური, რადგან გააჩნიათ განსხვავებული საფოკუსო წერტილები. კოლექტიური მეხსიერების სწავლებებში ინტერესის სფეროს წარმოადგენს წარსულის შესახებ კომუნიკაციების რეკონსტრუქცია და გადაცემა, ხოლო სოციალური რეპრეზენტაციის თეორიისთვის ინტერესი არის არა მხოლოდ ისტორიის შესახებ სოციალური ცოდნის ახსნა, არამედ სიახლეების შესახებ ცოდნაც, ის ყურადღებას ამახვილებს ყოველდღიური სოციალური ცოდნის შექმნაზე, შენარჩუნებასა და კომუნიკაციაზე და ამ მხრივ უფრო ფართო ცნებაა, ვიდრე კოლექტიური მეხსიერება (Wagoner 2015).

აღნიშნული თეორიის სირთულეს განაპირობებს პირველ რიგში ის ფაქტი, რომ ტერმინი სოციალური რეპრეზენტაცია ბევრ რამეს მოიცავს საკუთარ თავში და კომპლექსურ საკითხებთანაა დაკავშირებული, ასევე ის საკითხი, რომ რეალურად ძალიან ცოტა

სახელმძღვანელო პრინციპია ემპირიულ კვლევებში თეორიის გამოყენების საკითხებზე (Bauer & Gaskell 1999: 163). ვინაიდან თეორია ასე თუ ისე ახლად შექმნილია, ამიტომ არ არის ბევრ კვლევაში გამოყენებული და ლიტერატურაც ამ მხრივ ძალიან მწირია. ხაზგასასმელია ის ფაქტი, რომ ოფიციალურად არ დაბეჭდილა ისეთი ნაშრომები, სადაც აღნიშნული თეორიით არის ახსნილი რომელიმე კონფლიქტი, თუმცა, თეორიის პოსტულატებიდან გამომდინარე, არ არის რთული ისეთი ტიპის კონფლიქტების აღწერა, რაც აღნიშნულ თემაშია მოყვანილი.

6. კონფლიქტების აღწერა

საკვლევი თემის უკეთ გასაცნობად აუცილებელია თითოეული კონფლიქტის აღწერა. ამ გზით უფრო ნათელი იქნება ის, თუ რა ფაქტორებმა განაპირობეს კონფლიქტი და როგორ სახეს იღებდა ის დროთა განმავლობაში.

6.1 ყარაბაღის კონფლიქტი

როგორც უკვე ვახსენე, აღნიშნულ კონფლიქტებს ისტორიაში მყარად აქვს ფესვები გადგმული და ყარაბაღის კონფლიქტის დასაბამიც შესაძლოა მივაწეროთ საკმაოდ ძველ ისტორიულ პროცესებს, თუმცა, ეს საკმაოდ შორს წაგვიყვანს და თემიდან გადაგვახვევინებს, ამიტომ კონფლიქტის აღწერას დავიწყებ პირდაპირ იმ დროიდან, როდესაც დაიწყო ვითარების გამწვავება.

1920-21წწ. მაშინ, როდესაც რუსეთმა განახორციელა აზერბაიჯანის, საქართველოსა და სომხეთის ოკუპაცია, 1923წ. აზერბაიჯანის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში, სომხეთის საზღვართან შეიქმნა მთიანი ყარაბაღის ავტონომიური ოლქი, რომლის ცენტრი იყო ხანკენდი (მოგვიანებით სტეფანაკერტი). აღსანიშნავია, რომ აღნიშნულ ოლქში მოსახლეობის უმრავლესობას ეთნიკურად სომხები წარმოადგენდნენ (94.4%) (მალაშხია 2011: 183)

უკვე 1920-იან წლებში იგრძნობოდა ყარაბაღში დამაბულობა ეთნიკურ ფონზე, დროთა განმავლობაში კი იმატებდა სომხების პრეტენზიები აღნიშნულ ტერიტორიასთან დაკავშირებით. აუცილებელია აღინიშნოს, რომ მთელი ამ დროის განმავლობაში საბჭოთა რუსეთი მანიპულირებდა ამ საკითხით. 1921 წლის 5 ივლისის გადაწყვეტილებით კავკასიის ბიურომ მთიანი ყარაბაღი დატოვა აზერბაიჯანის სსრ-ის შემადგენლობაში და მას მიანიჭა ფართო საოლქო ავტონომია, რომლის ადმინისტრაციული ცენტრი იყო ქალაქი

შუშა. აღნიშნულ გადაწყვეტილებას მხარი არ დაუჭირა სომხეთის კპ ცენტრალურმა კომიტეტმა.

1936 წელს, ახალი სამოკავშირეო კონსტიტუციის მიღების შემდეგ, საბოლოო საზღვრებითა და სახელით ჩამოყალიბდა მთიანი ყარაბაღის ავტონომიური ოლქი. 1988 წლის 20 თებერვალს მთიანი ყარაბაღის ავტონომიური ოლქის (შემდგომში მყაო) უმაღლესმა საბჭომ სსრკ-ის, სომხეთისა და აზერბაიჯანის უმაღლეს საბჭოებს მიმართა თხოვნით, რათა მთიანი ყარაბაღი გამოეყოთ აზერბაიჯანის სსრ-ის შემადგენლობიდან და სომხეთის სსრ-ისთვის მიეერთებინათ. ამის პასუხად ცკ-ის პოლიტიბუროს მიერ აღნიშნული მოთხოვნა შეფასდა ექსტრემისტებისა და ნაციონალისტების მიერ პროვოცირებულ ქმედებად, რასაც მოჰყვა მასშტაბური დემონსტრაციები ერევანში და არაფორმალური პოლიტიკური გაერთიანება „ყარაბაღის კომიტეტის“ დაფუძნება. ამავე წლის 24 თებერვალს მყაო-ს ტერიტორიაზე შეტაკება მოხდა სომეხებსა და აზერბაიჯანელებს შორის, რის შედეგადაც დაშავდა 50 სომეხი და ეთნიკურად სომეხი მილიციელის მიერ მოკლულ იქნა 2 აზერბაიჯანელი ახალგაზრდა. ამ მოვლენებს მოყვა 27 თებერვალს ქალაქ სუმგაითში განხორციელებული მოვლენები, კერძოდ დაარბიეს სომეხი მაცხოვრებლები, რის შედეგადაც ოფიციალური მონაცემებით დაიღუპა 26 სომეხი და 6 აზერბაიჯანელი. (მალაშხია 2011: 184). აღნიშნულ მოვლენებზე საპასუხოდ, 15 ივნისს სომხეთის სსრ-ის უმაღლესმა საბჭომ დააკმაყოფილა მყაო-ს თხოვნა და მიმართა სსრკ-ის უმაღლეს საბჭოს იგივე ქმედებისთვის.

1989წ. 12 იანვარს, სსრკ-ის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმმა შექმნა „მთიანი ყარაბაღის მართვის განსაკუთრებული კომიტეტი“ და ოლქის ტერიტორიაზე შემოიღო ცენტრის პირდაპირი მმართველობა, რომელიც მალევე, ნოემბერში გააუქმა. ამავე წლის ზაფხულში აზერბაიჯანში, კერძოდ ბაქოში გამიართა მასობრივი დემონსტრაციები ყარაბაღის საკითხთან დაკავშირებით და ჩამოყალიბდა აზერბაიჯანის სახალხო ფრონტი. 1989წ. 28 ნოემბერს სსრკ-ის უმაღლესი საბჭოს გადაწყვეტილებით რეგიონი დარჩა აზერბაიჯანის

შემადგენლობაში, ამ გადაწყვეტილების შემდგომ ვითარება რეგიონში უკიდურესად გამწვავდა და დაიწყო შეიარაღებული კონფლიქტი.

1991 წლის 23 ნოემბერს, მაშინ, როდესაც აზერბაიჯანს უკვე დამოუკიდებლობა ჰქონდა გამოცხადებული, აზერბაიჯანის უმაღლესმა საბჭომ გააუქმა მთიანი ყარაბაღის ავტონომიური ოლქი, თუმცა, სსრკ-ის უმაღლესმა საბჭომ უკანონოდ ცნო აღნიშნული გადაწყვეტილება.

1992 წლის 27 თებერვალს სომხური შენაერთები და რუსეთის ჯარი შეიჭრნენ აზერბაიჯანულ ქალაქ ხოჯალიში და მოაწყვეს ხოცვა-ჟლეტა, სხვადასხვა მონაცემებით დაიღუპა სულ მცირე 600-ზე მეტი მშვიდობიანი მოქალაქე. (მალაშხია 2011: 188) აღნიშნულმა ფაქტმა კიდევ უფრო გაამძაფრა ეთნიკურად სომხების მიერ აზერბაიჯანული მოსახლეობის სიძულვილის გამძაფრება. მოსახლეობის ფართო ფენები ჩაებნენ კონფლიქტში, რომლის დამახასიათებელი ნიშანი იყო ეთნიკური დაპირისპირება. 1992 წლის 16 მაისს სომხეთი დსთ-ის წევრი გახდა, რამაც საშუალება მისცა სომხურ ძალებს მიედწიათ კონფლიქტში წარმატებისთვის და აეღოთ ქალაქი შუშა და სომხეთ-ყარაბაღის დამაკავშირებელი „ლაჭინის დერეფანი“. სომხების სამხედრო ძალებმა შემდგომში მოახერხეს აგდამის, ქუბალთისა და ფიზულის რაიონების დაკავებაც.

1993-1994წწ. დეკემბერ-იანვარში აზერბაიჯანის ჯარებმა ახალი შეტევა წამოიწყეს, მაგრამ მხოლოდ დროებით აღწევდნენ წარმატებებს და მოკლე დროში ისევ კარგავდნენ მოპოვებულ ტერიტორიებს. საბოლოოდ, 1994 წლის 12 მაისს გაფორმდა ე.წ „ბიშკეკის პროტოკოლი“ და ცეცხლი შეწყდა. იმ დროს არსებული ვითარებისთვის, რაც პრინციპში დღესაც უცვლელია, მთიან ყარაბაღს თითქმის მთლიანად აკონტროლებდნენ სეპარატისტები, ხოლო რეგიონის გარშემო მდებარე აზერბაიჯანის 7 რაიონი: აგდამი, ზანგელანი, ლაჭინი, ქელბაჯარი, ქუბალთი, ფიზული და ჯაბრაილი, ოკუპირებულია სომხური ძალების მიერ.

ამის შემდგომ მხარეებს შორის პერიოდულად კვლავ დაიწყებოდა ხოლმე მცირე შეტაკებები. ასე მაგალითად 2008 წლის მარტში ადგილი ჰქონდა ასეთ შეტაკებას, ორივე

მხარე ერთმანეთს ადანაშაულებდა შეტაკების დაწყებაში. მსგავსი შეტაკებები განხორციელდა 2010-2011 წლებში. სიტუაცია დაიძაბა ასევე 2014 წელს, როდესაც ივლისი-აგვისტოს თვეში განხორციელდა მცირედი შეტაკებები, რასაც შეეწირა 20 სამოქალაქო პირის სიცოცხლე და ნოემბერში, როდესაც ჩამოგდებული იქნა სომხური მი-24 ტიპის ვერტმფრენი. 90-იანი წლების შემდეგ სიტუაციამ კრიტიკულს მიაღწია 2016 წელს, როდესაც მხარეებს შორის დაპირისპირებაში ჩაერთო მძიმე ტექნიკაც. ორივე მხარეს დაიწყო საყოველთაო მობილიზაცია, თუმცა, ფართო-მასშტაბიანი შეტაკებები მალე დასრულდა და კონფლიქტი ისევ ძველ ვითარებას დაუბრუნდა.

კონფლიქტის დაწყებიდან დღემდე გაიმართა უამრავი მოლაპარაკება მოგვარებასთან დაკავშირებით, ასევე არსებობდა მოგვარების სხვადასხვა მოდელები. აუცილებელია ამ მხრივ მოკლედ შევეხოთ მნიშვნელოვან საკითხებს, რათა უკეთ დავინახოთ ის სურათი, თუ რატომ ვერ გაამართლა აქამდე არსებულმა ვერცერთმა მოდელმა და მოლაპარაკებამ.

6.2 ყარაბაღის კონფლიქტის მოგვარების მოდელები და მოლაპარაკებები

აღსანიშნავია, რომ კონფლიქტის დაწყების დღიდან, მრავალი სხვა აქტორი იყო დაინტერესებული კონფლიქტის მიმდინარეობით. სხვადასხვა ეტაპზე იმართებოდა სხვადასხვა სახის მოლაპარაკებები და მხარეებისთვის შეთავაზებული იქნა მრავალი მოდელი, თუმცა, როგორც სახეზე გვაქვს, ჯერჯერობით არცერთმა მათგანმა არ გაამართლა, რადგან ვერ გამოიძებნა კონფლიქტში ჩართული ყველა მხარისთვის მოსაწონი მოდელი. შესაბამისად, მიუხედავად იმისა, რომ კონფლიქტის მოგვარებაში ჩართულნი არიან გავლენიანი საერთაშორისო აქტორებიც, ის კვლავ გადაუჭრელი რჩება.

კონფლიქტის აღმოცენებიდან ცოტა ხნის შემდეგ, კერძოდ, 1992 წლის 24 მარტს ეუთომ 11 ქვეყნის მონაწილეობით შექმნა მინსკის ჯგუფი, რომლის მთავარ მიზანს წარმოადგენდა კონფლიქტის მოგვარება.

სომხეთსა და აზერბაიჯანს შორის სამშვიდობო ხელშეკრულების ხელმოწერის ერთ-ერთი პირველი ინიციატორი ირანის პრეზიდენტი, აკბარ ჰაშემი რაფსანჯანი იყო, რომლის თაოსნობითაც 1992 წელს ორივე მხარის პრეზიდენტებმა თეირანის კომინუკეს მოაწერეს

ხელი. თუმცა, ეს შეთანხმება მომდევნო დღესვე დაირღვა, როდესაც სომხეთის სამხედრო შენაერთებმა აიღეს ქალაქი შუშა.

1996 წლის ლისაბონის სამიტზე ეუთო-მ განაცხადა კონფლიქტის მოგვარების შემდეგი ძირითად პრინციპები: სომხეთისა და აზერბაიჯანის ტერიტორიული მთლიანობის შენარჩუნება, ლეგალური სტატუსის დადგენა მთიანი ყარაბაღის თაობაზე, რომელიც დაყრდნობილი იქნებოდა თვითგამორკვევის უფლებაზე, რის საფუძველზეც ადგილობრივ თვითმართველობას მიენიჭებოდა უმაღლესი სტატუსი აზერბაიჯანის იურისდიქციის ფარგლებში. აზერბაიჯანი დათანხმდა გეგმას, თუმცა სომხეთმა არ დაუჭირა მას მხარი, რადგან მას არ ეთმობოდა ომის მონაპოვარი მარტივად. სომხეთის წარმომადგენლები მიიჩნევდნენ, რომ მინსკის ჯგუფმა დაიკავა აზერბაიჯანის მხარე და მისი რეზოლუცია შემუშავებულ იქნა კომპრომისის მიღწევისათვის დამატებით მოლაპარაკებების გარეშე (OSCE Lisbon Document 1996: 15).

1997 წელს, რუსეთის, საფრანგეთისა და აშშ-ის სამეულმა, შეიმუშავა ე.წ. „ნაბიჯ-ნაბიჯ მოგვარება“, (*step-by-step solution*) რომელიც მოიცავდა: 1. ოკუპირებული ტერიტორიებიდან ჯარების გაყვანას, ეკონომიკური ბლოკადის მოხსნას. 2. ლტოლვილების დაბრუნებას პირველი ეტაპისთვის და საერთაშორისო სამშვიდობო ძალების განთავსებას. 3. მეორე ეტაპისთვის კი უნდა განსაზღვრულიყო ყარაბაღის სტატუსი, რომელსაც დაამტკიცებდა მინსკის კონფერენცია. ეს შეთავაზება დაუყოვნებლივ იქნა უგულვებელყოფილი ყარაბაღის სომეხი მმართველების მიერ. ისინი ეწინააღმდეგებოდნენ ნებისმიერ გეგმას, რომელიც მიზნად ისახავდა ყარაბაღის აზერბაიჯანის სუვერენიტეტის ქვეშ დაბრუნებას. (მალაშხია 2011: 194).

1998 წელს გამოქვეყნდა პრიმაკოვის მიერ შემუშავებული „საერთო სახელმწიფოს“ გეგმა. იგი ითვალისწინებდა „მსუბუქი“ კონფედერაციული ხელშეკრულების გაფორმებას მთიანი ყარაბაღსა და აზერბაიჯანს შორის. ყარაბაღი იქნებოდა სახელმწიფო და ტერიტორიული ფორმაცია რესპუბლიკის ფორმით და შექმნიდა საერთო სახელმწიფოს აზერბაიჯანთან საერთაშორისოდ აღიარებულ საზღვრებში. აზერბაიჯანი და ყარაბაღი გააფორმებდნენ

ხელშეკრულებას კომპეტენციების გამიჯვნისა და ერთიანი სახელმწიფო ორგანოების ფორმირების შესახებ. სომხეთისთვის და ყარაბაღის მმართველებისთვის მისაღები აღმოჩნდა ეს გეგმა. აზერბაიჯანის მხრიდან უარის მიღების შემდეგ ყარაბაღის მთავრობამ განაცხადა, რომ მხოლოდ დამოუკიდებლობის აღიარებისათვის ბრძოლა დარჩათ ალტერნატივად. (Abasov, Khachatrian 2006: 39)

2002 წლიდან მოლაპარაკებები დაიწყო პრადის პროცესის ფორმატით, რომელსაც მოჰყვა მადრიდის პრინციპები. 2009 წელს შემოთავაზებაში მოხდა მცირე ცვლილებები და საბოლოო სახით დოკუმენტი ორივე სახელმწიფოს სთავაზობდა კონკრეტულ ქმედებებს კონფლიქტის მოსაგვარებლად (მალაშხია 2011: 197-8).

მხარეებს კონფლიქტის მშვიდობიანად მოგვარებისკენ ასევე მოუწოდებდა გაერო, რომლის გენერალურმა ასამბლეამ მიიღო 4 რეზოლუცია (822, 853, 874, 884), რომლებშიც სომხეთის მხარეს მოუწოდებდა აზერბაიჯანის ტერიტორიების დეოკუპაციისკენ და საომარი მოქმედებების შეწყვეტისკენ. კონფლიქტის მოგვარებაში ჩაერთო ასევე ისლამური თანამშრომლობის ორგანიზაცია, რომელმაც მიიღო ორი რეზოლუცია 2008 და 2010 წლებში, რომლებშიც მოითხოვდა, რომ შესრულებულიყო გაერო-ს უშიშროების საბჭოს შესაბამისი რეზოლუციები და აღკვეთილიყო სომხეთის აგრესია აზერბაიჯანის წინააღმდეგ. სომხეთის აზრით აღნიშნული ფაქტი იყო აზერბაიჯანის მიერ ისლამის ექსპლოატაციის ნათელი მაგალითი მეტი საერთაშორისო მხარდაჭერის მოსაპოვებლად.

გარდა ამისა, არსებობდა ასევე სხვა მოდელებიც, როგორცაა: ჯონ მარესკას მოდელი, ნიკოლაი ჰოვჰანისიანის მოდელი, თათრეთის მოდელი, კვიპროსის მოდელი და სხვ. ზოგადად, მთიანი ყარაბაღის საკითხთან დაკავშირებული მოლაპარაკებები შეიძლება დაიყოს 5 ფაზად: 1) 1992-94წწ. მოლაპარაკებების წინა პერიოდი; 2) 1994-98წწ. პირველი ფაზა; 3) 1998-99წწ. მეორე ფაზა; 4) 1999-2004წწ. მესამე ფაზა; 5) 2004-9წწ. მეოთხე ფაზა. აღნიშნული ფაზები ყველაზე უკეთ აიხსნება მრავალ-საკითხიანი მოლაპარაკებების მოდელით (Multi-Issue Bargaining Model), რომელიც ასახავს მხარეთა პოზიციების

ცვლილებებს და მათ ეტაპობრივ ევოლუციას. ამ მოდელის მიხედვით, ორივე მხარისთვის თანაბარი იყო „სირთულეებისა და შუღლის დონე“. (Ziyadov 2009)

მნიშვნელოვანია თითოეული ფაზის დამახასიათებელი მოვლენების მოკლე მიმოხილვა.

აღსანიშნავია, რომ მოლაპარაკებების წინა პერიოდი მიმდინარეობდა შეტაკებების ფონზე და ეს კიდევ უფრო ართულებდა მოლაპარაკებების წარმატების რაიმე შანსს. ორივე მხარე ფოკუსირებული იყო წარმატებულ იერიშებზე და შეჯიბრებითობის პრინციპი ნათლად ჩანდა. ასევე შეჯიბრებითობა იგრძნობოდა მედიატორებს შორისაც. თავად ტერ პეტროსიანის სიტყვებიც კი ამის მინანიშნებელია, რომლის მიხედვითაც: „მედიატორების ქმედებები იყო უბრალოდ ბლეფი და ეს არ იყო სამშვიდობო პროცესები, შუამავლები მეტ ყურადღებას უთმობდნენ ერთმანეთთან შეჯიბრს ვიდრე მთიანი ყარაბაღის საკითხს“. (Ziyadov 2009: 113)

მოლაპარაკებების პირველ ფაზაში მხარეები მზად იყვნენ განეხილათ „ნაბიჯ-ნაბიჯ მოგვარება“ რათა აღედგინათ ნდობა სომხებსა და აზერბაიჯანელებს შორის და დაემყარებინათ რეგიონში გრძელვადიანი მშვიდობა, თუმცა, სომხეთში მნიშვნელოვანი შიდა პროცესები განხორციელდა, კერძოდ 1998 წლის იანვარში გამართულ სომხეთის უშიშროების საბჭოს სხდომაზე გავლენიანმა პირებმა, რომელთა შორის იყვნენ: რობერტ ქოჩარიანი, ვაზგენ სარქისიანი და სერჟ სარქისიანი, მხარი არ დაუჭირეს მინსკის ჯგუფის წინადადებებს და იმ კომპრომისს, რომელზეც თანახმა იყო პრეზიდენტი ტერ-პეტროსიანი. ამ აზრს იზიარებდა ასევე სომხეთის მოსახლეობის დიდი ნაწილიც, მათ არ უნდოდათ არანაირ კომპრომისზე წასვლა, შესაბამისად ტერ-პეტროსიანი გადადგა, საპრეზიდენტო არჩევნებში გაიმაჯრვა რობერტ ქოჩარიანმა და მხარეებმა ხელიდან გაუშვეს კონფლიქტის მოგვარების შესაძლებლობა.

მეორე ფაზაში სომხეთის პრეზიდენტი უკვე ქოჩარიანია, ეს იმას ნიშნავდა, რომ მოლაპარაკებების მაგიდასთან სომხეთი გაატარებდა ყარაბაღელი სომხების ინტერესებს. ტერ-პეტროსიანისგან განსხვავებით მან სწრაფად მიიღო გადაწყვეტილება მთიანი ყარაბაღის სტატუსთან დაკავშირებით. ქოჩარიანმა შეცვალა მოლაპარაკებების სტრატეგია

„პრობლემის გადაჭრიდან“ გადავიდა „გარიგებაზე“ . ძირითადი საკითხი ეხებოდა ყარაბაღის სტატუსს. ქოჩარიანი ამტკიცებდა, რომ ყარაბაღი აზერბაიჯანში აღარ უნდა დარჩენილიყო. სომხური მხარისთვის მიუღებელი აღმოჩნდა ყველა ის წინადადება, რომელიც აზერბაიჯანის ტერიტორიულ მთლიანობას ეხებოდა.

1999 წელს ჰეიდარ ალიევმა თითქოს შეარბილა თავისი პოზიცია და აზერბაიჯანის მოლაპარაკებების სტრატეგიაც უცხად შეიცვალა, ამ ცვლილების შესახებ საზოგადოებისთვის ცნობილი გახდა მხოლოდ წლების შემდეგ, 1999 წლის მოლაპარაკებების კოლაფსის შემდგომ, რადგან არსებობდა საფრთხე, რომ საზოგადოება აღნიშნულ კომპრომისს არ აღიქვამდა დადებითად და უკიდურესად მწვავე რეაქციას გამოხატავდა მასთან დაკავშირებით. ეს იყო დრო, როდესაც მხარეებმა დაიწყეს გობლის გეგმის განხილვა, სადაც საუბარი იყო კორიდორების გაცვლაზე, კერძოდ ლაჩინის კორიდორი უნდა გადასცემოდა სომხეთს, რომელიც დააკავშირებდა მას მთიან ყარაბაღთან, ხოლო მეღრის კორიდორი - აზერბაიჯანს, რომელიც მას დააკავშირებდა მას ნახიჭევანთან. ყარაბაღის გარემეო სომხების მიერ დაკავებული ტერიტორიები აზერბაიჯანს უნდა გადასცემოდა. მოლაპარაკებების პროცესი იყო გასაიდუმლოებული და ხშირად პრეზიდენტები ხვდებოდნენ თავისი ინიციატივით. 1999 წლის ნოემბერში, ეუთოს სამიტზე ეს გეგმა უნდა გაფორმებულიყო მშვიდობიანად, მაგრამ ოქტომბერში აზერბაიჯანში ცვლილებები მოხდა, კერძოდ პროტესტის ნიშნად თანამდებობები დატოვეს ალიევის მრჩეველმა საგარეო საქმეებში, საგარეო საქმეთა მინისტრმა და ალიევის სამდივნოს ხელმძღვანელმა, თუმცა ალიევმა ჩათვალა, რომ გარღვევა მაინც შესაძლებელი იქნებოდა ეუთოს სამიტზე.

1999 წლის 27 ოქტომბერს შეიარაღებული პირებისგან შემდგარი ჯგუფი შეიჭრა სომხეთის პარლამენტში და მოკლა 8 ადამიანი, მათ შორის იყვნენ სომხეთში ყველაზე გავლენიანი პოლიტიკოსები, რომლებიც ქოჩარიანს ეწინააღმდეგებოდნენ. მათთან ერთად დასამარდა სტამბულის სამიტზე სამშვიდობო ხელშეკრულების დადების იდეაც. როგორც ჩანს სარქისიანი ეთანხმებოდა ხელშეკრულების დადებას. ორივე მხარე თანახმა იყო

ხელშეკრულების დადებაზე. ეს იყო მხარეების პოზიციების ფუნდამენტური ცვლილების პერიოდი, როდესაც ორივე მხარე ძალიან ახლოს იყო შეთანხმებასთან და კონფლიქტის მშვიდობიანად მოგვარებასთან, თუმცა, შიდა პროცესებმა განაპირობეს ამ ფაზის წარუმატებლობაც.

მესამე ფაზაში მოლაპარაკებები უკვე ჩიხში შევიდა. სომხეთის პარლამენტში თავდასხმის ფაქტმა ყველაფერი შეცვალა, ქოჩარიანი უფრო მეტად ფოკუსირებული იყო სომხეთის საშინაო საქმეებით, მან დერეფნების გაცვლის თავდაპირველი იდეიდან უკან დაიხია, თავისმხრივ ჰეიდარ ალიევს შეექმნა ჯანმრთელობის სერიოზული პრობლემები და დაიწყო ფიქრი მემკვიდრეობის საკითხებზე.

ქოჩარიანს და ალიევს შორის ყველაზე სერიოზული საუბრები გაიმართა პარიზსა და ფლორიდაში 2001წ. ამერიკის სახელმწიფო მდივნის, კოლინ პაუელის დახმარებით. ალიევი მზად იყო ყარაბაღის საკითხთან დაკავშირებით კომპრომისზე წასულიყო, თუმცა მიხვდა, რომ ეს შეუძლებელი იქნებოდა გაეყიდა ქვეყნის შიგნით, ქვეყანაში დაბრუნების შემდეგ მან გამორიცხა ყველანაირ კომპრომისზე წასვლა. 2003წ. როდესაც ის გარდაიცვალა 80 წლის ასაკში, ყველა იმედი შეთანხმებაზე დასამარდა.

მოლაპარაკებების მეოთხე ფაზაში გამოჩნდა ახალი ინიციატივები კონფლიქტის მოგვარებასთან დაკავშირებით. 2003 წ. ოქტომბერში აზერბაიჯანის პრეზიდენტი ხდება ილჰამ ალიევი, რომელიც თვითონ ერთვება მოლაპარაკებებში. იგი ტრადიციულ ხაზს დაადგა, რომელიც დამკვიდრებული იყო საერთაშორისო სამართლის უზენაესობაზე და აზერბაიჯანის ტერიტორიული მთლიანობის ხელშეუხებლობაზე. ის ხშირად აცხადებდა იმას, რომ აზერბაიჯანის ტერიტორიული მთლიანობა აღდგენილი იქნებოდა ნებისმიერი ძალით, თუ საჭირო გახდებოდა სამხედრო ძალითაც. მან უარყო ყველა ის დოკუმენტი, რომელიც განხილული იქნა მისი მამისა და ქოჩარიანის მიერ. დაპირდა მხოლოდ უმაღლეს ავტონომიას ყარაბაღის რეგიონში და ცდილობდა კონფლიქტის ინტერნაციონალიზაციას, დისკუსიის გაეროს გენერალური ასამბლეის ფორმატში გადატანით. 2007 წელს შემუშავდა ახალი წინადადება, რომელსაც ეწოდა „ძირითადი პრინციპები მთიანი ყარაბაღის

კონფლიქტის მშვიდობიანად მოგვარებისთვის“ ამასთან დაკავშირებით ერევანმა განაცხადა, რომ შუალედური რეჟიმი უნდა ყოფილიყო საერთაშორისო, როგორც ეს იყო კოსოვოში, მანამ სანამ რეგიონი გამოაცხადებდა დამოუკიდებლობას. ბაქო ამას უყურებდა, როგორც დროებით რეჟიმს, ვიდრე საერთაშორისო სტატუსს. ასევე სომხური მხარე მოითხოვდა რეფერენდუმს მთაინ ყარაბაღში, სადაც მხოლოდ ეროვნებით სომეხი მოსახლეობა მიიღებდა მონაწილეობას, თავის მხრივ აზერბაიჯანი კი ითხოვდა დევნილების დაბრუნებას ყარაბაღში და მათ მონაწილეობას რეფერენდუმში. ვინაიდან მხარეები თავის პოზიციებზე პრინციპულად იდგნენ და არც ერთ მათგანს არ უნდოდა კომპრომისზე წასვლა, რადგან ქვეყნის შიგნით საზოგადოებისგან არ ექნებოდა საკმარისი მხარდაჭერა, ვერ მოხერხდა რაიმე საკითხზე შეთანხმება და მოლაპარაკებების ეს ფაზაც უშედეგოდ დასრულდა.

უშედეგოდ დამთავრდა შემდგომი მოლაპარაკებებიც, რომელთა უმრავლესობაშიც რუსეთი ფიგურირებდა მთავარ მედიატორად. უკანასკნელმა მცდელობებმაც აჩვენა, რომ მხარეები ჯერ მზად არ არიან რაიმე სახის კომპრომისზე წასასვლელად. თითოეულ მხარეს აქტიური მხარდაჭერა აქვს თავისი მოსახლეობისგან, რაც კიდევ უფრო ართულებს მოლაპარაკებებში მათ მოქნილობას და პოზიციებს უფრო ხისტს ხდის.

6.3 კოლექტიური მეხსიერების როლი ყარაბაღის კონფლიქტში

ყარაბაღის კონფლიქტში ძალიან დიდი ადგილი უჭირავს კოლექტიურ მეხსიერებას, რაც ყველაზე მკაფიოდ აისახება იმ დროს, როდესაც წამოიჭრება ყარაბაღის კუთვნილების საკითხი, თუ რომელი მხარის ნაწილი იყო აღნიშნული ტერიტორია. ამ კუთხით ორივე მხარეს აქვს თავისი ისტორიული არგუმენტები, რომლებიც ურთიერთსაპირისპიროა, თუმცა, აღნიშნული სახელმწიფოების საზოგადოებებში მყარად აქვს ფესვები გადგმული.

თომას დე ვაალი იყო პირველი მკვლევარი, რომელმაც ყარაბაღის კონფლიქტთან მიმართებაში ყურადღება გაამახვილა კონფლიქტის მხარეების მიერ, მათი წარსულის შესახებ განსხვავებულ მოსაზრებებზე, მტრობის შესახებ ოფიციალურ პროპაგანდაზე, მითებზე და ა.შ. თავის წიგნში: *შავი ბაღი: სომხეთი და აზერბაიჯანი ომსა და მშვიდობას*

შორის, იგი წერს, რომ აღნიშნულ სახელმწიფოებში გავრცელებული იდეები ისტორიის, იდენტობისა და უფლებების შესახებ იყო სახიფათო, რომელიც გავრცელდა იმ იდეოლოგიურ ვაკუუმში, რაც შექმნა საბჭოთა კავშირმა. ვაალის აზრით, ამ იდეებმა ჯანსაღი გარემოება შექმნა ომის გასაჩაღებლად და სიძულვილის ნარატივებს უკვე ისე აქვთ ფესვები გადგმული, რომ სანამ ეს საკითხი არ მოგვარდება, მანამდე არაფერი შეიცვლება სომხეთსა და აზერბაიჯანს შორის (Th. de Waal 2003:272).

ასევე გარაგოზოვი აღნიშნავს, რომ მეხსიერების პოლიტიკა არა მარტო ართულებს რაიმე მშვიდობიანი შეთანხმების მიღწევას, არამედ ის ასევე აბრკოლებს დემოკრატიისა და სამოქალაქო საზოგადოების მშენებლობას, ასევე აღნიშნავს, რომ კონფლიქტების მოსაგვარებლად აუცილებელია სამეცნიერო მუშაობისას მტრობისა და შუღლის ძველი შემთხვევების განმაპირობებელი, ასევე წარსულის ნეგატიური სურათის შემქმნელი კოლექტიური მეხსიერების გათვალისწინება (Garagozov 2005: 59).

ის, რომ კოლექტიურ მეხსიერებას დიდი გავლენა აქვს და თანამედროვე საზოგადოებაც ხელს უწყობს კოლექტიური მეხსიერების გავრცელებას ნათლად ვლინდება ისეთ სფეროებში, როგორცაა ხელოვნება და სპორტი. როგორც წესი ხელოვნება არ უნდა იყოს გამოყენებული პოლიტიკური მიზნებისთვის, თუმცა, ძალიან ხშირად სწორედ ხელოვნება და სპორტი გვევლინებიან პოლიტიკის ინსტრუმენტებად. თითოეული ნამუშევარი/მოქმედება აღნიშნულ სფეროებში შეიძლება შეიცავდეს კონკრეტულ მესიჯს. აღნიშნული სფეროები ყველაზე მეტად ნახვადი/ყურებადია საერთაშორისო საზოგადოების მიერ, სხვადასხვა ქვეყნის, ტიპის და კატეგორიის მოქალაქეების მიერ. ისტორიულად ბევრჯერ მომხდარა ამის გამოვლინება. ამ მხრივ უკანასკნელი მოვლენების მაგალითს წარმოადგენს ოლიმპიური ვერცხლის მედლის მფლობელი ეთიოპელი ათლეტის ფეისია ლილესას პროტესტი რიოს ოლიმპიური თამაშების დროს, კერძოდ, მან ფინიშის ხაზი გადაკვეთა ხელეზგადაჯვარედინებულმა, რითაც გამოხატა პტორესტი ეთიოპიაში ორომოს ხალხის წინააღმდეგ მიმდინარე ძალადობის მიმართ (BBC 2016). ასევე უკანასკნელ წლებში ამ მხრივ ერთ-ერთ გამორჩეულ მოვლენას წარმოადგენს 2018 წლის

ზამთრის ოლიმპიადაზე ჩრდილოეთ და სამხრეთ კორეის ქალთა გაერთიანებული ნაკრები ჰოკეიში (West 2018).

აღნიშნულ სფეროებშიც ადვილად შესამჩნევია სომხეთისა და აზერბაიჯანის დაპირისპირება. ეს ძალიან ნათლად ჩანს ხოლმე განსაკუთრებით სხვადასხვა ტიპის შეჯიბრებებში, იქნება ეს მუსიკალური, სპორტული, სამეცნიერო თუ ასე შემდეგ. ამ ასპექტს მოგვიანებით განვიხილავთ თითოეული სახელმწიფოს კონტექსტში.

6.4 აზერბაიჯანელების კოლექტიური მეხსიერება და ყარაბაღის კონფლიქტი

გარაგოზოვის მტკიცებით, აზერბაიჯანული საისტორიო ტრადიცია შედარებით ახალგაზრდაა. აზერბაიჯანელებს არ გააჩნიათ ქრონიკები ისტორიული ნარატივების შესაქმნელად. აზერბაიჯანის შემთხვევაში ეს როლი იკისრეს სახალხო სიმღერებმა, ლეგენდებმა და ა.შ, რომელიც ძალიან პოპულარული იყო ხალხში. ამ ტექსტებმა ხელი შეუწყო აზერბაიჯანული კოლექტიური მეხსიერების ფორმირებას. მშობლიურ ენაზე შექმნილი ეპიკური სიმღერები კოლექტიური მეხსიერების ქვაკუთხედს წარმოადგენდა, რის საფუძველზეც შეიქმნა „ეპიკური თხრობის ნაციონალური ტრადიცია“ (Garagozov 2005: 57).

აზერბაიჯანელების კოლექტიური მეხსიერების ერთ-ერთ მახასიათებელ ნარატივს წარმოადგენს სომხების მიმართ ნეგატიური დამოკიდებულება. ამაში დიდი როლი ითამაშა აზერბაიჯანელი ისტორიკოსების, მწერლებისა და მეცნიერების, ასევე მედიის მიერ ისტორიის სოციალურმა რეპრეზენტაციამ, რადგან ისინი უფრო მეტ აქცენტს აკეთებდნენ იმასთან დაკავშირებით, თუ როგორ უსწორდებოდნენ სომხები აზერბაიჯანელებს როდესაც ამის შანსი ჰქონდათ.

ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი, რამაც განაპირობა სიძულვილის ნარატივის განმტკიცება, იყო 1918 წლის მოვლენები, კერძოდ აზერბაიჯანელები 31 მარტის მოვლენებს ბაქოში მოიხსენიებენ აზერბაიჯანელების გენოციდად და ამაში ბრალს სდებენ როგორც ბოლშევიკებს, ასევე სომეხ „*დამნაკებს*“. აზერბაიჯანელები მოიხსენიებენ არა მარტო ბაქოს,

არამედ აზერბაიჯანის ხვა ქალაქებში, მაგ: გუბა, ზანგეზური, განჯა და ა.შ. სომხების მიერ განხორციელებულ სასტიკ ქმედებებს, რასაც შეეწირა ბევრი ეთნიკურად აზერბაიჯანელის სიცოცხლე. აზერბაიჯანის ისტორიის სახელმძღვანელოებსა და სამეცნიერო პუბლიკაციებში დეტალურად და საკმაოდ მწვავედ არის აღწერილი სომხების მოქმედებები. აღნიშნული კიდევ უფრო აღვივებს აზერბაიჯანის საზოგადოების აგრესიას სომხების მიმართ. ერთ-ერთი მიზეზი, რატომაც აზერბაიჯანის საზოგადოებაში მკაფიოდ ჩანს კოლექტიური მეხსიერების კვალი სწორედ ის არის, რომ თაობები იზრდებიან მათ მიმართ სიძულვილის ნარატივით.

აზერბაიჯანის კოლექტიური მეხსიერების როლი ყველაზე მეტად გამოიკვეთა და მას მნიშვნელობა მიენიჭა აზერბაიჯანული ნაციონალიზმის აღზევების ხანაში. კერძოდ ნაციონალისტური იდეები ნაწილობრივ დაეფუძნა კოლექტიურ მეხსიერებას და მოხდა აზერბაიჯანის ისტორიის სოციალური რეპრეზენტაცია იმგვარად, რაც ხელს შეუწყობდა აზერბაიჯანელების ნაციონალისტური და პატრიოტული სულისკვეთების გაღვივებას. ყველაზე მკაფიო გამოვლინება ამ მხრივ იყო ჰეიდარ ალიევის პერიოდი, როდესაც აზერბაიჯანული ნაციონალისტური იდეოლოგია, ე.წ „აზერბაიჯანიზმი“ გახდა მისი საშინაო პოლიტიკის მთავარი მამოძრავებელი ძალა. ამ დროს აქცენტი კეთდებოდა აზერბაიჯანელების გმირულ ისტორიაზე, თავდადებაზე და მათ მსხვერპლზე იმისათვის, რათა მოეპოვებინათ თავისუფლება.

სომხურ ისტორიულ ნარატივებზე, რომლითაც სომხები დღემდე ცდილობენ დაამტკიცონ ყარაბაღის ტერიტორიული მიკუთვნებულობის საკითხი, აზერბაიჯანელებს აქვთ თავიანთი პასუხი, კერძოდ, აზერბაიჯანელ ისტორიკოსთა აზრით, მე-4 საუკუნიდან მე-8 საუკუნემდე ყარაბაღის ტერიტორია იყო ალბანეთის (არანის) ნაწილი და მას ალბანელები მმართველები ჰყავდა და არა სომხები. ამასთანავე ისინი აღნიშნავენ, რომ სომეხთა მსგავსად, ალბანელებიც ქრისტიანები იყვნენ, შესაბამისად, იმ პერიოდში ქრისტიანული ტაძრების მშენებლობა სომხური მოსახლეობის დომინირებას და სომხური სამთავროს არსებობას არ ნიშნავს (მალაშხია 2011: 169). სადავოა ასევე ყარაბაღის ყველაზე სახელოვანი

მმართველის: ჰასან ჯალალის ეთნიკურად სომხურ წარმომავლობას, რასაც აქტიურად ამტკიცებენ სომეხი ისტორიკოსები. აზერბაიჯანელები ყურადღებას ამახვილებენ განძასარის ეკლესიის ფასადზე არსებულ სომხურ წარწერაზე: „*მე, ჰასან ჯალალმა, ავაგე ეს ტაძარი ავგანკის ჩემი ხალხისთვის*“ (მალაშხია 2011: 169). ავგანკი ალბანეთის ერთ-ერთი ძველი სახელწოდებაა, აქედან გამომდინარე კი აზერბაიჯანელი ისტორიკოსები აცხადებენ, რომ მართალია ჰასან ჯალალი სომხურად წერდა, მაგრამ ის ეთნიკურად ალბანელი იყო (მალაშხია 2011: 169).

ყარაბაღის კონფლიქტთან დაკავშირებით აზერბაიჯანელები როგორც ქვეყნის შიგნით, ასევე ქვეყნის გარეთ აქტიურად ამტკიცებენ ნარატივს, რომ ყარაბაღი წარმოადგენს აზერბაიჯანის ტერიტორიას და სომხეთმა მოახდინა მისი და შემდგომში მასთან ერთად 7 აზერბაიჯანული სოფლის ოკუპაცია, რაც წარმოადგენს საერთაშორისო სამართლისა და მისი პრინციპების დარღვევას. ისინი აქცენტს აკეთებენ იმ ძალადობრივ ქმედებებზე, რაც განხორციელდა ყარაბაღში და აზერბაიჯანულ ქალაქებში, სომხური შენაერთების შეჭრის შემდგომ. ამ მხრივ ერთ-ერთი გამოკვეთილი თემაა ქალაქ ხოჯალიში დატრიალებული ტრაგედია. აზერბაიჯანელები მუდმივად ხაზს უსვამენ იმას, რომ ხოჯალიში სომხების სასტიკ ქმედებებს შეეწირა უამრავი მშვიდობიანი მოქალაქე, მათ შორის ქალები და ბავშვები და რეალურად მოქმედებების მსხვერპლი წარმოადგენდა ყველაზე დიდ მსხვერპლს ყარაბაღის კონფლიქტის ისტორიაში. აზერბაიჯანელები ხაზს უსვამენ სომხების მოქმედებების სისასტიკეს და აპელირებენ იმ საკითხზე, რომ სომხებს ან საერთოდ არ სურთ ამ თემაზე საუბარი, ან ამ მოქმედებებს აბრალებენ სომეხ აჯანყებულებს, რომლებიც საკუთარი ნება-სურვილით მოქმედებენ, ან თავის გასამართლებლად ამბობენ, რომ ეს იყო პასუხი სუმგაიტში აზერბაიჯანელების მიერ დატრიალებული მოვლენებისთვის. ამ ყველაფრის დასადასტურებლად აზერბაიჯანელებს ხშირად მოჰყავთ ხოლმე სომეხი ოფიციალური პირების განცხადებები, მაგ: სამხედრო მეთაურის, სერჟ სარქისიანის კომენტარი ხოჯალის მოვლენებზე, რომელმაც განაცხადა, რომ ისინი ამ საკითხზე დუმილს ამჯობინებდნენ, თუმცა, იქვე დასძენს, რომ: „*მთავარი ეს არ არის. ხოჯალის შემთხვევამდე აზერბაიჯანელებს ეგონათ, რომ ჩვენთან ხუმრობა და*

თამაში შეიძლება. ვიქრობდნენ, რომ სომხები მშვიდობიან მოსახლეობაზე ხელს არ აღმართავდნენ. და იცით, რა მოხდა? – ჩვენ ეს სტერეოტიპი დავანგრეთ. სხვათა შორის, იმ ბიჭებიდან ბევრი ბაქოდან და სუმგაიტიდან გამოქცეულია.“ (De Waal 2003:172). აზერბაიჯანელები ასეთ განცხადებებს სათვისოდ იყენებენ, რათა წარმოაჩინონ სომხების სახე როგორც აგრესორებად, რომლებიც არც ნანობენ უმოწყალო ადამიანების ჩახოცვას.

ხოჯალის ტრაგიკულ მოვლენებთან დაკავშირებით, გარდა მედიის აქტიური ჩართულობისა და აზერბაიჯანის ოფიციალური პირების მკაფიო განცხადებებისა, აქტიური როლი ითამაშა ფილმებმა, რომლის მეშვეობითაც არა მარტო ქვეყნის შიგნით გავრცელდა კოლექტიური მეხსიერება და ხოჯალის კონფლიქტის სოციალური რეპრეზენტაცია, არამედ ქვეყნის გარეთაც ადვილად გავიდა აღნიშნული ნარატივი. ხოჯალის თემატიკაზე აზერბაიჯანული მხარის მიერ გადაღებული ფილმების მაგალითებს წარმოადგენს: ჯეიჰუნ მირზაევის - *“Färyäd”*, რომელიც მოგვითხრობს ყარაბაღის ომსა და ხოჯალის გენოციდზე, ფილმი ასევე შეიცავს დოკუმენტურ კადრებს ხოჯალის გენოციდთან დაკავშირებით; ასევე ფილმი „*ლტოლვილი: ანარ იუსუბოვის გრძელი მოგზაურობა*“, რომელიც ასახავს 8 წლის ანარის თვალთ დანახულ კონფლიქტსა და ხოჯალის მოვლენებს, ფილმში ასევე გამოყენებულია ინტერვიუებიც. ხოჯალის ტრაგედიასთან დაკავშირებით ბოლო წლებში გადაღებულ ფილმს წარმოადგენს ასევე „*Xoca*“.

კოლექტიური მეხსიერების გავლენა შეინიშნება აზერბაიჯანზე იმ კუთხით, რომ მას შემდეგ, რაც აზერბაიჯანის სამხედრო პოტენციალმა, რესურსებმა და მათ შორის ხარჯებმა მნიშვნელოვნად გაუსწრო სომხებისას, აზერბაიჯანელები მუდამ აპელირებენ და ქვეყნის შიგნით საზოგადოებას მუდმივად ახსენებენ იმ ფაქტს, რომ დღეს აზერბაიჯანი უფრო მეტად ძლიერია და მას შეუძლია სომხეთის დამარცხება, ისევე როგორც ყარაბაღის კონფლიქტის სამხედრო ძალით გადაჭრა, თუმცა, ამას არ მიმართავს, რადგან მისი მიზნები მშვიდობიანია. ზოგადად, აზერბაიჯანელებს, ისევე, როგორც სომხებს უყვართ იმის დემონსტრირება, რომ რაიმე საკითხში, იქნება ეს დემოკრატია, ადამიანის უფლებები,

ხელოვნება თუ სპორტი, ისინი მოწინააღმდეგე მხარეზე უპირატეს მდგომარეობაში იმყოფებიან და ამ მხრივ ყურადღების გამახვილება საკუთარ ძლიერებასა და მტრების (როგორც ისინი ერთმანეთს მოიხსენიებენ) სისუსტეზე.

კოლექტიურ მეხსიერებას დიდი გავლენა აქვს საზოგადოებაზე და კონკრეტულად მათ შეხედულებებზე. ის, რომ აზერბაიჯანში კოლექტიური მეხსიერების გავლენა დიდია, დადასტურებულია სხვადასხვა ტიპის სოციოლოგიური კვლევებით. ასე მაგალითად, კოლექტიური მეხსიერების გავლენა იგრძნობა ყველაზე უწყინარ საკითხებზეც, როგორცაა ქორწინება, საქმიანობა და ა.შ. 2013 წლის გამოკითხვის მიხედვით, აზერბაიჯანელთა 99% წინააღმდეგია დაუშვას აზერბაიჯანელი ქალის დაქორწინება სომეხზე (Caucasus Barometer 2013), აღსანიშნავია, რომ 2012 და 2011 წლების გამოკითხვაშიც შედეგი მსგავსი იყო (Caucasus Barometer 2012; 2011). ბიზნეს საქმიანობასთან დაკავშირებით, 2013 წლის გამოკითხვის მიხედვით, აზერბაიჯანელთა 99% წინააღმდეგია სომეხთან ერთად ბიზნეს საქმიანობის (Caucasus Barometer 2013), აღსანიშნავია, რომ 2012 წელს აღნიშნული მაჩვენებელი იყო - 98% (Caucasus Barometer 2012). საჯარო გამოკითხვაში ერთ-ერთ მნიშვნელოვან კითხვაზე, თუ ვინ იყო ქვეყნის მთავარი მტერი, 2013 წლის გამოკითხვაში აზერბაიჯანელების 90%-მა აღნიშნა სომხეთი (Caucasus Barometer 2013), ხოლო აღნიშნული მაჩვენებელი 2012 წლის გამოკითხვაში შეადგენდა - 91%-ს (Caucasus Barometer 2012).

კოლექტიური მეხსიერების გავლენა იგრძნობა ასევე აზერბაიჯანის საჯარო, ოფიციალურ დოკუმენტებსა და ოფიციალური პირების საჯარო გამოსვლებსა და ინტერვიუებში. უმეტეს შემთხვევაში აღნიშნულ ინტერვიუებსა და საჯარო გამოსვლებში შეინიშნება სომხების მიმართ სიძულვილის ნარატივის ნიშნები. ასევე ძალიან ხშირად და მიზანმიმართულად სომხეთი მოხსენიებულია აზერბაიჯანის მტრად.

აზერბაიჯანის ეროვნული უსაფრთხოების კონცეფციაში, რომელიც წარმოადგენს ქვეყნის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს სტრატეგიულ დოკუმენტს, ნახსენებია, რომ დამოუკიდებლობის მოპოვების ადრეულ წლებში აზერბაიჯანი გახდა სომხეთის აგრესიის

მსხვერპლი, რომლის შედეგად ოკუპირებულ იქნა ქვეყნის მნიშვნელოვანი ნაწილი და დაახლოებით 1 მილიონი აზერბაიჯანელი იქცა ლტოლვილად (National Security Concept of the Republic of Azerbaijan 2007:4). საფრთხედ არის მოხსენიებული სომხეთის აგრესიული პოლიტიკა, რომელიც მიმართულია აზერბაიჯანის მთლიანობისა და სუვერენულობის წინააღმდეგ, ასევე სომხეთის პოლიტიკა, რომელიც მიზნად ისახავს ესკპანსიონიზმს, ხელს უშლის მომავალში ამ სახელმწიფოებს შორის მშვიდობის დამყარებას (National Security Concept of the Republic of Azerbaijan 2007:5). დოკუმენტში ნახსენებია ასევე ის გარემოსდაცვითი პრობლემები, რომელიც შექმნილია სომხების მიერ ოკუპირებულ ტერიტორიებზე ფლორის და ფაუნის კუთხით და რომელსაც ქმნის სომხეთში მდებარე ბირთვული სადგური (National Security Concept of the Republic of Azerbaijan 2007:7). კონფლიქტის მოგვარების შესახებ პირობებში, დოკუმენტში მოხსენიებულია, რომ აუცილებელია სომხეთმა გაიყვანოს თავისი შენაერთები ოკუპირებული ტერიტორიებიდან და აზერბაიჯანელი იძულებით გადაადგილებული პირები დაბრუნდნენ თავიანთ საცხოვრებელ მიწებზე (National Security Concept of the Republic of Azerbaijan 2007:8). ყარაბაღის სტატუსთან დაკავშირებით აღნიშნულია, რომ ის უნდა იყოს მაღალი ავტონომიის მქონე რეგიონი აზერბაიჯანის შემადგენლობაში. ამავე ნაწილში მოკლედ ნახსენებია კონფლიქტის მოგვარების გზები და საჭიროებები (National Security Concept of the Republic of Azerbaijan 2007:8). დოკუმენტში ყურადღება გამახვილებულია ასევე იმ ფაქტზე, რომ ისლამური თანამშრომლობის ორგანიზაცია იყო პირველი ორგანიზაცია, რომელმაც დაგმო სომხეთის ქმედებები და მოიხსენია სომხეთი, როგორც აგრესორი (National Security Concept of the Republic of Azerbaijan 2007:11). ასევე ნახსენებია ის, რომ სომხეთის აგრესიული პოლიტიკა არის მთავარი წინაღობა სამხრეთ კავკასიაში რეგიონული თანამშრომლობისთვის, აზერბაიჯანისთვის მიუღებელია სომხეთთან თანამშრომლობა მანამ, სანამ სომხეთი არ მიატოვებს აღნიშნულ პოლიტიკას (National Security Concept of the Republic of Azerbaijan 2007:12).

მეორე უმნიშვნელოვანეს სტრატეგიულ დოკუმენტში, სამხედრო დოქტრინაში, აზერბაიჯანი სომხეთთან დაკავშირებით მსგავს პოსტულატებს წერს. კერძოდ, სომხეთი

აქაც მოხსენიებულია აგრესორად და ავტორიტარიზმის მქონე სახელმწიფოდ, ასევე ავტორიტარიზმის მქონე რუსეთთან ერთად, რომელიც მოხსენიებულია სომხეთის მოკავშირედ, ყურადღება გამახვილებულია აზერბაიჯანელების მიმართ ეთნიკურ წმენდაზე, რომელიც განხორციელდა სომხების მიერ, ასევე სომხეთი დასახელებულია მთავარ საგარეო ფაქტორად, რაც ნეგატიურად მოქმედებს აზერბაიჯანის უსაფრთხოებაზე (The Center of Military Analyses and Research 2012). დოკუმენტში ყურადღება გამახვილებულია რუსეთის ფაქტორზეც და ნახსენებია, რომ ის არის კონფლიქტის შემქმნელი, სომხური სეპარატიზმის მხარდამჭერი და სომხების შემაიარაღებელი, რისი საშუალებითაც სომხები ახორციელებენ აგრესიულ ქმედებებს, რუსეთისა და სომხეთის მოკავშირეობა ქმნის კონფლიქტის კვლავ აღმოცენების საფრთხეს (The Center of Military Analyses and Research 2012).

კოლექტიური მეხსიერების უფრო მეტად გავრცელებაში დიდ როლს თამაშობს ისეთი ფაქტორი, როგორცაა ისტორიული დანიშნულების ან კონკრეტული დატვირთვის მქონე შენობა-ნაგებობები, მონუმენტები და ა.შ. ამ მხრივ აზერბაიჯანში გამოსარჩევია გენოციდის მემორიალური კომპლექსი, რომელიც არც თუ ისე გვიან, 2009-2013 წლის პერიოდში აშენდა, აღნიშნული კომპლექსი სიმბოლური დატვირთვისაა და ახსენებს აზერბაიჯანელებს, თუ ისტორიულად რა მძიმე ვითარება გამოიარეს და რამდენი ადამიანის სიცოცხლე შეეწირა აზერბაიჯანის დამოუკიდებლობასა და აგრესორების სასტიკ ქმედებებს. ასევე გამოსარჩევია ყარაბაღის ისტორიის მუზეუმი, რომელიც ქალაქ შუშაში დაარსდა 1991 წელს, თუმცა, ოკუპაციის გამო შეწყვიტა ფუნქციონირება. აზერბაიჯანელების თქმით განადგურებული იყო ექსპონატების უმრავლესობა და მხოლოდ რამდენიმე ექსპონატის ტრანსპორტირება იყო შესაძლებელი. ზოგადად ამ მხრივ აზერბაიჯანელები ასევე აპელირებენ იმ საკითხებზე, რომ ოკუპირებულ ტერიტორიებზე არსებული მუზეუმების ფუნქციონირება შეწყდა და მრავალი ექსპონატი მიზანმიმართულად განადგურდა სომხების მიერ. მუზეუმების მხრივ ასევე მნიშვნელოვან როლს თამაშობს აზერბაიჯანის დამოუკიდებლობის მუზეუმი, რომელიც დაარსდა 1919 წელს და მთლიანი სივრცე დაყოფილია ორ ნაწილად, პირველ ნაწილში მოთხრობილია

აზერბაიჯანის ისტორია უძველესი დროიდან მე-19 საუკუნემდე, ხოლო მეორე პავილიონი ეძღვნება უკვე მეორედ მოპოვებულ დამოუკიდებლობას. გამოსარჩევია, ასევე აზერბაიჯანის ისტორიის ეროვნული მუზეუმები. ყველა მათგანი დიდ როლს თამაშობს პატრიოტული სულისკვეთებისა და ნაციონალისტური იდეების გაღვივებაში.

როგორც უკვე ვახსენე, კოლექტიური მეხსიერების როლს კარგად გამოკვეთს ხელოვნების, სპორტისა და სამეცნიერო სფეროები, ისინი ასევე ხელს უწყობენ კოლექტიური მეხსიერების გავრცელებას. სხვადასხვა ტიპის შეჯიბრებებში ეს კიდევ უფრო ნათლად ჩანს. ამ მხრივ ერთ-ერთ ნათელ მაგალითს წარმოადგენს ევროვიზიის კონკურსი, რომელიც წარმოადგენს მუსიკალური ტიპის შეჯიბრს სხვადასხვა ქვეყნებს შორის. თითქმის ყოველ წელს უპირისპირდებიან მხარეები ერთმანეთს და ძირითად თემას წარმოადგენს ის, თუ რომელი მხარე როგორ წარმოჩნდება და რას გამოიყენებს თავისი გამოსვლისას. ეს დაპირისპირება აისახება ქულებზეც, როგორც წესი აზერბაიჯანი და სომხეთი ერთმანეთს ან საკმაოდ დაბალ ქულას უწერენ, ან საერთოდ არ იღებენ ერთმანეთისგან ქულას. ასე მაგალითად, 2009 წელს და 2013 წელს, აზერბაიჯანში დაიწყო გამოძიება იმ საკითხზე, თუ ვინ მისცა ხმა სომხეთს (Radio Free Europe 2009) ამ ხალხის ქმედება შეფასდა, როგორც არაპატრიოტული და უსაფრთხოებისთვის საფრთხის შემცველი, გამოძიების შედეგად ევროპის სამაუწყებლო კავშირმა (EBU) დაგმო აზერბაიჯანის ქმედება ხმის მიმცემთა კონფიდენციალურობის დარღვევის გამო (Eurovision 2013).

კოლექტიური მეხსიერების გავლენა შეინიშნება, ასევე სპორტშიც, კერძოდ ყოველთვის შესამჩნევია, რომ სპორტულ შეჯიბრებებში გავლენა აქვს აზერბაიჯანსა და სომხეთს შორის არსებულ კონფლიქტს და სიძულვილის ნარატივები აქ ყველაზე მეტად იჩენს ხოლმე თავს. ამასთანავე აღსანიშნავია ისიც, რომ სპორტსმენებს, რომლებიც ძლევენ თავიანთ მოწინააღმდეგეს, რომელიც წარმოადგენს თავიანთი ქვეყნის მიერ მტრულად განწყობილ ქვეყანას, აქვთ უფრო მეტი დაფასება, სარგებელი და ქვეყნის შიგნითაც უფრო მეტი ოვაციით ხვდება საზოგადოება. იყო ფაქტებიც, როდესაც სომხურ და აზერბაიჯანულ გუნდებს შორის დაპირისპირებას მოყვა ხელჩართული ბრძოლა ქომაგების მხრიდან (რის

მაგალითსაც შემდგომ ქვეთავში შევხვდებით). როგორც ბევრი სახელმწიფო, აზერბაიჯანიც იყენებს სპორტს თავის საკეთილდღეოდ და იმ თემების საილუსტრაციოდ, რაც მნიშვნელოვანია მისთვის. ამის ერთ-ერთ მაგალითს წარმოადგენს საფეხბურთო კლუბი: „ყარაბაღი“, რომელიც მთლიანად აზერბაიჯანული კლუბია და რომლის წარმომავლობაც მოდის აზერბაიჯანული ქალაქი აგდამიდან. ეს კარგი შესაძლებლობაა აზერბაიჯანისთვის იმისათვის, რომ საერთაშორისო საზოგადოებას და ადამიანებს მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხეში დაანახოს, რომ ყარაბაღი არის აზერბაიჯანის ტერიტორია. მითუმეტეს თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ 2017 წელს აღნიშნული გუნდი გავიდა უეფას ჩემპიონთა ლიგის ჯგუფურ ეტაპზე და საკმაოდ ფართო მაყურებლის ყურადღება მიიქცია გუნდმა და მისმა წარმომავლობამ, ასევე კიდევ ერთხელ გაჟღერდა საერთაშორისო დონეზე ყარაბაღის სახელი აზერბაიჯანულ კონტექსტში, რაც საკმაოდ მნიშვნელოვანი იყო აზერბაიჯანისთვის.

6.5. სომხების კოლექტიური მეხსიერება და ყარაბაღის კონფლიქტი

როგორც უკვე ვახსენე, ისტორიულად სომხებში გავრცელებულია ნარატივი, რომ სომხები წარმოადგენენ „ლოიალურ ხალხს, რომლებიც მტრების მიერ იყვნენ გარშემორტყმულნი და გაჩამებულნი“, რომელიც შემდეგი კომპონენტებისგან შედგება: 1) თავდაპირველი სიტუაცია, როდესაც სომხები ხალხი ცხოვრობდა ბრწყინვალე ხანაში, შეწყდა მტრების მიერ, რის შედეგადაც: 2) სომხები გახდნენ აგრესიის მსხვერპლნი; 3) მათ გამოიარეს ტანჯვა-წამება; 4) თუ ისინი თავისი სარწმუნოებისადმი ლოიალურნი დარჩებოდნენ, მაშინ ისინი დაამარცხებდნენ მტერს, ხოლო თუ უღალატებდნენ მათს სარწმუნოებას, მაშინ დაამარცხდებოდნენ (Garagozov 2005: 54).

აღნიშნული ნარატივის გამყარებაში დიდი როლი ითამაშა 1915 წელს დატრიალებულმა ტრაგიკულმა მოვლენებმა, რომელიც დღემდე სომხების ერთ-ერთ მამოტივირებელ მიზანს წარმოადგენს, კერძოდ სომხების გენოციდის აღიარება ყოველთვის აქტუალურია სომხების საგარეო პოლიტიკაში. აღნიშნულმა მოვლენამ არსებულ ნარატივს დაუმატა ძალიან სპეციფიკური შინაარსი, კერძოდ: „ქრისტიანი სომხები, რომლებიც გარშემორტყმულნი და გაჩამებულნი არიან მუსლიმი თურქების მიერ“ (Garagozov 2006:152.) როგორც ვიცი,

აღნიშნული ტრაგიკული მოვლენების შედეგად სომხებს მტრული დამოკიდებულება აქვთ თურქების მიმართ და საზოგადოებაში თურქების მიმართ გავრცელებულია სიძულვილის გრძობა. თავიანთი კულტურის, ენისა და სხვა მახასიათებლების გამო, რითაც აზერბაიჯანელები გვანან თურქებს, სომხებში ისინი იგივედებოდნენ თურქებად და შესაბამისად, თურქების მიმართ დამოკიდებულება უცვლელად ვრცელდებოდა აზერბაიჯანელებზეც და ისინიც ითვლებოდნენ სომხების მტრებად.

ე.წ „სიძულვილის ნარატივს“ ასევე ღრმად აქვს ისტორიულად ფესვები გადგმული, რადგან თავდაპირველად სომხური ეკლესიის მიერ, რომელსაც ყოველთვის დიდი გავლენა ჰქონდა საზოგადოებრივი აზრის ფორმირებაზე, გავრცელებული იყო ნეგატიური შეხედულება ყველა სხვა კონფესიისა და კულტურის წარმომადგენელზე. მე-18 საუკუნესა და მე-20 საუკუნის დასაწყისში აღნიშნული ნარატივი აისახა კოლექტიურ მეხსიერებაზეც მასმედიისა და პუბლიკაციების საშუალებით. მოგვიანებით, მე-19ს-ში, რომელიც შეგვიძლია აღვიქვათ ნაციონალიზმის ხანად, სომეხი ინტელექტუალების მიერ აღნიშნული ნარატივები გარდაქმნეს და მოათავსეს ნაციონალიზმის ჭრილში, ამ პერიოდისთვის ცნება „სომხური რწმენა“ შეიცვალა „სომეხი ხალხი“-ს ან „სომეხი ერი“-ს ცნებით (Garagozov 2006:151). საბოლოოდ, სომხურმა ეკლესიამ და შემდგომში სომეხმა ნაციონალისტებმა ჩამოაყალიბეს კოლექტიური მეხსიერება, რომელიც ყურადღებას ამახვილებს წარსულში სომხების გამოცდილებაზე, განსაკუთრებით ტრავმატულ გამოცდილებაზე და აყალიბებს ძალიან სპეციფიკურ აღქმას „ჩვენ“ (Us)-ზე და „მათ“ (Them)-ზე.

ყარაბაღის კონფლიქტთან დაკავშირებით, სომხების ქცევაზე თავიდანვე მოქმედებდა კოლექტიური მეხსიერება, კერძოდ, როდესაც ტერიტორიულ მიკუთვნებულობაზე დგება საკითხი, სომხები ყოველთვის იშველიებენ ისტორიას და არგუმენტად მოჰყავთ ის ფაქტი, რომ ჯერ კიდევ II ს. ძვ.წ თანამედროვე მთიანი ყარაბაღის ტერიტორია „დიდი სომხეთის“ ერთ-ერთი პროვინციის - არცახის ნაწილი გახდა, მოგვიანებით კი ძვ.წ I საუკუნეში ტიგრან II-მ სომხეთის ტერიტორია მნიშვნელოვნად გაზარდა და რეგიონში ერთ-ერთ უდიდეს იმპერიად აქცია, რომლის ახალი ცენტრი ტიგრანაკერტი გახდა. მთიანი

ყარაბაღის ტერიტორია კიდევ თითქმის 4 საუკუნის მანძილზე ისევ იყო სომხეთის შემადგენლობაში, მიუხედავად იმისა, რომ დაიკარგა ტიგრან II-ის მიერ დაპყრობილი ტერიტორიების დიდი ნაწილი (მალაშხია 2011: 167). სომხების მტკიცებით, მაშინაც კი, როდესაც სომხეთს ტერიტორიები დაკარგული ჰქონდა, აღნიშნულ ტერიტორიებზე არ შემწყდარა სომხური კულტურის არსებობა. ის, რომ მთიანი ყარაბაღის ტერიტორია ოდითგანვე სომხების შემადგენლობაში იყო და სომხებით იყო დასახლებული მტკიცდება იმ არტერფაქტებითაც, რომ აღნიშნულ ტერიტორიაზე მრავლადაა ქრისტიანული ტაძრები.

კონფლიქტთან დაკავშირებით, კოლექტიური მეხსიერების კიდევ უფრო გავრცელებასა და დამკვიდრებას განსაკუთრებით შეუწყო ხელი სახელმძღვანელოება. სომხეთში საკმაოდ ვრცელი ლიტერატურა იბეჭდებოდა კონფლიქტთან დაკავშირებით. აღნიშნულ სახელმძღვანელოებს გააჩნდათ საერთო მახასიათებლები, კერძოდ თითოეული მათგანი დიდ ყურადღებას უთმობდა ან სომხეთის ისტორიის იმ მონაკვეთს, როდესაც სომხეთი წარმოადგენდა ძლიერ სახელმწიფოს და ამ შემთხვევაში სომხეთში შემავალ ტერიტორიებზე კეთდება აქცენტები; ან ყარაბაღის საკითხს ისტორიულ კონტექსტში, კერძოდ უძველეს დროში, შემდეგ მე-20 ს.-ის დასაწყისში, საბჭოთა კავშირის დროს; ან სოციო-კულტურულ საკითხებს, სადაც სხვა საკითხებთან ერთად, საუბარი იყო ყარაბაღის დემოგრაფიულ მაჩვენებლებზე და ახსნილი იყო ყარაბაღში სომხების მიერ მოწყობილი საპროტესტო გამოსვლები. გარაგოზოვს ამ მხრივ ყველაზე ტიპიური სახელმძღვანელოს მაგალითად მოჰყავს ტომეულის მაგალითი: „*მთიანი ყარაბაღი: ისტორიული ინფორმაცია*“, რომელიც მოამზადა სომხეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის მეცნიერებათა აკადემიამ და გამოსცა 1988 წელს, 45 000-იანი ტირაჟით (Garagozov 2006:152). გარაგოზოვი ამბობს, რომ აღნიშნული სახელმძღვანელო სრულ შესაბამისობაშია სომხური სქემატური ნარატივის ძირითად კომპონენტებთან. ის ცალკეულ თავებს განიხილავს, კერძოდ, გარაგოზოვი ამბობს, რომ პირველ თავში, სადაც საუბარია მთიან ყარაბაღზე უძველესი დროიდან 1917 - წლამდე, ამტკიცებენ, რომ აღნიშნული ტერიტორია სომხებს ეკუთვნოდათ თავიანთი დიდების ხანაში, ეს კი სრულიად ემთხვევა სომხური სქემატური ნარატივის პირველ კომპონენტს, რომ სომხები ცხოვრობდნენ დიდებულად და გმირულად; მეხუთე

თავი, რომელიც ეხება მთიან ყარაბაღსა და მის გარშემო მიმდინარე მოვლენებს, სრულად ასახავს სომხური ნარატივის ელემენტს, რომლის მიხედვითაც თუ სომხები დარჩებოდნენ ლოიალურები თავიანთი სარწმუნოების მიმართ, ისინი სძლევენდნენ მტერს, ხოლო თუ გადაუხვევდნენ თავიანთი სარწმუნოებისგან, ისინი დამარცხდებოდნენ (Garagozov 2006:153).

კოლექტიური მეხსიერების დამკვიდრებასა და გავრცელებაში დიდი წვლილი მიუძღვით ასევე მეცნიერებსა და ჟურნალისტებს, რომელთა სტატიებისა თუ ნარკვევების საფუძველზე სომეხ საზოგადოებას უმყარდებოდა აზრი იმის შესახებ, რომ აზერბაიჯანელები იყვნენ მტრები, რომლებმაც სომხებს წაართვეს ერთ დროს მისი ტერიტორიული ნაწილი - ყარაბაღი და სასტიკად გაუსწორდნენ იქ მცხოვრებ ეთნიკურ სომხებს. ამ მხრივ ბევრი მკვლევარი თუ ჟურნალისტი ატარებდა იმ აზრსაც, რომ ყარაბაღი უნდა შეეერთებინა სომხეთს. მაგალითის სახით შეგვიძლია მოვიყვანოთ ჟურნალისტის ზორი ბალაიანის სტატიები. სწორედ აღნიშნული პიროვნება გახლდათ ყარაბაღის მოძრაობის მთავარი იდეოლოგი. 1984წ. მან გამოაქვეყნა პუბლიკაცია სახელწოდებით „ოჩაგ“, სადაც მოთხრობილი იყო სომხურ მიწებზე მისი მოგზაურობის შესახებ, მან პროვოკაციულად მიათვალა ნახიჭევანისა და აზერბაიჯანის ანკლავი სომხურ ტერიტორიებს და აზერბაიჯანელები მოიხსენია მტრად (De Waal, 2003: 143), რასაც აზერბაიჯანის მხრიდან მწვავე კრიტიკა მოჰყვა. მე-19 საუკუნეში ნაციონალისტურად მოაზროვნე სომხური ინტელიგენცია - მასწავლებლები მწერლები, ისტორიკოსები და ა.შ აგრძელებდნენ ეკლესიის დაწყებულ საქმეს, კერძოდ მათ შექმნეს ისტორიული და ლიტერატურული ხასიათის ნაშრომები, რომლებიც ისტორიულ წყაროებში მოძიებულ ფაქტებს დაეფუძნა, რაც იმას ნიშნავდა, რომ ისინი იმავე სქემატური ნარატივის კვლავწარმოქმნას ცდილობდნენ, მხოლოდ იმ მცირე ცვლილებების გათვალისწინებით, რომელიც საჭირო იყო საერო ნაციონალიზმის ეპოქაში, მათი მიზანი იყო ჩარჩოს რელიგიური ელემენტების საეროთი ჩანაცვლება (Garagozov 2005: 55).

კოლექტიური მეხსიერების გავლენას საზოგადოებაზე მკაფიოდ გამოხატავენ სხვადასხვა სახის კვლევები. მაგ: 2007 წელს, ზოგადი სახის საჯარო გამოკითხვა ჩატარდა სომხეთში, რომელიც მოიცავდა მნიშვნელოვან კითხვებს ყარაბაღთან და აზერბაიჯანთან დაკავშირებით. კვლევის მიხედვით მოსახლეობის ყველაზე დიდი რაოდენობა - 89% თვლიდა, რომ აზერბაიჯანი წარმოადგენს სომხეთისთვის ყველაზე დიდ პოლიტიკურ და ეკონომიკურ საფრთხეს (Armenian General Public Opinion Survey 2007: 29). 2017 წლის კვლევის თანახმად, სომეხთა 76% ქვეყნის მთავარ მტრად აზერბაიჯანს თვლის (Caucasus Barometer Armenia 2017), 2015 წელს ამ მხრივ შეინიშნებოდა იგივე მაჩვენებელი, ხოლო 2013 წელს სომეხთა 66% თვლიდა აზერბაიჯანს ქვეყნის მთავარ მტრად (Caucasus Barometer Armenia 2017). მოსახლეობის 64-77% თვლის, რომ ძალიან მნიშვნელოვანია მომავალში ყარაბაღის პრობლემის გადაჭრა (Armenian General Public Opinion Survey 2007: 30). რაც შეეხება ყარაბაღის მომავლის შესახებ კითხვას, მოსახლეობის უმეტესობა თვლის, რომ ყარაბაღი უნდა იყოს ჩვეულებრივი რეგიონი სომხეთში, ავტონომიის გარეშე, ამ ნაწილში აღსანიშნავია, რომ არცერთი რესპოდენტი არ თვლის, რომ ის უნდა იყოს აზერბაიჯანის შემადგენლობაში (Armenian General Public Opinion Survey 2007: 31). რაც შეეხება კონფლიქტის მოგვარებას, უმრავლესობა 78-86% კონფლიქტის მოგვარებას მშვიდობიანი გზებით მიიჩნევს (Armenian General Public Opinion Survey 2007: 32).

კოლექტიური მეხსიერების გავლენა იგრძნობა ასევე ისეთ უმტკივნეულო საკითხებზე, როგორცაა დაოჯახება და ბიზნესის წარმოება. 2017 წლის გამოკითხვის მიხედვით, სომეხი საზოგადოების 83% წინააღმდეგია აზერბაიჯანელებთან ბიზნესის კეთების, მხოლოდ 16% არის ამაზე თანახმა (Caucasus Barometer Armenia 2017). ამ მხრივ თუ გადავხედავთ წინა წლების მონაცემებს, ვნახავთ, რომ ნეგატიური განწყობები უფრო იზრდება, კერძოდ წინა კვლევის მიხედვით 79% იყო მოწინააღმდეგე, ხოლო 18% - თანახმა (Caucasus Barometer Armenia 2017), ხოლო 2013 წლის კვლევის მიხედვით 76% იყო მოწინააღმდეგე და 22% - თანახმა (Caucasus Barometer Armenia 2013). რაც შეეხება ქორწინების საკითხს, 2017 წლის კვლევის თანახმად, სომეხების 94% წინააღმდეგია, რომ

სომეხი ქალი დაქორწინდეს აზერბაიჯანელზე, მხოლოდ 5%-ია ამაზე თანახმა (Caucasus Barometer Armenia 2017), მსგავსი მაჩვენებლები დაფიქსირდა 2015 წელსაც.

კოლექტიური მეხსიერების შენარჩუნებას სომხეთში ძალიან უწყობს ხელს მუზეუმებიც. აქედან გამოსარჩევია რამდენიმე მუზეუმი, მაგ: სომხეთის გენოციდის მემორიალური კომპლექსი, რომელიც წარმოადგენს სომეხთა გენოციდისადმი მიძღვნილ ოფიციალურ მემორიალს. ეს მემორიალი ყველაზე ნათელი გამოვლინებაა იმისა, თუ როგორ იქმნება მეხსიერების ხატები. აღნიშნული მემორიალის შექმნის ერთ-ერთი მთავარი მიზანი სწორედ ის იყო, რომ თაობებს გადასცემოდათ ინფორმაცია გენოციდის შესახებ და აღექვათ ამ ტრაგიკული მოვლენების სიმძიმე, შედეგად, მემორიალის აშენების დღიდან (1967წ.) დღემდე, ყოველ 24 აპრილს აღინიშნება სომხების გენოციდის მოსაგონარი დღე, მემორიალთან იკრიბება უამრავი ხალხი და ყვავილებით ამკობს მას, გენოციდის მხსვერპლთა საპატივცემულოდ. მოგვიანებით, გენოციდის 80 წლის თავზე, 1995 წელს გაიხსნა ასევე გენოციდის მუზეუმ-ინსტიტუტი. აღსანიშნავია ასევე, სომხეთის რევოლუციური ფედერაციის ისტორიული მუზეუმი ერევანში, რომელიც თავდაპირველად პარიზში გაიხსნა, ხოლო ერევანში ის გადმოიტანეს 2007 წელს. აღნიშნული მუზეუმი სომხეთის პირველი რესპუბლიკის ისტორიას და მის გამორჩეულ გმირებს. მუზეუმში წარმოდგენილია სომხეთის დემოკრატიული რესპუბლიკის სამთავრობო დოკუმენტები და სხვა არტეფაქტები. პატრიოტულ სულისკვეთებას აღვივებს ასევე ისეთი სახლ-მუზეუმები, როგორიცაა გენერალ ანდრანიკის მუზეუმი.

ყარაბაღის კონფლიქტის გაჩაღებიდან მალევე სომხებმა დაიწყეს დოკუმენტური ფილმების გადაღება ყარაბაღის ომზე, ამ ფილმებში მთავარი აქცენტები კეთდებოდა აზერბაიჯანელების მიერ სომხების შევიწროებაზე ყარაბაღში. ამ კუთხით მნიშვნელოვანია ის ფაქტიც, რომ ყარაბაღის კონფლიქტზე თანამედროვე დროშიც არის გადაღებული რამდენიმე ფილმი. სომხებს კი ყოველთვის აქვთ ასეთი ფილმების პრეზენტაცია სხვადასხვა ქვეყანაში სომხეთის საელჩოებში, რათა დიასპორასაც გააცნონ ეს ფილმები და

გაიტანონ საზღვრებს გარეთ. ამით სომხები ასევე ცდილობენ არ დააკარგვიონ აქტუალობა ყარაბაღის საკითხს.

კოლექტიური მეხსიერების გავრცელებისთვის მნიშვნელოვან როლს თამაშობენ ოფიციალური დოკუმენტები, რომლის მიხედვითაც წარმართება ქვეყნის საგარეო პოლიტიკა, ისახება სტრატეგია და ა.შ. აღნიშნულ შემთხვევაში ყურადღებას გავამახვილებ ისეთ მნიშვნელოვან დოკუმენტებზე, როგორცაა სომხეთის უსაფრთხოებისა და სამხედრო დოქტრინები. უსაფრთხოების დოქტრინაში სომხეთს უწერია, რომ აზერბაიჯანი განაგრძობს აგრესიულ პოლიტიკას და წარმოადგენს საფრთხეს სომხეთისა და ყარაბაღის რესპუბლიკებისთვის (Republic of Armenia National Security Strategy 2007: 3), საფრთხეებშია მოხსენიებული ასევე აზერბაიჯანელების მცდელობა, რომ გამოყონ სომხეთი რეგიონული განვითარების პროგრამებიდან (Republic of Armenia National Security Strategy 2007: 4). სომხეთისთვის პრობლემად და პირდაპირ საფრთხედ არის ნახსენები აზერბაიჯანის მზაობა გადაჭრას კონფლიქტი სამხედრო ძალებით (Republic of Armenia National Security Strategy 2007: 10). დოკუმენტში ცალკე, პატარა თავი ეძღვნება აზერბაიჯანს, სადაც კიდევ ერთხელ არის მოხსენიებული, რომ აზერბაიჯანმა შეიმუშავა პოლიტიკა, რითაც ცდილობს ჩამოაშოროს სომხეთი რეგიონული თანამშრომლობის პროექტებს და არაფერს არ ცდილობს ორმხრივი თანამშრომლობისთვის, რითაც უარყოფს სომხეთისა და საერთაშორისო საზოგადოების ინიციატივებს მოლაპარაკებებისთვის (Republic of Armenia National Security Strategy 2007: 17). რაც შეეხება სამხედრო დოქტრინას, აღნიშნულ დოკუმენტში ყურადღება გამახვილებულია იმ საკითხზე, რომ ყარაბაღის მოსახლეობის წინააღმდეგ ადგილი აქვს სამხედრო შეტევებს რათა შეეწინააღმდეგონ მათ მშვიდობიან და იურიდიულ უფლებას თვითგამორკვევის შესახებ, ასევე აღნიშნულია, რომ ყარაბაღის მოსახლეობა არის აზერბაიჯანის მხრიდან, რომელსაც სურს ყარაბაღის კონფლიქტის გადაჭრა სამხედრო გზით, განადგურების მუდმივი საფრთხის ქვეშ (Military Doctrine of the Republic of Armenia 2007: 2). დოკუმენტში ნახსენებია, რომ აზერბაიჯანს სურს სამხედრო კუთხით უპირატესობა მოიპოვოს სომხეთზე და საბოლოოდ, მოამზადოს სამხედრო აქტივობები სომხეთისა და ყარაბაღის წინააღმდეგ, აღნიშნულია, რომ თურქეთისა და

აზერბაიჯანის სტრატეგიული ალიანსი და მათი აქტივობები ემსახურება სომხეთის ბლოკადის შენარჩუნებას (Military Doctrine of the Republic of Armenia 2007: 4).

წინა ქვეთავებში უკვე ვახსენე ხელოვნებისა და სპორტის როლი ზოგადად და აზერბაიჯანის მიმართება ამ საკითხებისადმი. რაც შეეხება სომხების მიმართებას, მათთანაც იგივე ტენდენცია შეინიშნება ამ მხრივ, რაც აზერბაიჯანში. ისინი ყველა სფეროში ცდილობენ წამოწიონ თავიანთი საკითხები და გაავრცელონ ის ნარატივები, რაც წლებია არსებობს სომხეთში. ასე მაგალითად, 2010 წლის საბავშვო ევროვიზიაზე, რომლის გამარჯვებულაც გახდა სომხეთი, სომხები ირწმუნებოდნენ, რომ მათი გამარჯვების მომენტი აზერბაიჯანში არ იყო ნაჩვენები, ხოლო 2012 წლის კონკურსზე, რომელიც აზერბაიჯანში ტარდებოდა, ბოიკოტის ნიშნად, მათ უარი თქვეს კონკურსში მონაწილეობაზე (BBC 2012). ასევე 2015 წლის კონკურსის დროს, სომხების სიმღერა ეძღვნებოდა გენოციდს (რადგან გენოციდიდან 1 საუკუნე იყო გასული), იყო ისეთი ფაქტიც, როდესაც სომხეთის წარმომადგენელმა პირველ ნახევარ ფინალში გამოიყენა ყარაბაღის დროშა, რის გამოც შენიშვნა დაიმსახურა ორგანიზატორების მხრიდან (Euronews 2016).

კოლექტიური მეხსიერების გავლენა შეინიშნება ასევე სპორტზეც, კერძოდ დაპირისპირებების დროს ხშირია მხარეებს შორის ერთმანეთის აღქმა, როგორც მტრად და ხშირად სპორტული შეჯიბრებები გამოდის სპორტის ყველა წესებიდან და კარგავს თავის სახეს. ასე მაგალითად 2006 წელს სომხეთის საფეხბურთო კლუბმა პიუნიკმა უარი თქვა ეთამაშა დამოუკიდებელი სახელმწიფოების თანამეგობრობის (დსთ) თასზე აზერბაიჯანის წინააღმდეგ (Rainbow 2013). ასევე შეხლა-შემოხლაში გადაიზარდა ევროპის ჩემპიონატის საკვალიფიკაციო ეტაპში 19-წლამდე ასაკის ფეხბურთელთა მატჩი სომხეთსა და აზერბაიჯანს შორის, რომელიც იმართებოდა კვიპროსში (Khachataryanc2009). აღსანიშნავია, რომ ნებისმიერ სახეობაში სპორტსმენების გამარჯვება ორმაგად ფასდება საზოგადოებისა და ხელისუფლების მხრიდან მაშინ, როდესაც ეს გამარჯვება მოპოვებულია

აზერბაიჯანელების დამარცხების გზით, რაც კიდევ უფრო ხელს უწყობს ნეგატიური ნარატივების გავრცელებას.

ზემოაღნიშნული ფაქტები მეტყველებს იმაზე, რომ ჯერ კიდევ საფუძვლიანად არის ფესვგადგმული კოლექტიური მეხსიერება იმის შესახებ, რომ აზერბაიჯანელები არიან მტრები, რომლებიც სხვა მომხრეებთან ერთად ავიწროებენ სომხეთს და ყარაბაღს. კოლექტიური მეხსიერების ხატები არამხოლოდ ძველი დროიდანაა შემორჩენილი, არამედ თანამედროვე დროშიც აქტიურად იქმნება, რაც კიდევ უფრო უწყობს ხელს იმ ნეგატიური ნარატივების გავრცელებას, რომელიც დიდი ხანია შულს იწვევს ამ ორ საზოგადოებაში და კონფლიქტის მშვიდობიანად გადაჭრის ყველანაირ შანსს აქრობს.

6.6. ისრაელ-არაბების კონფლიქტი

როგორც უკვე აღვნიშნე ამ კონფლიქტსაც ღრმად აქვს ისტორიაში ფესვები გადგმული. აღნიშნულ კონფლიქტს მრავალნაირად მოიხსენიებენ, მათ შორის: ისრაელ-პალესტინის კონფლიქტად. მიუხედავად იმისა, რომ პრობლემა საკმაოდ დიდი ხნის წინ წარმოიშვა, მსოფლიოს ყურადღების ცენტრში ის მხოლოდ მე-20 ს-ის შუა ხანებიდან მოხვდა. ისრაელ-არაბების კონფლიქტი წარმოადგენს ერთ-ერთ რთულ პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ხასიათის კონფლიქტს, სადაც ჩართულია რამდენიმე არაბული სახელმწიფო, თუმცა, არაბული ქვეყნებისა და ისრაელის ურთიერთობების მთელი ისტორიის მანძილზე, ყველაზე სერიოზულ საკითხს წარმოადგენდა პალესტინელთა მდგომარეობა და ისრაელ-პალესტინის საკითხები. იმის გათვალისწინებით, რომ ნაშრომის მთავარ მიზანს არ წარმოადგენს კონფლიქტების დეტალური აღწერა, ისრაელ-არაბების კონფლიქტს არ მიმოვიხილავ უძველესი დროიდან და ყურადღებას განამახვილებ მხოლოდ მე-20 ს-ში და შემდგომ განვითარებულ მნიშვნელოვან მოვლენებზე.

მე-20 ს-ის 40-იან წლებში პალესტინაში აღინიშნებოდა ორი ნაციონალისტური მოძრაობა: *სიონიზმი* - რომლის მიზანი იყო ებრაელებისთვის ეროვნული კერის შექმნა და პალესტინურ-არაბული ნაციონალიზმი - რომელსაც სურდა ბრიტანული მმართველობის გაუქმება და დამოუკიდებელი პალესტინის სახელმწიფოს შექმნა. ამ ორი

ნაციონალისტური ხედვის დაპირისპირებამ გამოიწვია მწვავე კონფლიქტი ებრაელებსა და არაბებს შორის. ამასთან დაკავშირებით შლაიმი თავის წიგნში აღნიშნავს, რომ „*კონფლიქტი მხოლოდ შედეგია ორი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის - ებრაულის და პალესტინურის. დილემა იმაში მდგომარეობს, რომ, ერთი მხრივ, ებრაელები მიისწრაფიან იბატონონ პალესტინაში, ხოლო მეორე მხრივ, პალესტიელებს იმავეზე გააჩნიათ ბუნებრივი უფლება.*“ (Shlaim, 2000: 598).

აღსანიშნავია, რომ შეტაკებების დაწყებამდე, პალესტინაში ებრაელთა რეპატრაციის რეალური იურიდიული საფუძველი გახდა *ბალოფურის დეკლარაცია*, სადაც ბრიტანეთის მთავრობა მხარდაჭერას უცხადებდა სიონისტურ მიზნებს, აღნიშნულმა დოკუმენტმა ერთი მხრივ წაახალისა სიონისტური მისწრაფებები და ებრაელების მასობრივი გადასვლა აღნიშნულ ტერიტორიაზე, მეორე მხრივ, გაზარდა უკმაყოფილება ტერიტორიაზე მცხოვრებ არაბებში, რომლებიც აპროტესტებდნენ ებრაელებისთვის მიწების მიყიდვის პრაქტიკას და ებრაელებში ისინი ხედავდნენ ევროპელ კოლონიზატორებს, თავის მხრივ ებრაელები არაბებს უყურებდნენ, როგორც „ველურ აბორიგენებს.“ (Khalidi, 1997: 111-117)

შეტაკებების დასაწყისად შეგვიძლია მივიჩნიოთ გაეროს 1947წ.-ის 29 ნოემბრის რეზოლუცია №181 (II), რომლის თანახმადაც პალესტინა იყოფოდა ორ: ებრაულ და არაბულ სახელმწიფოდ, ხოლო იერუსალიმი ცალკე რაიონად გამოიყო, რომელიც უნდა გამხდარიყო საერთაშორისო კონტროლის ქვეშ მყოფი ქალაქი. ებრაულ სახელმწიფოს გადაეცემოდა სამანდატო პალესტინის ტერიტორიის დაახლ. 56.47%, არაბულს-43.53%. სწორედ ამ საკითხმა გამოიწვია ყველაზე დიდი უკმაყოფილება არაბებს შორის, გააღიზიანა ისინი და აღქმულ იქნა არაბების შევიწროების ფაქტორად, რადგან ტერიტორიის უფრო დიდი ნაწილი ერგო ებრაელებს, რომლებიც რაოდენობრივად უფრო ნაკლები იყვნენ არაბებზე, იმ მომენტში პალესტინაში ცხოვრობდა დაახლოებით 650 000 ებრაელი და 1200 000 არაბი, (სანიკიძე, ალასანია, გელოვანი, 2011: 464) ამასთანავე ებრაულმა სახელმწიფომ მიიღო ეკონომიკურად უფრო განვითარებული ტერიტორია.

1948 წლის 14 მაისს, ბრიტანელების მანდატის ამოწურვამე ერთი დღით ადრე, პრემიერ მინისტრმა დავიდ ბენ გურიონმა გამოაცხადა ისრაელის დამოუკიდებლობა. ამ ფაქტმა დარაზმა არაბული საზოგადოება ისრაელის წინააღმდეგ, რომელიც, როგორც უკვე ვახსენე, თავს შევიწროებულად გრძნობდნენ და ებაელების მიმართ უკვე საკმარისად გააჩნდათ მტრის ხატის აღქმა და 15 მაისს ხუთი არაბული ქვეყნის (ეგვიპტე, ტრანსიორდანია, ლიბანი, სირია და ერაყი) ჯარები შევიდნენ პალესტინის ტერიტორიაზე. მათ მთავარ მიზანს წარმოადგენდა არ დაეშვათ ებრაული სახელმწიფოს შექმნა. აქედან იწყება ისრაელისა და არაბული ქვეყნების პირველი ომი, რომელმაც ისრაელში მიიღო სახელწოდება „ომი დამოუკიდებლობისთვის“, ხოლო არაბულ ქვეყნებში - „პალესტინური ომები“. ომი თითქმის წელიწად ნახევარს გაგრძელდა და მისი შედეგები არ იყო არაბებისთვის მისაღები, რადგან ვერ განახორციელეს ომის მთავარი მიზანი და პირიქით, ისრაელმა გაზარდა თავისი ტერიტორია 46.4%-ით (სანიკიძე, ალასანია, გელოვანი, 2011: 468).

კონფლიქტი კიდევ უფრო გამწვავდა 1956წ. *სუეცის კრიზისის* სახით. აღსანიშნავია, რომ ეს დაპირისპირება გამოიჩინა იმით, რომ კონფლიქტში, სხვა მონაწილეებთან ერთად ჩაებნენ დიდი ბრიტანეთისა და საფრანგეთის არმიები. მათი ჩარევა განაპირობა იმან, რომ სუეცის არხის, რომელიც წლების განმავლობაში წარმოადგენდა აღნიშნული სახელმწიფოების საკუთრებას, ნაციონალიზაცია გამოაცხადა ეგვიპტის პრეზიდენტმა გამალ აბდელ ნასერმა. აღნიშნულიდან ცოტა ხანში, კერძოდ 1956 წლის 29 ოქტომბერს ისრაელის არმია შეიჭრა ეგვიპტეში, რადგან თავად ბენ-გურიონის სიტყვებით მათ ინტერესს წარმოადგენდა ეილათის მიმდებარე სანაპირო ზოლი და ყურე და ნაოსნობის თავისუფლების საკითხი. სინას კამპანიის შედეგად ისრაელმა მართლაც მიიღო თავისუფალი ზღვაოსნობის უფლება ეილათის ყურეში და ტირანის სრუტეში, ხოლო მათი საშუალებით მეწამულ ზღვაში. მართალია ისრაელი ცდილობდა შეენარჩუნებინა ომის დროს დაპყრობილი შარმ აშ-შაიხი და ღაზას სექტორი, მაგრამ საბოლოოდ მან გაიყვანა არმია ამ რაიონებიდან ტირანის სრუტეში ნაოსნობის გარანტიის სანაცვლოდ, თუმცა, აღნიშნულ ომში იმ ფაქტორს, რომ ეგვიპტის პრეზიდენტი ნასერი, რომელმაც გაუძლო სამმაგ შეტევას და გახდა ყველაზე

პოპულარული და გავლენიანი პოლიტიკოსი არაბულ სამყაროში, ნეგატიური შედეგები ჰქონდა ისრაელისთვის. ეგვიპტემ აღნიშნული კონფლიქტის შემდეგ პრეტენზია განაცხადა რეგიონში ლიდერობაზე.

1967წ. 5 ივნისს ისრაელსა და არაბულ ქვეყნებს შორის გაჩაღდა ახალი ომი, რომელიც „ექვსდღიანი ომის“⁴ სახელწოდებითაა ცნობილი. ამ ომის დაწყებას ორივე მხარეს თავისი მიზეზები ჰქონდა. ისრაელის ხელმძღვანელობას, ქვეყნის შიგნით ავტორიტეტის ამალგების მიზნით, სჭირდებოდა „მცირე ძლევამოსილი ომი“ (სანიკიძე, ალასანია, გელოვანი, 2011: 478), ხოლო არაბული არმიები მზად იყვნენ შური ეძიათ ისრაელზე ადრინდელი დამარცხებების გამო, რადგან 1948 წლის ომმა დარტყმა მიაყენა არაბული ინტეგრაციის იდეას და შექმნა რევანშისტული განწყობა. 1967 წლის ომმა აამოძრავა მთელი არაბული სამყარო და კიდევ უფრო გააძლიერა რევანშისტული განწყობა არაბებში. პირველი ქმედებები ეგვიპტემ განახორციელა, რომელსაც სურდა ისრაელზე ზეწოლა. 1967წ. 22 მაისს გამოაცხადა ტირანის სრუტის დახურვა ისრაელის ყველა გემისთვის და აგრეთვე იმ გემებისთვის, რომელთაც ჩაჰქონდათ სტრატეგიული მასალები ისრაელში. 4 ივნისს ისრაელმა საჰაერო დარტყმები განახორციელა ეგვიპტურ ობიექტებზე და დაიწყო ფართომასშტაბიანი შეტევა და შედეგად დაიწყო იმი ისრაელსა და არაბულ სახელმწიფოებს შორის, რომელიც მხოლოდ ექვსი დღე გაგრძელდა. ამ ომს ჰქონდა სერიოზული შედეგები, რადგან მან განსაზღვრა ახლო აღმოსავლეთის შემდგომი განვითარება და ტერიტორიული მოწყობა. ისრაელმა თავის კონტროლს დაუქვემდებარა ღაზას სექტორი, სინაის ნახევარკუნძული, მდინარე იორდანეს დასავლეთ სანაპირო (იუდეა და სამარია) და გოლანის მაღლობები. აღნიშნულ ომში ისრაელის წარმატებებმა კიდევ უფრო გაამძაფრეს სიძულვილის შეგრძნება არაბ საზოგადოებაში. ამის ნათელი გამოვლინებაა 1967წ. 1 სექტემბერს *ხართუმის კონფერენციის* გადაწყვეტილებები არაბული ქვეყნების შემდგომ მოქმედებებთან დაკავშირებით, სადაც გამოცხადდა პრინციპი: „*სამი არა*“: არა-ისრაელის აღიარებას, არა-ისრაელთან მოლაპარაკებებს, არა-ისრაელთან სამშვიდობო ხელშეკრულების დადებას. ასევე, მიღებულ იქნა დამატებითი რეზოლუცია,

სადაც აღინიშნა, რომ არავითარი კომპრომისი ან მცირეოდენი დათმობა არ უნდა მომხდარიყო პალესტინელების უფლებებთან დაკავშირებით.

1973წ. 6 ოქტომბერს არაბულ ქვეყნებსა და ისრაელს შორის დაიწყო ახალი ომი, რომელიც ისტორიაში „*ომ-ქიფურის*“ სახელწოდებითაა ცნობილი. ეგვიპტე და სირია ერთდროულად დაესხნენ თავს ისრაელს იმ დროს, როდესაც ებრაელები აღნიშნავდნენ თავიანთ რელიგიურ დღესასწაულს „*ომ-ქიფურს*“ (განკითხვის დღე). ორივე მხარისთვის ამ ომს ჰქონდა სერიოზული ფსიქოლოგიური შედეგები, პირველ ფაზაში არაბული ქვეყნების წარმატებამ შეარყია ებრაელების თავდაჯერებულობა დაუმარცხებლობასთან დაკავშირებით, ასევე მნიშვნელოვნად დააქვეითა ებრაულ საზოგადოებაში იმდროინდელი ხელმძღვანელობის, გოლდა მეირის მთავრობის პრესტიჟი, რომელიც ყურადღებას არ აქცევდა არც ეგვიპტეს და არც შემდგომი ომისთვის მზადებას, ამ ყველაფრის შედეგად და ასევე იმის გათვალისწინებით, რომ ისრაელის საზოგადოება აღშფოთებული იყო იმით, რომ „*ომ-ქიფურის*“ ომის შემსწავლელი სპეციალური კომისიის დასკვნაში ისრაელის თავდაცვის მინისტრს მოხსნილი ჰქონდა ბრალდება - ომის წინა ვითარების არასწორი შეფასება (სანიკიძე, ალასანია, გელოვანი, 2011: 488). შესაბამისად, 1974 წელს, გოლდა მეირის მთავრობა იძულებული იყო გადამდგარიყო. მეორე მხრივ, პირველ ფაზაში არაბების წარმატებებმა განაპირობა მათი კიდევ უფრო გააქტიურება და სიამაყის გრძნობა, უფრო განმტკიცდა ძველი იდეები არანაირი კომპრომისისა და დათმობის შესახებ. საბოლოოდ, 1973 წლის ნოემბერში, აშშ-ის სახელმწიფო მდივნის, ჰენრი კისინჯერის ინიციატივით, ისრაელისა და ეგვიპტის წარმომადგენლებმა ხელი მოაწერეს შეთანხმებას ცეცხლის შეწყვეტის თაობაზე. ერთი წლის შემდეგ, ასევე კისინჯერის ძალისხმევით ხელი მოეწერა შეთანხმებას ეგვიპტესა და ისრაელს და ისარელსა და სირიას შორის სამხდერო ძალთა დაშორიშორების თაობაზე.

1973 წლის ომის შემდეგ სერიოზული ცვლილებები განხორციელდა პალესტინის განთავისუფლების ორგანიზაციის სტატუსში, რომელიც შეიქმნა 1964 წელს, პალესტინის ეროვნული საბჭოს პირველ სხდომაზე, პალესტინის განთავისუფლების მიზნითა და

თავისუფალი არაბული პალესტინის სახელმწიფოს შესაქმნელად. 1974წ. ოქტომბერში არაბული სახელმწიფოების შეხვედრაზე მიღებული რეზოლუცია განამტკიცებდა პალესტინელი ხალხის უფლებას თვითგამორკვევაზე და ცნობდა პალესტინის განთავისუფლების ორგანიზაციას პალესტინელი ხალხის კანონიერ წარმომადგენლად. ერთი თვის შემდეგ კი აღნიშნული ორგანიზაცია ცნო გაერო-მ და მიანიჭა მას დამკვირვებლის სტატუსი როგორც ასამბლეაში, ასევე გაერო-ს მიერ ორგანიზებულ სხვა ღონისძიებებში. ამ ყველაფერზე ისრაელის რეაქცია ნეგატიური იყო, რადგან მისი პოზიციით აღნიშნული ორგანიზაცია წარმოადგენდა არა პალესტინელ ხალხს, არამედ შექმნილი იყო არაბული ქვეყნების მიერ ისრაელის წინააღმდეგ ტერორისტული ომის წარმოების საშუალებად, აღნიშნული მესიჯი განკუთვნილი იყო, როგორც საერთაშორისო საზოგადოებაზე, ასევე ქვეყნის შიგნით მოსახლეობაზე.

კონფლიქტის მიმდინარეობაში ხაზგასასმელ ფაქტს წარმოადგენს 1988წ. 15 ნოემბერს პალესტინის სახელმწიფოს შექმნის ფაქტი. ეს სახელმწიფო გამოცხადდა არა ისრაელის სახელმწიფოს ადგილას, როგორც ეს ბევრ პალესტინელსა და არაბს სურდა, არამედ მის გვერდით, რაც ფაქტობრივად ნიშნავდა არსებობაზე ისრაელის უფლების აღიარებას, რამაც გამოიწვია დიდი დაპირისპირება პალესტინის საზოგადოებაში. აღსანიშნავია, რომ პალესტინელებში კვლავ მძვინვარებდა ისრაელისა და ებრაელების მიმართ სიძულვილის გრძნობა და *ხართუმის კონფერენციის* პრინციპები, შესაბამისად, მათთვის ეს ქმედება არ იყო სწორი პოლიტიკური ნაბიჯი. მოსახლეობაში გაიზარდა დაპირისპირება და ის, რომ არაბების უმრავლესობას კვლავ რადიკალური შეხედულებები გააჩნდა ისრაელის მიმართ. ყველაზე ნათლად გამოიხატა 2006 წლის პალესტინის საპარლამენტო არჩევნებში, სადაც გამარჯვება მოიპოვა რადიკალურმა ორგანიზაცია ჰამას-მა, რომელიც მრავალი სახელმწიფოს, მათ შორის ისრაელისა და აშშ-ის მიერ შერაცხულია ტერორისტულ ორგანიზაციად. ჰამას-ის გამარჯვებას საპარლამენტო არჩევნებში შედეგად მოჰყვა შიდაპოლიტიკური კონფლიქტი და ისრაელის ადმინისტრაციის უარი თანამშრომლობაზე.

კონფლიქტის კიდევ ერთ ეტაპს წარმოადგენს ლიბანის ომი და ისრაელის ჩარევა აღნიშნულ ომში 1982წ. ისრაელის საინფორმაციო საშუალებები არ ფარავდნენ, რომ ისრაელის არმიის მთავარი ამოცანა იყო პალესტინელების განთავისუფლების ორგანიზაციისთვის გამანადგურებელი დარტყმის მიყენება, რადგანაც მისი გავლენა ოკუპირებულ ტერიტორიებზე საფრთხეს უქმნიდა ისრაელს. აღნიშნული მოსაზრება ფართოდ იყო გაზიარებული ებრაულ საზოგადოებაში და ისრაელის მოსახლეობის დიდი ნაწილი აღნიშნულ საკითხში მხარს უჭერდა ხელისუფლებას, რომელიც ლიბანის ტერიტორიას ან მის ნაწილს განიხილავდა შესაძლო ბუფერულ ზონად, ხელისუფლების მიზანს წარმოადგენდა ასევე არ დაეშვა მისი მოწინააღმდეგე სირიის გაძლიერება, თავის მხრივ სირიის მონაწილეობა ლიბანის ომში განპირობებული იყო იმით, რომ მას არ უნდოდა ისრაელის გაძლიერება, გასათვალისწინებელია ის ფაქტიც, რომ სირიაში იმ დროისთვის, ლიბანთან მიმართებით, პოპულარული იყო ლოზუნგი „ერთი ხალხი-ორი ქვეყანა“ (სანიკიძე, ალასანია, გელოვანი, 2011: 492) და ისრაელის ინტერვენცია ლიბანში საზოგადოების მიერ აღქმული იქნა მტრის მიერ სუვერენიტეტის შელახვის კიდევ ერთ ფაქტად, რამაც კიდევ უფრო გაამწვავა რადიკალური შეხედულებები არაბებში. 1982წ. ზაფხულში ისრაელმა დაბოძა ბეირუთი, პირველ რიგში პალესტინის განთავისუფლების ორგანიზაციის და მისი ლიდერის, იასირ არაფატის განადგურების მიზნით, რასაც მოჰყვა მსხვერპლი მშვიდობიანი მოსახლეობის სახით. ამას მოყვა ჩარევა საერთაშორისო საზოგადოების მხრიდან და საბოლოოდ ბეირუთიდან პალესტინის განმათავისუფლებელი ორგანიზაციის ამ ტერიტორიიდან გაყვანა, რაც გამარჯვებად აღიქვეს ისრაელელებმა.

მოვლენები გამწვავდა სექტემბერში, როდესაც მოკლეს ლიბანის ახლადარჩეული პრეზიდენტი ბაშირ ჟმაიელი, რასაც მოყვა ქრისტიანი ფალანგისტების მიერ ხოცვა-ჯლეტა საბრას და შატილას ბანაკებში, რამაც დიდი რეზონანსი გამოიწვია მსოფლიოში და ასევე ისრაელში. საერთაშორისო საზოგადოება მწვავედ აკრიტიკებდა ისრაელს მისი ქმედებების გამო. მიუხედავად ხელისუფლების მხრიდან მტკიცებისა, რომ ისრაელის არმიას მონაწილეობა არ მიუღია ამ მოქმედებებში, ისრაელის კომისიამ, რომელსაც ხელმძღვანელობდა ისრაელის უმაღლესი სასამართლოს მოსამართლე იცხაკ ჰაკანი,

აღიარა, რომ ისრაელის არმიამ ირიბად შეუწყო ხელი აღნიშნულ ქმედებებს და ხელი არ შეუშალა ფალანგისტთა მილიციას თავდასხმაში. უპირველესად პასუხისმგებლობა ეკისრებოდა თავდაცვის მინისტრს. ქვეყანაში ჩატარდა მასობრივი ანტისამთავრობო დემონსტრაციები. ამის შედეგად არიელ შარონი იძულებული იყო გადამდგარიყო. პირველად ებრაულ საზოგადოებაში გაჩნდა აზრთა სხვადასხვაობა. ლიბანში სამშვიდობო პროცესები დაიწყო მხოლოდ 1989 წლიდან. ლიბანის ომის შედეგად მართალია ისრაელმა ნაწილობრივ მიაღწია თავის მიზანს და აიძულა პალესტინის განთავისუფლების ორგანიზაცია დაეტოვებინა ბეირუთი, მაგრამ, ამასთან ერთად გაიჩინა კიდევ ახალი მტერი ლიბანელი შიიტების სახით, რომლებიც 1982წ. გაერთიანდნენ სამხედრო-პოლიტიკურ ორგანიზაციაში: „ჰიზბალაჰ“ (იგივე „ჰეზბოლა“).

წლების განმავლობაში არსებული კონფლიქტი პერიოდულად ახლდებოდა და სხვადასხვა დროს სხვადასხვა დაპირისპირებას ჰქონდა ადგილი. კონფრონტაციის ერთ-ერთი მიზეზი გახდა ასევე ებრაული ახალშენები დასავლეთ სანაპიროზე, რომელიც დაგმო როგორც ისრაელის მოკავშირე აშშ-მა, ასევე გაერო-მ რეზოლუციით №2334. 2002წ. ისრაელმა დაიწყო დასავლეთ სანაპიროს ირგვლივ ბარიერის მშენებლობა, რასაც ასევე დიდი რეზონანსი მოყვა საერთაშორისო საზოგადოებისგან. ყველაზე ხშირად შეტაკებებს და საომარ მოქმედებებს ადგილი აქვს ღაზას სექტორში. ფართომასშტაბიან შეტაკებებს ღაზას სექტორში ადგილი ჰქონდა 2008, 2012 და 2014 წლებში. აღსანიშნავია ასევე 2006 წლის მოვლენები, კერძოდ, „ჰიზბალაჰ“-ის თავდასხმას და ორი ჯარისკაცის გატაცებას მოჰყვა ლიბანში მეორე ომი. ისრაელის ქმედებებმა ქვეყნის შიგნით, საზოგადოებაში, გამოიწვია მასობრივი პროტესტი მთავრობისადმი, რადგან მთავრობამ თავისი კამპანიითა და სამხედრო მოქმედებებით ვერ შეძლო მიეყენებინა მნიშვნელოვანი ზიანი „ჰიზბალაჰ“-ისთვის.

6.7. ისრაელ-არაბების კონფლიქტის მოგვარების მოდელები და მოლაპარაკებები

კონფლიქტის დაწყებიდან გარკვეული დროის შემდეგ დაიწყო აქტიური მსჯელობა კონფლიქტის მშვიდობიანად მოგვარებასთან დაკავშირებით. ამ მხრივ, სხვადასხვა აქტორის მიერ წარმოდგენილი იქნა სხვადასხვა გეგმა, ასევე აღსანიშნავია, რომ

კონფლიქტის მოგვარებასა და მოლაპარაკებების პროცესში ჩართულები იყვნენ ისეთი გავლენიანი საერთაშორისო აქტორები, როგორცაა აშშ, თუმცა, დღეს დღეობით კონფლიქტი კვლავ გადაუჭრელია.

აღნიშნულ ნაწილში მიმოვიხილავ კონფლიქტის მოგვარების ძირითად მოდელებსა და მოლაპარაკებებს და აღვწერ მათ მიმდინარეობას.

თავდაპირველად აუცილებელია აღინიშნოს გაეროს უშიშროების საბჭოს რეზოლუცია №242, რომლის მიხედვითაც ისრაელს უნდა გაეყვანა თავისი არმია იმ ტერიტორიებიდან, რომელიც დაიკავა „*ექვსდღიანი ომის*“ დროს. მითითებული იყო ლტოლვილთა პრობლემა და ამ საკითხის სამართლიანი მოგვარების აუცილებლობის შესახებ. სირიამ და ერაყმა უარი თქვეს აღნიშნულ რეზოლუციაზე იმ არგუმენტით, რომ ეს დოკუმენტი ირიბად განამტკიცებდა ისრაელის იურისდიქციას 1948წ. ომის დროს ოკუპირებულ ტერიტორიებზე.

აღნიშნულ რეზოლუციაზე დაყრდნობით, 1970 წელს აშშ-მა წამოაყენა ე.წ „*როჯერსის გეგმა*“ რომელსაც დაეთანხმნენ ეგვიპტე და იორდანია, ხოლო ისრაელმა უარი განაცხადა აღნიშნულ გეგმაზე, შესაბამისად არც არმია გაიყვანა ოკუპირებული ტერიტორიებიდან. უნდა აღინიშნოს, რომ ეგვიპტისა და იორდანის მხრიდან ამ გეგმაზე დათანხმებას უარყოფითი გამოხმაურება მოჰყვა არაბულ საზოგადოებაში. ნასერისა და მეფე ჰუსაინის მიერ სამშვიდობო ხელშეკრულების ხელმოწერა ისრაელთან, პალესტინელებმა ჩათვალეს ღალატად, რადგან აღნიშნული გეგმა ითვალისწინებდა არაბული ქვეყნების მიერ სამომავლოდ სიონისტური სახელმწიფოს აღიარებას, მაგრამ არ ითვალისწინებდა პალესტინის სახელმწიფოს შექმნას. ამის გამო, ისეთი მემარცხენე პალესტინური ორგანიზაციები, როგორებიცაა პალესტინის განთავისუფლების სახალხო ფრონტი, პალესტინის განთავისუფლების დემოკრატიული ფრონტი და ა.შ მზად იყვნენ ჩაეშალათ როჯერსის გეგმა და ხელსაყრელი ვითარების შემთხვევაში დაემხოთ მეფე ჰუსაინის რეჟიმი (Quandt, 2005: 68-70). პალესტინელებში აღნიშნული უკმაყოფილების გამოხატულებად იქცა 1970წ. 1 სექტემბერს მეფე ჰუსაინის კორტეჟზე თავდასხმა და

ჩრდილოეთ იორდანიაში ქალაქ ირბიდის დაკავება, რასაც მოჰყვა დაპირისპირებები იორდანიაში.

სამშვიდობო პროცესებში მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენდა 1977წ. განვითარებული მოვლენები, კერძოდ ისრაელის ხელისუფლებაში მოვიდა მენაჰიმ ბეგინი, რომელსაც განსხვავებული შეხედულებები ჰქონდა სამშვიდობო მოლაპარაკებებზე. ამას დაემთხვა ეგვიპტის მხრიდან პრეზიდენტ სადათის განცხადება კონსტრუქციულ დიალოგზე, რაც მიმართული იქნებოდა მშვიდობის დამყარებისკენ. შედეგად, ამავე წლის 20 ნოემბერს, ანვარ სადათი გახდა პირველი არაბი ლიდერი, რომელიც ეწვია ისრაელს. იერუსალიმში ჩასვლისას სადათი საუბრობდა ყველა არაბული ქვეყნის სახელით. მისმა ინიციატივებმა უარყოფითი რეაქცია გამოიწვია არაბულ სამყაროში. დეკემბერში ჩატარებულ ტრიპოლის კონფერენციაში სახელმწიფოების მეთაურებმა გააკრიტიკეს ეგვიპტის პოლიტიკა ისრაელთან მიმართებით, მას გამოუცხადეს ბოიკოტი არაბთა ლიგის ფარგლებში. სადათის თვითნებური გადაწყვეტილება - ემოქმედა არაბული სახელმწიფოების აზრის გათვალისწინების გარეშე ნეგატიურად იქნა აღქმული არაბული საზოგადოების მხრიდან.

ბეგინისა და სადათის ქმედებებს საბოლოოდ მოჰყვა 1978წ. „კემპ-დევიდის შეთანხმება“, პრეზიდენტ კარტერის შუამავლობით. აღნიშნული შეთანხმება შედგებოდა ორი დოკუმენტისგან. პირველი ეხებოდა პალესტინის საკითხს, რომლის მიხედვითაც ისრაელი ითვალისწინებდა პალესტინელებისთვის შეზღუდული თვითმართველობის მინიჭებას მდ.იორდანეს დასავლეთ ნაპირზე და ღაზას სექტორში, მაგრამ დოკუმენტში არ იყო იყო ნახსენები თვითგამორკვევაზე პალესტინელთა უფლების ცნობის აუცილებლობა, ასევე არაფერი იყო ნათქვამი პალესტინის განთავისუფლების ორგანიზაციაზე და იერუსალიმის არაბული ნაწილის პრობლემაზე. არაბებისთვის აღნიშნული საკითხები, განსაკუთრებით ავტონომიის საკითხი ნიშნავდა ისრაელის სამხედრო და პოლიტიკურ კონტროლს, რაც ფაქტობრივად ოკუპაციის გაგრძელების ტოლფასი იყო. ისრაელთან სამშვიდობო ხელშეკრულების დადებამ გამოიწვია უკმაოფილების ტალღა არაბულ სახელმწიფოთა ლიგაში. ეგვიპტე გარიცხეს ლიგიდან, ისლამური კონფერენციის

ორგანიზაციიდან და ის აღმოჩნდა პოლიტიკურ იზოლაციაში. ეგვიპტემ საბოლოოდ დაკარგა რეგიონული ლიდერის პოზიცია, ხოლო ანვარ სადათი მოკლეს ტერორისტებმა სამხედრო აღლუმის დროს 1981წ. 6 ოქტომბერს. რაც შეეხება მეორე დოკუმენტს, ის ეხებოდა ეგვიპტესა და ისრაელს შორის სამშვიდობო ხელშეკრულების დადებას, რომლის საფუძველზეც 1979წ. 26 მარტს, ვაშინგტონში ხელი მოეწერა ეგვიპტე-ისრაელის სამშვიდობო ხელშეკრულებას, რომლის მიხედვითაც ისრაელი დათანხმდა სინადან თავისი არმიისა და მშვიდობიანი მოსახლეობის გაყვანას ურთიერთობის ნორმალიზაციისა და მშვიდობის სანაცვლოდ. აღსანიშნავია, რომ ებრაელებში ამ შეთანხმებას დადებითი შეფასება მოყვა, რადგან ბეგინმა მოახერხა ისრაელისთვის ყველა მნიშვნელოვანი საკითხის გატანა ისე, რომ კომპრომისი კი ისრაელისთვის მომგებიანი იყო. ამ მხრივ ისრაელისთვის დადებით ფაქტორს წარმოადგენდა მეორე ფრონტის დახურვა მის ყველაზე ძლიერ მეტოქესთან, რაც მას აძლევდა რესურსს მთელი ძალები გადაესროლა აღმოსავლეთის მიმართულებით და ასევე, ისრაელი არ დათანხმდა ეგვიპტის მოთხოვნას, მოეწერა ხელი ბირთულ იარაღთან დაკავშირებით რაიმე დოკუმენტზე, რასაც ითხოვდა ეგვიპტე.

კონფლიქტის მოგვარების შესახებ 1982წ. „*რეიგანის გეგმის*“ ჩავარდნის მთავარი მიზეზი სწორედ კოლექტიური მეხსიერებაა და კერძოდ მისი შემადგენელი ის ნარატივები, რომლის მიხედვითაც ყველანაირი კომპრომისი დანებებას ნიშნავდა. აღნიშნული გეგმა ორივე მხარისთვის მიუღებელი აღმოჩნდა, რადგან იგი ითვალისწინებდა პალესტინელების თვითმმართველობას დასავლეთ ნაპირზე და ღაზას სექტორზე იორდანიასთან ერთად, მაგრამ ის არ ითვალისწინებდა პალესტინის სახელმწიფოს შექმნას.

მოლაპარაკებების მხრივ მნიშვნელოვან მოვლენას წარმოადგენდა 1991წ. 30 ოქტომბერს მადრიდის კონფერენცია. პალესტინის მხარე კონფერენციაში მონაწილეობას იღებდა საერთო პალესტინურ-იორდანული დელეგაციის შემადგენლობაში და მასში, ისრაელის მოთხოვნის შესაბამისად, არ მონაწილეობდნენ პალესტინის განთავისუფლების ორგანიზაციის აქტივისტები. კონფერენციის მთავარ შედეგებს წარმოადგენდა პრინციპი: „*ტერიტორია მშვიდობის სანაცვლოდ*“; ისრაელმა გაიყვანა ჯარები და დათანხმდა

პალესტინის ძლიერი პოლიციის შექმნას ისრაელის უშიშროების სპეციალური ძალების შენარჩუნებით; პალესტინის ტერიტორიაზე თვითმმართველობის ორგანოების არჩევნების ჩატარება. ასევე მადრიდის კონფერენცია წარმოადგენდა შემდგომში ისრაელსა და იორდანias შორის სამშვიდობო ხელშეკრულების გაფორმებას. აღნიშნულ კონფერენციას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ორივე მხარისთვის, პალესტინელებშიც, ისევე როგორც ისრაელელებშიც აღნიშნული კონფერენცია ჩაითვალა მათი მხარის წარმატებულ საქმიანობად, თუმცა, კონფერენციას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა ისრაელისთვის, რადგან ისრაელის მთავრობამ მიიღო 10 მლრდ დოლარი ამერიკელთა გარანტიით ასეულობით ათასი საბჭოთა ებრაელის მოწყობაზე, რომლებიც გადასახლდნენ ისრაელში და საჭიროებდნენ საცხოვრებელს და ახალ სამუშაო ადგილებს (სანიკიძე, ალასანია, გელოვანი, 2011: 498). ეს ყველაფერი დაეხმარა ისრაელის მთავრობას შიდა პოლიტიკური პროცესების მოწესრიგებისთვის, სადაც 1992წ. 23 ივნისს ჩატარდა არჩევნები და ხელისუფლებაში მოვიდა კოალიციური მთავრობა იცხაკ რაბინის ხელმძღვანელობით.

მადრიდის კონფერენციის შემდეგ პალესტინაში გაძლიერდა წინააღმდეგობის ისლამური მოძრაობა „ჰამას“-ი, რომელიც მზად იყო ჩამოერთვა სიონისტურ ოკუპაციასთან წინააღმდეგობის ინიციატივა იასირ არაფატისა და მისი მიმდევრებისთვის. „ჰამას“-მა განსაკუთრებული პოპულარობა მოიპოვა ახალგაზრდებში, მის მიერ ისრაელელი სამხედროების მიმართ განხორციელებული ტერორისტული აქტების გამო. „ჰამას“-ი და მისი მიმდევრები აღარ ენდობოდნენ პალესტინის განთავისუფლების ორგანიზაციას, რამაც თავის მხრივ, უბიძგა პალესტინის განთავისუფლების ორგანიზაციას ისრაელთან მოლაპარაკებებისკენ, თავის მხრივ ისრაელის ახალი მთავრობა მზად იყო მათთან მოლაპარაკებებისთვის, რადგან მათაც აწყობდათ პალესტინის განთავისუფლების ორგანიზაციას შეესრულებინა განსაზღვრული როლი. ამის შემდეგ ისრაელსა და პალესტინას შორის მოლაპარაკებები უფრო გახშირდა. ადგილი ჰქონდა ფარულ შეხვედრებს ისრაელის დეგელაციასა და პალესტინის განთავისუფლების ორგანიზაციას შორის, რასაც მოყვა მოლაპარაკებების გაგრძელება ნორვეგიაში. ადგილმდებარეობის არჩევა გამომდინარეობდა კონფიდენციალურობის საკითხიდან. არცერთ მხარეს არ

უნდოდა მოლაპარაკებების დასრულებამდე და ოფიციალურ განცხადებამდე გაეჟონა რაიმე სახის ინფორმაციას, რადგან ორივე მხარეს ეშინოდა ქვეყნის შიგნით საზოგადოების რეაქციის. ნორვეგიის მოლაპარაკებების ძირითად შედეგს წარმოადგენდა „პალესტინის დროებით თვითმმართველობაზე შეთანხმებათა პრინციპების დეკლარაცია“, რომელიც ითვალისწინებდა პალესტინელებისათვის დაზას და იერიქონის გადაცემას, სადაც უნდა შექმნილიყო პალესტინელებისთვის ავტონომია. ოსლოს აღნიშნული შეთანხმება ორივე მხარისთვის ხელსაყრელი შეთანხმება იყო, ისრაელი თავისუფლდებოდა დაზას სექტორიდან, სადაც ძნელი იყო წესრიგის შენარჩუნება, ხოლო პალესტინის განთავისუფლების ორგანიზაციის პოპულარობა გაიზარდა პალესტინელებში, რადგან მათ შეძლეს ისრაელის არმიის გაყვანა ოკუპირებული ტერიტორიების ნაწილიდან, თუმცა, გარდა პოპულარობისა, აღსანიშნავია ისიც, რომ ოსლოს შეთანხმებამ ხელი შეუწყო ანტიარაფატული ფრონტის გახსნას პალესტინაში და „ჰამას“-ის გააქტიურებას, რადგან საზოგადოების ნაწილი უკმაყოფილო იყო იმ ფაქტით, რომ ოსლოს შეთანხმებამ გვერდი აუარა პრინციპულად მნიშვნელოვან საკითხებს: ლტოლვილთა პრობლემას; იერუსალიმის სტატუსს და ისრაელელების ახალშენების საკითხს (სანიკიძე, ალასანია, გელოვანი, 2011: 500). მიუხედავად ამ საკითხებზე პალესტინის განთავისუფლების ორგანიზაციის აქტიური მცდელობისა, ისრაელს მკაცრი პოზიცია ჰქონდა ამ საკითხების მიმართ და არ წავიდა არანაირ დათმობაზე, რადგან კარგად ესმოდა, რომ აქ რაიმე სახის დათმობას ვერ გაამართლებდა ქვეყნის შიგნით და ხელისუფლებას არ აპატიებდნენ ამ საკითხებში კომპრომისს, მით უმეტეს იმ ფონზე, რომ ისრაელშიც ორად იყო საზოგადოების აზრი გაყოფილი პალესტინელებთან მშვიდობის დამყარებისა და შეთანხმების მიღწევის შესახებ. ამის დასტურია ქნესეთში რატიფიკაციის შესახებ ხმების რაოდენობა: 61 დელეგატი დაეთანხმა რატიფიკაციას, 59 - წინააღმდეგი იყო (სანიკიძე, ალასანია, გელოვანი, 2011: 500).

მოლაპარაკებებს შორის აღსანიშნავია, ე.წ. „ოსლო II“ შეთანხმება, რომლის მიხედვითაც პალესტინის ტერიტორია დაიყო 3 ნაწილად: ერთი ზონა გადადიოდა პალესტინის ხელისუფლების კონტროლის ქვეშ; მეორე ზონაში სამოქალაქო ხელისუფლება

ხორციელდებოდა პალესტინელების მიერ ისრაელის ძალოვანთა ზედამხედველობის ქვეშ და მესამე ზონა - ისრაელის სრული კონტროლის ქვეშ (სანიკიძე, ალასანია, გელოვანი, 2011: 500). აღნიშნული შეთანხმების შემდეგ, რამდენიმე არაბულმა ქვეყანამ გადადგა ნაბიჯი ისრაელთან შერიგებისკენ, თუმცა, აღნიშნული წარმატებული სტარტი ჩაშალა ებრაელი ექსტრემისტის იგალ ამირის მიერ იცხაკ რაბინის მკვლელობამ, რის შემდეგაც ისრაელის ხელისუფლებაში მოვიდნენ მემარჯვენე პოლიტიკოსები, განახლდა ებრაული დასახლებების მშენებლობა და განახლდა პალესტინელებთან შეტაკებები. ახალშენების საკითხი და ასევე ის, რომ არაფატი და პალესტინის ავტონომიის საბჭო ვერ უმკლავდებოდნენ ტერორისტებს, რომლებიც ებრაელების წინააღმდეგ აწყობდნენ სასტიკ ტერორისტულ აქტებს, იწვევდა ძალადობის ესკალაციასა და ყოველგვარი მოლაპარაკების შეწყვეტას. აღნიშნული ფაქტორები კიდევ უფრო აღვივებდნენ სიძულვილის გრძნობას ორ თემს შორის.

მნიშვნელოვანია, ასევე 2000წ. ივლისში კემპ-დევიდში მიმდინარე მოლაპარაკებები, ე.წ. „*კემპ-დევიდი II*“, რომელიც წარუმატებლად დამთავრდა. ამ მოლაპარაკებათა თავისებურება ის იყო, რომ არ იქნა ხელმოწერილი არანაირი დოკუმენტი და შეთანხმება მხოლოდ ზეპირსიტყვიერად მოხდა, რამაც საშუალება მისცა მხარეებს გაეკეთებინათ თავიანთი სუბიექტური ინტერპრეტაციები. აშშ-სა და ისრაელში ძირითადად გაზიარებულია აზრი, რომ მოლაპარაკებები არაფატმა ჩაშალა. ისრაელის ყოფილი გენერალური პროკურორი ე. რუბინშტეინი წერდა, რომ: „*პრობლემა იყო არაფატი, რომელსაც არ სურდა რაიმე დათმობაზე წასვლა და არც განიხილავდა კომპრომისულ გეგმებს, რომლებსაც სთავაზობდნენ ისრაელელები და ამერიკელები*“ (სანიკიძე, ალასანია, გელოვანი, 2011: 502). აღნიშნული მოლაპარაკებების დროს ორივე ლიდერი ცდილობდა არ დაეთმო ზედმეტი, რათა შემდგომ საზოგადოებაში არ გამოჩენილიყო მოლაპარაკების სახით. აღნიშნული მოლაპარაკებების გაგრძელებას წარმოადგენდა *თაბას სამიტი*, რომელზეც ასევე ახლოს იყვნენ მხარეები შეთანხმებასთან. მიუხედავად იმისა, რომ მხარეები გარკვეულ საკითხებზე შეთანხმდნენ, იყო ისეთი საკითხებიც, რომელზეც ერთიანი პოზიცია ვერ ჩამოყალიბდა. მოლაპარაკებების ბოლომდე მისაყვანად დრო იყო საჭირო,

თუმცა, 2001წ. თებერვალში ბარაკმა წააგო არჩევნები არიელ შარონთან, რომელმაც უფრო მკაცრი პოლიტიკა გაატარა პალესტინელებთან ურთიერთობაში და მოლაპარაკებები არაფატთან შეწყდა.

როგორც უკვე ვახსენე, კონფლიქტის მიმდინარეობისას, სხვადასხვა ეტაპზე არსებობდა კონფლიქტის მოგვარების სხვადასხვა მოდელები და სამშვიდოპო პროცესები, აღნიშნული პროცესებისა და გეგმების გარდა არსებობდა ასევე, ე.წ. „ფაჰდის გეგმა“ (1981წ.); „რეიგანის გეგმა“ (1982წ.); „ბუშის 4 პუნქტი“ (1991წ.); ჯორჯ ბუში უმცროსის „საგზაო რუკა“ (2003წ.). მნიშვნელოვანი ინიციატივები გადაიღო ობამას ადმინისტრაციის მხრიდანაც, თუმცა, ვერცერთმა პროცესმა და ვერცერთმა გეგმამ საბოლოოდ ვერ გაამართლა და კონფლიქტი კვლავ გადაუჭრელია. გამართლდა კლინტონის საგანგებო კოორდინატორის დენი როსის დასკვნა, რომელმაც განაცხადა, რომ „ხელიდან იქნა გაშვებული ისტორიული შესაძლებლობა, რომელიც არ განმეორდება კიდევ მრავალი წელი“ (სანიკიძე, ალასანია, გელოვანი, 2011: 510). ასევე, მართალი იყო ომაზაც, რომელმაც 2009წ. 5 ივნისს კაიროს უნივერსიტეტში გამოსვლისას განაცხადა, რომ: „ჩვენ არ შეგვიძლია თავს მოვახვიოთ მშვიდობა“ (სანიკიძე, ალასანია, გელოვანი, 2011: 510).

6.8. კოლექტიური მეხსიერების როლი ისრაელ-არაბების კონფლიქტში

აღნიშნულ კონფლიქტში ნათლად ჩანს, თუ რა როლს თამაშობს კოლექტიური მეხსიერება კონფლიქტში. ჯერ კიდევ დასაწყისშივე, ორი ნაციონალისტური მოძრაობის: სიონიზმი და პალესტინურ-არაბული ნაციონალიზმის მიერ შექმნილმა ნარატივებმა, რომლებიც ურთიერთ დაპირისპირებაში იყვნენ ერთმანეთთან, ჩამოაყალიბა შემდგომი თაობების კოლექტიური მეხსიერება და შექმნა საფუძველი შეიარაღებული დაპირისპირებისთვის.

დაპირისპირებული მხარეების კოლექტიური მეხსიერების შენარჩუნებას ხელს უწყობენ ე.წ. „მეხსიერების ხატები“; რომლებიც უხვად გვხვდება ორივე მხარესთან. ამ მხრივ ყველაზე ნათელი გამოხატულებაა იერუსალიმის საკითხი. ებრაელებისთვის იერუსალიმი მათ განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენს, მათთვის ის არის ღმერთის მიერ აღთქმული მიწა. ჯერ კიდევ მეფე დავითმა აიღო იერუსალიმი და გამოაცხადა ის ისრაელისა და იუდეას

გაერთიანებული სამეფოს დედაქალაქად, ხოლო შემდეგ მეფე სოლომონმა ააგო იარუსალიმის ტაძარი, შესაბამისად ებრაელთათვის ისრაელი ოდითგანვე იყო თავიანთი სახელმწიფოს დედაქალაქი. ამას მოწმობს 1948წ. ბეგინის განცხადებაც: „*სამშობლოს გაყოფა უკანონოა. ის არასდროს იქნება აღიარებული...ეს არ შეკრავს ებრაელ ხალხს. იერუსალიმი იყო და სამუდამოდ იქნება ჩვენი დედაქალაქი. ერევ ისრაელი იქნება აღდგენილი ისრაელის ხალხისთვის მთლიანად და სამუდამოდ*“ (სანიკიძე, ალასანია, გელოვანი, 2011: 464). თავის მხრივ სიონიზმი აქტიურად ქადაგებდა ებრაელების იერუსალიმში დაბრუნებას. მეორე მხრივ პალესტინელები თვლიან, რომ იერუსალიმი მათი ისტორიული სამშობლოს შემადგენელი ნაწილია, სადაც ყოველთვის არაბები სახლობდნენ და ებრაელების პრეტენზია ამ საკითხზე წარმოადგენს პრეტენზიას სხვის საკუთრებაზე. იერუსალიმის ფაქტორი არის ერთ-ერთი მწვავე პრობლემა აღნიშნული მხარეების ურთიერთობებში და ისრაელის კონტროლი იერუსალიმზე არის მთავარი ფაქტორი არაბთა იდეოლოგიურ ომში. არაბები ყოველთვის განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობდნენ ამ საკითხს და მათი ერთ-ერთი მთავარი ლოზუნგიც სწორედ ისრაელს ეხებოდა. ასე მაგალითად, როდესაც 2005წ. პალესტინის ეროვნულ ადმინისტრაციას სათავეში ჩაუდგა მაჰმუდ აბასი, მისი წინასაარჩევნო კამპანიის დევიზის ნაწილი სწორედ იერუსალიმს შეეხებოდა და შემდეგნაირად ჟღერდა: „*იერუსალიმი - პალესტინის დედაქალაქია*“ (სანიკიძე, ალასანია, გელოვანი, 2011: 506).

იერუსალიმის საკითხი მრავალჯერ დაისვა სხვადასხვა მოლაპარაკებებზე, თუმცა, ეს ის საკითხია, სადაც მხარეებს ყველაზე მეტად არ სურდათ რაიმე სახის კომპრომისზე წასვლა.

ის, რომ იერუსალიმის საკითხი ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენს, ნათლად გამოჩნდა უკანასკნელ მოვლენებში, კერძოდ: დეკემბერში პრეზიდენტმა ტრამპმა განაცხადა, რომ აშშ აღიარებს იარუსალიმს ისრაელის დედაქალაქად, რასაც დიდი არეულობა და დაპირისპირება მოყვა იერუსალიმსა და სხვა ქალაქებში. პალესტინელებს საკმაოდ მწვავე რეაქცია ჰქონდათ აღნიშნულ გადაწყვეტილებასთან დაკავშირებით, მათი აზრით ამის შემდგომ ყველანაირი შანსი დაიკარგა კონფლიქტის მშვიდობიანად

გადაჭრისთვის. „ჰამას“-მა გამოაცხადა კიდევაც ახალი ინტიფადის დაწყება. გადაწყვეტილება დაემეს ასევე სხვადასხვა ქვეყნის, მათ შორის აშშ-ის მოკავშირე სახელმწიფოების ლიდერებმაც და გაერომ. აშშ-ის საპასუხოდ, ისლამური თანამშრომლობის ორგანიზაციის 57-მა წევრმა ქვეყანამ აღიარა აღმოსავლეთ იერუსალიმი პალესტინის დედაქალაქად. იერუსალიმის დედაქალაქად გამოცხადებას დადებითად შეხვდნენ ებრაელები, რადგან მათთვის სრულიად იერუსალიმი წარმოადგენს დედაქალაქს და აღნიშნული გადაწყვეტილება მათთვის სრულებით სამართლიანი იყო. ისრაელში მშვიდობის ინდექსის 2017 წლის დეკემბრის მონაცემების მიხედვით, ებრაელთა 51.8% თვლის, რომ იერუსალიმი უნდა გაერთიანდეს და იყოს ისრაელის დედაქალაქი, მხოლოდ 12.3% თვლის, რომ დასავლეთი ნაწილი უნდა იყოს ისრაელის დედაქალაქი, ხოლო აღმოსავლეთი - პალესტინის (The Peace Index, 2017). განსხვავებული ვითარებაა ისრაელის მოქალაქე არაბების მოსაზრებას შორის, მათგან ყველაზე მეტი, 43.5% თვლის, რომ დასავლეთი ნაწილი უნდა იყოს ისრაელის დედაქალაქი და აღმოსავლეთი - პალესტინის (The Peace Index, 2017).

იმისათვის, რომ უფრო უკეთ გამოიკვეთოს კოლექტიური მეხსიერების როლი აღნიშნულ კონფლიქტში, საჭიროა ცალ-ცალკე განვიხილოთ მხარეების კოლექტიური მეხსიერება კონფლიქტთან დაკავშირებით.

6.8.1 ებრაელების კოლექტიური მეხსიერება და ისრაელ-არაბების კონფლიქტი

ებრაელების კოლექტიური მეხსიერების ჩამოყალიბებაში ყველაზე დიდი როლი ითამაშა *სიონიზმმა*, რომლის ძირითადი ამოცანა იყო ებრაული სახელმწიფოს შექმნა. ამ მხრივ ის ყოველთვის აპელირებდა ებრაელთა ისტორიაზე და ისრაელის სამეფოზე, რომელიც თავის დროზე მტრებმა დაშალეს და აუცილებლად უნდა აღდგენილიყო. ებრაელები უნდა დაბრუნებულიყვნენ ბიბლიურ სამშობლოში, ქანაანის მიწაზე (ერევ-ისრაელში), რომელიც იყო ღმერთის მიერ აღთქმული მიწა ისრაელის მოდგმისთვის. *სიონიზმის* შედეგად, ეტაპობრივად, ებრაელები იწყებდნენ გადასახლებას პალესტინის ტერიტორიაზე. ებრაელთა მასობრივ იმიგრაციას აღნიშნულ ტერიტორიაზე ეწოდა *ალია*, რომელიც დაიწყო 1881წ და რამდენიმე ეტაპად განხორციელდა.

1948წ. ისრაელის სახელმწიფოს გამოცხადება ებრაელებისთვის ნიშნავდა ოცნების ასრულებას, პალესტინელებისთვის კი საშინელების მომასწავლებელი იყო. დამოუკიდებლობის დღე ისრაელში ყოველთვის გრანდიოზულად აღინიშნება და ყოველთვის ესმება ხაზი ამ დღის ისტორიულ მნიშვნელობას. დამოუკიდებლობის დღესთან დაკავშირებით 2014 წელს გუტმანის ცენტრის მიერ ჩატარებული კვლევის მიხედვით, ებრაელი მოსახლეობის 87%-სთვის დამოუკიდებლობის დღე დღესასწაულია, აღნიშნული რიცხვი კიდევ უფრო მაღალია რელიგიურ პირებსა (94%) და ტრადიციონალისტ არარელიგიურ პირებს (97%) შორის (Cohen, 2014), თუმცა, პალესტინელებისთვის ეს დღე და ზოგადად 1948 წლის ომის შედეგად განვითარებული მოვლენები ტრაგედიას წარმოადგენს, რომელსაც პალესტინელები მოიხსენიებენ შემდეგი ტერმინით: *Nakba*. ისრაელში სასკოლო სახელმძღვანელოებში განსაკუთრებული ყურადღება მახვილდება დამოუკიდებლობის მოპოვებასა და შემდგომ ომზე. რა თქმა უნდა აქ ფიგურირებს ებრაული ნარატივი იმის შესახებ, რომ მტრებს (არაბებს) სურდათ ისრაელის სახელმწიფოს განადგურება, თუმცა, ებრაელთა სიმამაცისა და გამირობის შედეგად ისრაელი ვერ გატეხეს და დღემდე ძლიერად დგას მტრის წინაშე. სახელმძღვანელოებში არაფერი იყო ნახსენები არაბულ ნარატივზე და *Nakba* -ს შესახებ. ამასთან დაკავშირებით, 2007წ. ისრაელის განათლების მინისტრის, იული თამილის ინიციატივით, სასკოლო სახელმძღვანელოებში უნდა დაფიქსირებულიყო არაბული ნარატივიც *Nakba* -ს შესახებ, რათა საზოგადოებას ინფორმაცია ჰქონოდა ორივე ნარატივზე. მან დაამტკიცა კიდევაც აღნიშნული ცვლილება, რასაც ისრაელის პარლამენტში (ქნესეთი) მოყვა ნეგატიური გამოხმაურება. ინიციატივას მხარი არ დაუჭირა ასევე საზოგადო მოღვაწეებისა და მოსახლეობის დიდმა ნაწილმა, მათი არგუმენტაციით აღნიშნული ინიციატივა საფრთხის შემცველი იყო ისრაელისთვის, ის საფრთხეს უქმნიდა სახელმწიფოებრიობას და კითხვის ნიშნის ქვეშ აყენებდა ისრაელის მიერ მიღწეულ წარმატებებს. საზოგადოება და ქნესეთი ითხოვდა მინისტრის გადადგომას. საბოლოოდ, ქნესეთმა გამოსცა აქტი სახელად: *“The Nakba Act”*, რომელიც კრძალავს საჯარო ფონდების

გამოყენებას იმისათვის, რათა ისრაელის დამოუკიდებლობის დღე აღინიშნოს გლობალურ დონეზე.

აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით, 2014 წელს, სოციალური მეცნიერების საერთაშორისო ჟურნალში გამოქვეყნდა კვლევის შედეგები, რომლის თანახმად: ისრაელის მოსახლეობის 64.8% მიიჩნევს, რომ დაუშვებელია *Nakba* -ს აღიარება; 24%-სთვის *Nakba* არასოდეს მომხდარა და ამ კონცეფციის მიღება ნიშნავს ისტორიის განადგურებას და საფრთხეს წარმოადგენს ისრაელისთვის; 16% - მიიჩნევს, რომ *Nakba* თავად არაბების შეცდომების შედეგია; 10%-ს აზრით *Nakba* -ს აღიარება მიიყვანს ისრაელს დასასრულამდე, რადგან ყურადღებას ამახვილებს არარსებულ დანაშაულზე; ასევე 10%-სთვის *Nakba* არ არის მათი სანერვიულო თემა და არაბებმა თვითონ უნდა მიხედონ თავიანთ თავს (Keynan, 2014: 23-4).

კოლექტიური მეხსიერების გავლენა იგრძნობა ტერიტორიებთან დაკავშირებითაც, კერძოდ, 1967 წელს, ომის შემდგომ, ისრაელის მოსახლეობის 90% თვლიდა, რომ მოპოვებული ტერიტორიები ისრაელს უნდა შეენარჩუნებინა ყველანაირ ფასად (Plesner, 2017). 2017 წელს, ისრაელის მშვიდობის ინდექსის მონაცემების თანახმად, ებრაელთა 62%-ს სჯერა, რომ იუდეასა და სამარიაში ისრაელის მიერ ტერიტორიების ფლობა არ წარმოადგენს ოკუპაციას, 65% არ ეთანხმება მოსაზრებას, რომ 6-დღიანი ომის შემდგომ ისრაელს უნდა დაეთმო მოპოვებული ტერიტორიები და დაეწყო სამშვიდობო მოლაპარაკებები არაბებთან, ხოლო 55%-ის მიხედვით, ისრაელს კანონმდებლობის მეშვეობით უნდა შემოემტკიცებინა ყველა დაპყრობილი ტერიტორია. ამავე კვლევის მიხედვით, 51%-ის აზრით იუდეასა და სამარიაში დასახლებების მშენებლობა გონივრულია (The Peace Index, 2017). რაც შეეხება ომის წამოწყებასა და გაგრძელებაზე პასუხისმგებელ სახელმწიფოს, 2008 წელს ებრაელებში ჩატარებული კვლევის თანახმად, 43.3% თვლიდა, რომ არაბები და პალესტინელები იყვნენ მთავარი დამნაშავეები ომის წამოწყებასა და შემდგომ გაგრძელებაში, ხოლო 46%-ის აზრით პალესტინელები იყვნენ დამნაშავეები, თუმცა, გარკვეულწილად ებრაელებსაც ეკისრებათ პასუხისმგებლობა ომის

განგრძობითობაზე (Nets-Zehngut & Bar-Tal, 2017: 13). კოლექტიური მეხსიერების კვალი შეინიშნება სხვა ომებთან დაკავშირებითაც. ებრაელების უმრავლესობა ყოველთვის იზიარებს იმ აზრს, რომ ისრაელი აწარმოებს მხოლოდ თავდაცვით ომს, რადგან მას სხვა გზა არ აქვს, ასე მაგალითად, 2008 წლის კვლევის მიხედვით, „6-დღიან ომთან“ დაკავშირებით, ებრაელთა 37.2% თვლის, რომ ისრაელის ქმედებები იყო მხოლოდ თავდაცვითი ღონისძიებები არაბული ქვეყნების მხრიდან ომის საფრთხის საპასუხოდ, 34.6% მიიჩნევს, რომ ძირითადად ეს იყო თავდაცვითი ღონისძიებები ომის საფრთხის საპასუხოდ, მხოლოდ 12.8% თვლის, რომ ნაწილობრივ ეს იყო თავდაცვა და ნაწილობრივ არაბების ტერიტორიის დაპყრობისა და კონტროლისთვის განკუთვნილი ქმედებები (Nets-Zehngut & Bar-Tal, 2017: 33). ლიბანის ომთან დაკავშირებითაც, ებრაელთა 20.4% თვლის, რომ ისრაელის ქმედებების მიზანს წარმოადგენდა მხოლოდ ლიბანიდან ტერორისტული თავდასხმების პრევენცია, 26.4%-ს აზრით - ძირითადად ტერორისტული თავდასხმების პრევენცია, ხოლო 32%-ს აზრით - ნაწილობრივ ტერორისტული თავდასხმების პრევენცია და ნაწილობრივ ლიბანში ახალი რეგიონული წესრიგის დამყარება (Nets-Zehngut & Bar-Tal, 2017: 34).

ებრაელები ასევე ხშირად ამახვილებენ ყურადღებას იმაზე, რომ ისრაელი წარმოადგენს მშვიდობიან ერს და არ არის აგრესორი, რასაც მისი მტრები ამტკიცებენ. დროის სხვადასხვა მონაკვეთში ყოველთვის ვრცელი რეპორტაჟები და დრო ეთმობოდა იმ ნარატივის გავრცელებას, რომ ისრაელს სურს კონფლიქტის მშვიდობიანად მოგვარება, ის წარმოადგენს დემოკრატიულ სახელმწიფოს, რომელიც იცავს თავისი მოქალაქეების, მათ შორის არაბების უფლებებს. ამის დასადასტურებლად, ისრაელში პერიოდულად ტარდება ისრაელის მოქალაქე არაბების მდგომარეობის კვლევა და სხვადასხვა სტატია/სიუჟეტი ეძღვნება იმ საკითხს, რომ მათ არანაირი პრობლემა არ ექმნებათ ისრაელში. ასე მაგალითად, 2017 წლის ოქტომბერში, ადგილობრივმა სააგენტომ *Israel Today*-მ გამოაქვეყნა სტატია, სადაც ნათქვამია, რომ „შეუძლებელია ისრაელს ეწოდოს „აპარტიდული სახელმწიფო“, მაშინ, როდესაც არაბების უმრავლესობა ამბობს, რომ ისინი რეალურად ამჯობინებენ ცხოვრებას ებრაულ სახელმწიფოში“ (Israel Today, 2017). აღნიშნული სტატია

იმოწმებს კონრად ადენაუერის პროგრამის მიერ ჩატარებულ კვლევას, რომლის მიხედვითაც ადგილობრივი არაბების 60%-მა განაცხადა, რომ ისინი ისრაელის მიმართ არიან კეთილგანწყობილნი, ხოლო 37%-ს უარყოფითი დამოკიდებულება აქვს ისრაელის მიმართ. 63%-ს აზრით, ისრაელი არაბებისთვის წარმოადგენს კარგ საცხოვრებელ ადგილს (Israel Today, 2017).

ზოგადად, კოლექტიურ მეხსიერებას გავლენა აქვს ასევე ებრაელების შეხედულებებზე არაბებთან მიმართებაში, კერძოდ გაეროს რეზოლუციისა და შემდგომ უკვე ისრაელის სახელმწიფოს შექმნის შედეგად არაბების ძლევარებამ და მათმა აგრესიულმა ქმედებებმა დაამკვიდრა ებრაელებში აზრი, რომ არაბები იყვნენ მტრები, რომელთაც არ სურდათ ისრაელის სახელმწიფოს არსებობა, ამას არგუმენტირებულად ამყარებდა ომებში არაბების კოალიცია ისრაელის წინააღმდეგ, შესაბამისად, ისრაელში გავრცელებული იყო აზრი, რომ მათ ყველანაირად უნდა დაეცვათ თავიანთი თავი და სახელმწიფოებრიობა. 2008 წლის გამოკითხვის მიხედვით, ებრაელთა 23.8% ფიქრობს, რომ მხოლოდ პალესტინელების არსებითად ძალადობრივი ბუნება განაპირობებს ისრაელის მიმართ აგრესიას, ასევე იგივე რაოდენობა ფიქრობს, რომ ძირითადი მიზეზი სწორედ პალესტინელების ძალადობრივ ბუნებაშია (Nets-Zehngut & Bar-Tal, 2017: 35). 1987 წელს *ინტიფადის* დაწყების მიზეზად, 2008 წელს ებრაელთა 23.6% ასახელებდა პალესტინელთა მხრიდან ისრაელის მიმართ სიძულვილს (Nets-Zehngut & Bar-Tal, 2017: 36). ებრაელების მხრიდან არაბების მიმართ ნეგატიური დამოკიდებულება ახლაც შესამჩნევია. ასე მაგალითად, 2015 წელს, ისრაელის დემოკრატიულობის ინდექსის მიხედვით, ებრაელების 42% ფიქრობს, რომ ისრაელის მოქალაქე არაბები ისრაელის სახელმწიფოს დაყოფის მომხრე არიან, 39%-ის აზრით ისრაელის მოქალაქე არაბები წარმოადგენენ საფრთხეს, ხოლო 37% ფიქრობს, რომ მთავრობამ უნდა წაახალისოს არაბების ემიგრირება ისრაელიდან (Cohen, 2015). ებრაელთა 57% ეწინააღმდეგება არაბული პარტიების შესვლას სამთავრობო კოალიციაში და ამბობს, რომ ისრაელის უსაფრთხოების (74%), ეკონომიკისა და მართვის (54%) საკითხებს უნდა წყვეტდეს ეთნიკურად ებრაელი უმრავლესობა (Cohen, 2015). ებრაელების უმრავლესობა თვლის, რომ არაბები, მათ შორის ისრაელის მოქალაქე არაბები მხარს უჭერენ თავდასხმებს

ისრაელის სამხედროებსა და პლიციაზე. ასე მაგალითად, ებრაელთა 71% თვლის, რომ პალესტინელების ნახევარი მხარს უჭერს ქალაქ ჰალამიში თავდასხმას, რომელიც განხორციელდა 2017 წლის 21 ივლისს და რომლის შედეგად დაიღუპა ისრაელის სამი მოქალაქე (The Israel Democracy Institute, 2017). ასევე, ებრაელთა 48%-ს სჯერა, რომ მუსლიმმა რელიგიურმა ლიდერებმა იცოდნენ ალ-აქსას მეჩეთის ახლოს თავდასხმის შესახებ (The Israel Democracy Institute, 2017). არაბების დასაქმებასთან დაკავშირებით, ებრაელების უმრავლესობა თვლის, რომ არ შეიძლება მათი დასაქმება საჯარო სექტორებში და ისეთ სამსახურებში, რასაც კავშირი აქვს სახელმწიფოს უსაფრთხოებასთან, თუმცა, ისრაელის 2014 წლის იანვრის მშვიდობის ინდექსის მონაცემების მიხედვით, ებრაელთა 69% ემხრობა არაბების დასაქმებას საავადმყოფოებში ექიმებად ან მედდებად, ამავე დროს, ებრაელთა 52% ფიქრობს, რომ არ შეიძლება არაბების დასაქმება „სენსიტიურ“ სამუშაო ადგილებზე, მაგალითად როგორცაა სკოლებთან და საბავშვო ბაღებთან ახლოს მდებარე მშენებლობები (The Peace Index, 2014).

რაც შეეხება სამშვიდობო მოლაპარაკებებზე შეხედულებებს, სხვადასხვა დროს სხვადასხვა მოსაზრებები არსებობდა იმასთან დაკავშირებით, თუ რა შედეგს მოიტანდა კონკრეტული სამშვიდობო მოლაპარაკება, თუმცა, ყოველთვის, ჩაშლილ მოლაპარაკებებზე მხარეები ერთმანეთს აკისრებდნენ პასუხისმგებლობას. აღნიშნული აზრი, რომ მეორე მხარეა დამნაშავე მოლაპარაკებების ჩაშლაში, ყოველთვის მყარად იყო დამკვიდრებული ადგილობრივ საზოგადოებებში. 2008 წელს ებრაელებში ჩატარებული გამოკითხვის მიხედვით, ებრაელთა 27% თვლის, რომ ისრაელი ძალიან იყო მონდომებული/გულწრფელი კონფლიქტის მშვიდობიანად მოგვარებისთვის, ხოლო არაბები საერთოდ არ იყვნენ მონდომებულები, 30.4% თვლის, რომ ისრაელი იყო გარკვეულწილად მონდომებული/გულწრფელი, ხოლო არაბები საერთოდ არ იყვნენ მონდომებულები (Nets-Zehngut & Bar-Tal, 2017: 28). ოსლოს მოლაპარაკებების ჩაშლაზე პასუხისმგებელ მხარედ 2008 წლის გამოკითხვის მიხედვით, ებრაელთა 50.6% თვლის პალესტინურ მხარეს (Nets-Zehngut & Bar-Tal, 2017: 37). მსგავსი ვითარებაა კემპ-დევიდის (2000წ.) მოლაპარაკებებთან დაკავშირებით, კერძოდ ებრაელთა 55.6% თვლის, რომ ბარაკმა

არაფაქტს შესთავაზა საკმაოდ ნაყოფიერი სამშვიდობო შეთანხმება, მაგრამ არაფაქტი არ დატანხმდა ამას, რადგან არ სურდა მშვიდობა. (Nets-Zehngut & Bar-Tal, 2017: 38). 2014 წლის იანვარში, ისრაელის დემოკრატიის ინსტიტუტისა (IDI) და თელავივის უნივერსიტეტის მიერ მშვიდობის ინდექსის გამოკითხვის შედეგად ებრაელთა 48% თვლის, რომ მოლაპარაკებების განუახლებლობაზე ძირითადი პასუხისმგებლობა პალესტინურ მხარეს ეკისრება (The Peace Index, 2014). რაც შეეხება სამშვიდობო მოლაპარაკებებს, მშვიდობის ინდექსის 2018 წლის იანვრის მონაცემების მიხედვით, ებრაელთა მხოლოდ 22.8% სრულად მიესალმება სამშვიდობო მოლაპარაკებების წარმართვას, 36.2% - ზომიერად მიესალმება, 16.9% - ზომიერად წინააღმდეგია, ხოლო 16.2% - კატეგორიულად წინააღმდეგია სამშვიდობო მოლაპარაკებების (The Peace Index, 2018), რაც წინა წლის მონაცემების მიხედვით მეტყველებს იმაზე, რომ გაზრდილია სამშვიდობო მოლაპარაკებებზე სკეპტიკოსთა რიცხვი, კერძოდ, წინა წლის მონაცემების მიხედვით, ებრაელების 23.9% - სრულად მიესალმებოდა სამშვიდობო მოლაპარაკებებს, 37.7% - ზომიერად მიესალმებოდა, 17.3% - ზომიერად წინააღმდეგი იყო, ხოლო 15.2% - კატეგორიულად წინააღმდეგი იყო (The Peace Index, 2017). იგივე ტენდენცია შეინიშნება მშვიდობის დამყარების პერსპექტივაზეც, კერძოდ, კითხვაზე: მოიტანს თუ არა ისრაელსა და პალესტინას შორის მოლაპარაკებები ამ ორ სახელმწიფოს შორის მშვიდობას მომავალ წლებში მშვიდობის ინდექსის 2017 წლის იანვრის მონაცემებით ებრაელთა 6.4%-ს მტკიცედ სჯეროდა, რომ მოლაპარაკებები მშვიდობის მომტანი იქნებოდა, 17.6%-ს - საშუალოდ სჯეროდა, 33.2 %-ს - საშუალოდ არ სჯეროდა, ხოლო 39.8%-ს - საერთოდ არ სჯეროდა (The Peace Index, 2017). იგივე მონაცემები მშვიდობის ინდექსის უკანასკნელ კვლევაში ასე დაკომპლექტდა: 3.6%-ს მტკიცედ სჯეროდა, რომ მოლაპარაკებები მშვიდობის მომტანი იქნებოდა, 14.3%-ს - საშუალოდ სჯეროდა, 34.7%-ს - საშუალოდ არ სჯეროდა, ხოლო 43.5%-ს - საერთოდ არ სჯეროდა (The Peace Index, 2018).

როგორც უკვე ვახსენე, კოლექტიური მეხსიერების გადაცემისა და გაზიარებისთვის მნიშვნელოვან როლს თამაშობს ის ასპექტები, რასაც ჰალბვაქსი „მეხსიერების ხატებს“ უწოდებს, ბერკი „მეხსიერების მედიუმებს“, სადაც გამოყოფს გამოსახულებითი ხატების

მნიშვნელობას, პიერ ნორა კი - „მეხსიერების ადილებს/არეებს“, სადაც გამოყოფს ტოპოგრაფიულ არეს (არქივები, ბიბლიოთეკები, მუზეუმები) და მონუმენტურ არეს (საფლავები, ნაგებობები და სხვ). ებრაელების კოლექტიურ მეხსიერებაში მნიშვნელოვანი როლი მიუძღვით მეხსიერების ასეთ „ხატებს“, რადგან აქტიურად არის წარმოჩენილი, როგორც ტოპოგრაფიული არე, ასევე მონუმენტური არე. კარგად თუ დავაკვირდებით ვნახავთ, რომ მუზეუმების დიდი ნაწილი იერუსალიმშია თავმოყრილი და უმეტესობა მათგანი ისტორიულია. სომბოლური ხასიათის შენობა-ნაგებობებითა და ისტორიული მუზეუმების სიმრავლით ისრაელი მართლაც ერთ-ერთი მრავალფეროვანი სახელმწიფოა პატარა ქვეყნებს შორის. კოლექტიური მეხსიერების შენარჩუნების კუთხით მნიშვნელოვან როლს თამაშობენ ისეთი მუზეუმები, როგორცაა მაგ: ჰოლოკოსტის მუზეუმები (Yad Vashem, Ghetto Fighters' House და სხვ.) კოლექტიური მეხსიერებისთვის ასევე მნიშვნელოვან ფუნქციას ასრულებენ სხვა მუზეუმებიც, როგორცაა „დავითის კოშკი“ იერუსალიმში, რომელიც ასახავს იერუსალიმის 4 000 წლიან ისტორიას და აქ იმართება სხვადასხვა სახის ფესტივალები და ღონისძიებები; „დამოუკიდებლობის დარბაზი“ თელ-ავივში, ისტორიული შენობა, სადაც ხელი მოეწერა დამოუკიდებლობის აქტს, დღეს ის მუზეუმად არის ქცეული; ჰერცლის მუზეუმი იერუსალიმში, სადაც აღწერილია თეოდორ ჰერცლის ბიოგრაფია და სიონიზმის ისტორია; ლეჰის მუზეუმი, რომელიც ცნობილია ასევე სახელწოდებით: „ბაით იაირი“, აღნიშნული შენობა წარმოადგენს ისრაელის თავისუფლებისთვის მებრძოლი ორგანიზაცია „ლეჰი“-ს სამუშაო ადგილს, სადაც მოკლეს ორგანიზაციის ხელმძღვანელი აბრაამ (იაირ) შტერნი, შენობას კვლავ აქვს ნატყვიარევის კვალი ფანჯარაზე შემორჩენილი, მუზეუმში აღწერილია პერიოდი, როდესაც სიონისტური მოძრაობა იბრძოდა გადარჩენისთვის; აღსანიშნავია ასევე „მიწისქვეშა პატიმრების მუზეუმი“ იერუსალიმში, სადაც დაპატიმრებულები იყვნენ ორგანიზაციების „ჰაგანა“ -ს (რომლის საფუძველზეც ისრაელის თავდაცვის ძალები შეიქმნა), „ირგუნ“-ისა (სიონისტური მოძრაობა, რომელიც მოქმედებდა პალესტინის სამანდატო ტერიტორიაზე 1931-48წწ.) და „ლეჰი“-ს წევრები; მნიშვნელოვან ადგილს წარმოადგენს ასევე მენაჰემ ბეგინის ცენტრი იერუსალიმში, რომელიც ისტორიულად აღწერს დამოუკიდებლობისთვის

მოპოვებისთვის ბრძოლას, ასევე ის წარმოადგენს კვლევით ინსტიტუტს. მნიშვნელოვანია ასევე ბეგინის პრიზი, რომელიც გადაეცემათ იმ ადამიანებს, ვინც მნიშვნელოვან საქმეს გააკეთებს ისრაელისთვის, ან ებრაელი ხალხისთვის.

კოლექტიური მეხსიერების გავრცელებას ხელს უწყობს ასევე ხელოვნებაც. თითოეულ სფეროში ებრაელებს ძალიან ბევრი ნაწარმოები აქვთ შექმნილი, განსაკუთრებით ომებისა და ებრაელების მიერ დამოუკიდებლობის მოპოვებისა და სახელმწიფოს შენების თემატიკაზე. ასე მაგალითად, ახალ მიწაზე სახელმწიფოს მშენებლობასა და დაცვაზე 30-იან 40-იან წლებში დაწერილი სიმღერები, რომლებიც დღესაც არ კარგავენ აქტუალობას: „შირეი ერეც ისრაელ“ (ისრაელის მიწა) და „შირ ჰაამეკ“ (სიმღერა ისრაელის ველის შესახებ), სხვადასხვა სიმღერა მიეძღვნა ასევე კონფლიქტში მიმდინარე ომებს, ამ მხრივ აღსანიშნავია 1956 წლის მოვლენების და „6-დღიანი ომი“-ს შემდგომ დაწერილი სიმღერები, რომლებიც გამოირჩევა საბრძოლო სულისკვეთებითა და გამარჯვებების განდიდებით. ასევე მნიშვნელოვანი როლი იტამაშა ებრაელ ხალხში დოკუმენტური ფილმების სერიამ ომებზე, სადაც მოთხრობილია იმის შესახებ, თუ როგორ ებრძოდნენ წლების განმავლობაში ისრაელს არაბული სახელმწიფოები, თუმცა, ისრაელი მაინც გადარჩა და იგერიებს მტრების შეტევებს.

ოფიციალური დოკუმენტებიც უწყობენ ხელს კოლექტიური მეხსიერების განვრცობას. ასე მაგალითად, ისრაელის უსაფრთხოების დოქტრინაში 1948 წლის ომის მიზეზებში აღწერილია, რომ ყველა არაბული სხელმწიფო წავიდა ისრაელის წინააღმდეგ, აქედან ზოგს ჰქონდა იმის შიში, რომ უკან დახევის შემთხვევაში, აღნიშნული სახელმწიფო სხვა არაბების მხრიდან იქნებოდა დისკრედიტირებული. აქვე ყურადღება გამახვილებულია იმ საკითხზეც, რომ ზოგმა არაბულმა სახელმწიფომ თვითონ მოინდომა პალესტინის დაპყრობა, ხოლო 1948 წლის შემდგომ არცერთ არაბულ სახელმწიფოს არ უნდოდა ისრაელის აღიარება. ისრაელისადმი არაბების გრძნობების გამომხატველ მაგალითად მოყვანილია „სამი არა“-ს ფაქტი (ისრაელის უსაფრთხოების დოქტრინა, 2014). მნიშვნელოვანია ასევე ისრაელის თავდაცვის ძალების სტრატეგია, რომელიც

ოფიციალურად პირველად გამოქვეყნდა 2015 წელს. აღნიშნულ დოკუმენტში ეროვნულ გეგმებში/მიზნებში ასახულია ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობის შენარჩუნება, მისი საზღვრების და საზოგადოების უსაფრთხოების დაცვა; ისრაელის სახელმწიფოს ფასეულობების დაცვა და მისი შენარჩუნება, როგორც ებრაელების სამშობლო, რომელიც არის დემოკრატიული და ებრაული და ასევე ისრაელის რეგიონული და საერთაშორისო სტატუსის გაძლიერება, მეზობლებთან მშვიდობის დამყარებისკენ სწრაფვის მეშვეობით (Belfer Center Special Report, 2016).

ზემოაღნიშნული ფაქტებიდან გამომდინარე აშკარაა, თუ რა სახის კოლექტიური მეხსიერებაა ებრაელებში გავრცელებული და საზოგადოების რამდენად დიდი ნაწილი იზიარებს მას. ჩამოთვლილი ფაქტებიდან გამომდინარე ისიც ცხადია, თუ როგორ უწყობს ასეთი კოლექტიური მეხსიერების გავლენას ხელს ე.წ „მეხსიერების ხატები“, რომლებიც ებრაელ ხალხში საკმაოდ ბევრია სხვადასხვა სახით. შესაბამისად, არ არის გასაკვირი, თუ რატომ თამაშობს ნეგატიურ როლს ამ სახის კოლექტიური მეხსიერება აღნიშნული კონფლიქტის მოგვარებაში.

6.8.2 არაბების კოლექტიური მეხსიერება კონფლიქტთან დაკავშირებით

პალესტინელების კოლექტიურ მეხსიერებაშიც ყველაზე დიდი როლი ითამაშეს სურათებმა, ანდაზებმა, ლექსებმა, სიმღერებმა და ა.შ, რაც მარტივად გადაეცემოდა თაობიდან თაობას. სწორედ მათ საფუძველზე შეიქმნა პალესტინური კოლექტიური მეხსიერება.

არაბების კოლექტიურ მეხსიერებაში დიდი როლი ითამაშა პალესტინურ-არაბულმა ნაციონალიზმმა, რომლის მიხედვითაც აღნიშნულ მიწაზე არაბები იმყოფებოდნენ ათასწლეულებზე მეტი ხანია და აღნიშნული ტერიტორია არის არაბების სამშობლო, რომლის გაყოფაც არ უნდა მოხდეს არავის მიმართ. ამაზე დაფუძნებით გაერო-ს 1947წ. რეზოლუცია პალესტინის დაყოფაზე იყო უსამართლო არაბების მიმართ და ითვალისწინებდა მხოლოდ ებრაელების ფაქტორს, რადგან ამ პერიოდში ისრაელის სახელმწიფოს დამკვიდრებაზე აქტიურად მუშაობდა ებრაული ლობი. ამის

დამადასტურებლად შეგვიძლია მოვიყვანოთ აშშ-ის პრეზიდენტის ტრუმენის სიტყვები: „ბოდის ვიხდი ბატონებო, მე უნდა გავცე პასუხი ასობით ათასს, რომელთაც სურთ სიონიზმის წარმატება. მე არ მყავს ასობით ათასი არაბი ჩემს ამომრჩეველს შორის“ (სანიკიძე, ალასანია, გელოვანი, 2011: 464).

თავიდანვე არაბული სამყაროს გამაერთიანებელი ფაქტორი გახდა შიშის სინდრომი, რაც დაკავშირებული იყო პალესტინის ტერიტორიაზე ებრაული სახელმწიფოს წარმოქმნის რეალურ პერსპექტივასთან. იქიდან გამომდინარე, რომ ყველაზე მეტად კოლექტიური მეხსიერება სისტემური სახით პალესტინელებში გვხვდება, ამ ნაწილში უფრო მეტ ყურადღებას გავამახვილებ პალესტინელების კოლექტიურ მეხსიერებაზე. თავიდანვე პალესტინელებიც პოზიცია ითვალისწინებდა ორი ძირითადი პუნქტის შესრულებას: ებრაელთა იმიგრაციის შეწყვეტა პალესტინაში, ერთიანი და განუყოფელი პალესტინური სახელმწიფოს შექმნა მრავალეროვნული მთავრობით პროპორციული წარმომადგენლობის ბაზაზე (სანიკიძე, ალასანია, გელოვანი, 2011: 465). აქედან გამომდინარე, პალესტინელებისთვის ისრაელის სახელმწიფოს გამოცხადება მიიჩნევა გლოვის დღე და საზოგადოებაში დიდწილად არის გაზიარებული ე.წ. *Nakba* -ს ნარატივი. აღნიშნული ნარატივი წარმოადგენს პალესტინელების კოლექტიური მეხსიერების ყველაზე ნათელ გამოვლინებას და მკაფიო ნარატივს, რომელიც უცვლელად გადაეცემა თაობიდან თაობას. ყველა პალესტინელისთვის *Nakba* წარმოადგენს მტკივნეულ თემას, რომელიც, მათი აზრით ერთ დღეს აუცილებლად გამოსწორდება, კერძოდ, პალესტინელები ძალიან იმედიანად არიან განწყობილები, რომ ყველა პალესტინელი ლტოლვილი დაუბრუნდება თავის მიწას, რომლიდანაც ოდესღაც განდევნეს. უფროსი თაობის წარმომადგენლები საგულდაგულოდ ინახავენ დოკუმენტებსა და ყველაფერ სხვას, რაც მათ სახლთან, არის დაკავშირებული, რომელიც იძულებით დაატოვებინეს, ზოგიერთ მათგანს შენახული აქვს სახლის გასაღებიც კი (Taffal 2015: 216). სახლებთან ასოცირებული ნივთების შენახვით, ისინი პირველ რიგში, პირობითად ინარჩუნებენ გარკვეულ კავშირს თავიანთ საკუთრებაზე, ხოლო შემდგომ მიზეზს ასევე წარმოადგენს ის, რომ დაბრუნების

შემთხვევაში მათ გააჩნიათ დამატებითი მტკიცებულება, რომ ისინი არიან ამ სახლების რეალური მეპატრონეები.

როგორც უკვე ვახსენე, არაბებისთვის და განსაკუთრებით პალესტინელებისთვის ისრაელის დამოუკიდებლობა წარმოადგენდა ერთ-ერთ ყველაზე არასასურველ მოვლენას. 2014 წელს, გუტმანის ცენტრის მიერ ჩატარებული კვლევის მიხედვით, ისრაელის მოქალაქეობის მქონე არაბების 68% არ მიიჩნევს ისრაელის დამოუკიდებლობის დღეს, როგორც დღესასწაულს (Cohen, 2014).

პალესტინელი არაბებისთვის ნებისმიერი სახის კომპრომისი თავიდანვე აღიქმებოდა დანებებად, რაც იმთავითვე გაუმართლებელი იყო. საზოგადოება იზრდებოდა იმ ნარატივით, რომ ებრაელები იყვნენ ოკუპანტი აგრესორები, რომლებმაც პალესტინელებს წართვეს მიწა, ათასობით ლტოლვილი გააძევეს თავიანთი სახლებიდან, ამიტომაც ნებისმიერი სახის დათმობა ამ საკითხებზე იქნებოდა პალესტინელების ღალატი. აღნიშნული მეხსიერება ნათლად გამოიხატა შემდგომში იმ ლიდერების მკვლელობებში, რომლებიც გარკვეულწილად შეთანხმებებს აწარმოებდნენ ისრაელთან. ასე მაგალითად: 1951წ. ივლისში მოკლეს იორდანის მეფე აბდალაჰ იბნ ალ-ჰუსაინი, რომელიც საიდუმლო მოლაპარაკებებს აწარმოებდა ისრაელთან; ასევე სადათის მზადყოფნა ისრაელთან კონსტრუქციულ დიალოგზე და მისი ვიზიტი ისრაელში მწვავედ იქნა აღქმული არაბებში და განსაკუთრებით პალესტინელებში, კემპ-დევიდის შეთანხმების გამო ეგვიპტე გარიცხეს არაბული ლიგიდან, ის აღმოჩნდა პოლიტიკურ იზოლაციაში, ხოლო სადათი 1981წ. 6 ოქტომბერს მოკლეს ტერორისტებმა სამხედრო აღლუმის დროს.

პალესტინელები იწუნებდნენ ისრაელთან ნებისმიერი სახის შეთანხმების გეგმას, რომელიც აღიარებდა ისრაელის სახელმწიფოს, დაწუნებული იყო ის გეგმებიც, რაც თავად არაბული ქვეყნებიდან მომდინარეობდა, ასე მაგალითად 1965წ. ტუნისის პრეზიდენტმა ჰაბიბ ბურლიბას სამშვიდობო ინიციატივა უარყოფილი იქნა ორივე მოწინააღმდეგე მხარის მიერ და არაბულ სამყაროში მას დიდი კრიტიკა მოჰყვა.

1948 წლის ომის შემდეგ არაბებში და განსაკუთრებით პალესტინელებში გაჩნდა „მტრის ხატი“-ს კონცეფცია ისრაელის მიმართ, თუმცა, ომის შემდგომმა მოვლენებმა დარტყმა მიაყენა არაბულ ინტეგრაციას, რაც გამოსწორდა 1967წ. ომის დროს, რადგან მთელ არაბულ სამყაროს ამოძრავებდა რევანშის სურვილი.

ერთი მხრივ არაბული კოლექტიური მეხსიერების გამოძახილი იყო და მეორე მხრივ განამტკიცებდა მას ე.წ „ინტიფადა“, იგივე პალესტინური აჯანყება, რომელიც დაიწყო 1987წ. დეკემბერში ლტოლვილთა ბანაკში, ღაზას სექტორში, როდესაც ისრაელის სატვირთო მანქანამ გაიტანა 4 მუშა ღაზადან, მათი დაკრძალვა გადაიზარდა მასობრივ დემონსტრაციებში. არაბებისთვის აღნიშნული წარმოადგენდა იმის დამატასტურებელ ფაქტს, რომ ებრაელები არაფრად აგდებდნენ არაბებს. „ინტიფადა“-ს ჰქონდა რამდენიმე ტალღა და ყოველ ჯერზე ისრაელის მხრიდან მკაცრი პასუხი მოსდევდა პალესტინელების დემონსტრაციებს, რაც კიდევ უფრო აღვივებდა დაპირისპირებას. ბოლოს „ინტიფადა“ უახლოესი თვეების წინ გამოცხადდა, მაშინ, როდესაც ტრამპმა აღიარა იერუსალიმი ისრაელის დედაქალაქად. აღნიშნულის შედეგად უკვე მრავალი შეტაკება დაფიქსირდა ებრაელებსა და პალესტინელებს შორის, მათ შორის იერუსალიმში.

კომპრომისზე წასვლას არ პატიობდნენ პალესტინელები თავისიანებსაც, ამის გამოხატულება იყო 1988წ. როდესაც, პრეზიდენტმა რეიგანმა პალესტინის განთავისუფლების ორგანიზაციასთან არსებითი დიალოგის დაწყებისთვის მოითხოვა 3 პირობის შესრულება, რომელთაგან ერთ-ერთი იყო ისრაელის არსებობის უფლების ცნობა. ამ საკითხებზე მოლაპარაკებების დაწყებამ გამოიწვია განხეთქილება თვითონ პალესტინის განთავისუფლების ორგანიზაციის შიგნით და მკვეთრად უარყოფითი დამოკიდებულება რადიკალური არაბული რეჟიმების მხრიდან, ამ მხრივ თვითონ პალესტინელებიც კი უპირისპირდებოდნენ იასირ არაფატს.

კოლექტიური მეხსიერების გავლენა იგრძნობოდა მეორე „ინტიფადა“-ს დაწყების მიზეზებშიც, როდესაც არიელ შარონმა მაშინდელი ოპოზიციური პარტია „ლიკუდი“-ს წევრებთან ერთად, მოინახულა ტაძრის მთა (ალ-ჰარამ აშ-შარიფ), რომელიც მრავალი

საუკუნეა, რაც მუსლიმთა ერთ-ერთ ყველაზე მთავარ სალოცავებს უკავიათ. ებრაელებისთვის ამას სიმბოლური დატვირთვა ჰქონდა, რადგან ამით შარონმა ანახა, რომ უფლება აქვთ მოინახულონ ისრაელის დედაქალაქის ნებისმიერი ადგილი და ამ ქვეყნით მას სურდა ამ ტერიტორიაზე ისრაელის სუვერენიტეტის დადასტურება, ეს ნაბიჯი შარონისთვის საკმაოდ წარმატებული აღმოჩნდა, მან დიდი სიმპატია დაიმსახურა ისრაელელების მხრიდან, რაც შემდგომში დაეხმარა გამხდარიყო პრემიერ-მინისტრი, თუმცა, პალესტინელებისთვის ეს ქმედება ძალიან გამაღიზიანებელი აღმოჩნდა, რადგან ისინი სწორედ შარონს აკისრებდნენ პასუხისმგებლობას დაზას სექტორში განხორციელებულ რეპრესიებზე, და ლტოლვილთა ბანაკებში პალესტინელთა ხოცვა-ჟლეტაზე. მართალია ვიზიტი დასრულდა სერიოზული ინციდენტის გარეშე, თუმცა, შარონის წასვლის შემდეგ პალესტინელებმა ქვები დაუშინეს ისრაელის თავდაცვის ძალებს და რიგი ქალაქები მოიცვა მასობრივმა არეულობებმა. მეორე ინტიფადის პირველ ექვს დღეში ისრაელის სამხედრო ძალებმა და პოლიციამ მოკლა 61 და დაჭრა 2657 პალესტინელი (სანიკიძე, ალასანია, გელოვანი, 2011: 464). აღნიშნულმა მოვლენებმა პალესტინელებში კიდევ უფრო გაზარდა ზიზღი ისრაელის მიმართ.

2007 წელს ჩატარებული გამოკითხვის მიხედვით, არაბთა 80% მიიჩნევდა, რომ ებრაელებთან შედარებით, ისინი იყვნენ დისკრიმინაციის მსხვერპლნი (Schafferman, 2008). ისრაელის დემოკრატიულობასთან დაკავშირებითაც, არაბების 22% თვლიდა, რომ ისრაელის მთავრობა წინააღმდეგია არაბებსა და ებრაელებს გააჩნდეთ თანაბარი უფლებები, ხოლო 24%-ის მიხედვით ისრაელი ეწინააღმდეგება არაბული პარტიების მთავრობაში შესვლას. 46% ამბობს, რომ ადამიანის უფლებები ისრაელში ისე არ არის დაცული, როგორც სხვა დემოკრატიულ სახელმწიფოებში (Schafferman, 2008).

როგორც წესი, სხვადასხვა გამოკითხვებში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს იმ არაბთა აზრებს, რომლებიც ცხოვრობენ ისრაელში. ისრაელში 2018 წლის იანვარში ჩატარებული გამოკითხვის შედეგად ისრაელის მოქალაქე არაბების 40% მტკიცედ ემხრობა ისრაელსა და პალესტინას შორის მოლაპარაკების წარმოებას (The Peace Index, 2018), თუმცა, 2017 წელს

აღნიშნული მაჩვენებელი წარმოადგენდა 47.7%-ს და ასევე იკლო კატეგორიულად მოწინააღმდეგეთა რაოდენობამაც, კერძოდ თუ 2017 წლის გამოკითხვის შედეგად ის წარმოადგენდა 22.5%-ს (The Peace Index, 2017), 2018 წლის კვლევის მიხედვით აღნიშნული მაჩვენებელი შეადგენს - 17.6%-ს (The Peace Index, 2018). კითხვაზე, თუ რამდენად გჯერათ რომ ისრაელსა და პალესტინას შორის მოლაპარაკებები მოიტანს მშვიდობას მომავალ წლებში, 2017 წელს ისრაელის მოქალაქე პალესტინელთა 11%-ს მტკიცედ სჯეროდა ამის (The Peace Index, 2017), რაც მცირედით გაიზარდა 2018 წელს - 13.5% (The Peace Index, 2018), თუმცა აქვე აღსანიშნავია, რომ იგივე საკითხთან მიმართებაში მკვეთრად გაზრდილი სკეპტიკოსთა აზრი, კერძოდ 2017 წელს ისრაელის მოქალაქე არაბთა 39.2%-ს საერთოდ არ სჯეროდა, რომ აღნიშნულ სახელმწიფოებს შორის მოლაპარაკებები მოიტანდა მშვიდობას მომავალში, აღნიშნული რიცხვი საგრძნობლად გაიზარდა 2018 წელს და მიაღწია 53.7%-ს (The Peace Index, 2018).

როგორც უკვე ვახსენე, პალესტინელების კოლექტიური მეხსიერების ჩამოყალიბებასა და გავრცელებაში უფრო მეტად ხელშემწყობი იყო მეხსიერების ვიზუალური ხატები. ამ გზით პალესტინელები უფრო მარტივად ითვისებდნენ და იმახსოვრებდნენ ინფორმაციას. მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა შემდგომში ტელევიზიამ, კერძოდ მედიამ, ფილმებმა, სერიებმა და ა.შ. ამ მხრივ აღსანიშნავია პალესტინელების ისტორიის შესახებ არსებული ტელე-სერიალები, მაგ: ერთ-ერთ ასეთ სერიალს წარმოადგენს *“al-Taghreba al-Falasteniya”*, რომელიც ეხება პალესტინელების ისტორიასა და მასობრივ განდევნას (Taffal 2015: 217).

პალესტინელებისთვის, განსაკუთრებით ახალგაზრდა თაობისთვის, კოლექტიური მეხსიერების გაცნობისა და გაზიარების საუკეთესო საშუალებას წარმოადგენს ინტერნეტი. სოციალური ქსელები, სხვადასხვა სახის ინტერნეტ-გვერდები, პროგრამები და ა.შ ბევრი ასეთი საშუალება არსებობს, რასაც ინტერნეტი სთავაზობს ხალხს. პალესტინური კოლექტიური მეხსიერების გამოვლინების საუკეთესო საშუალებაა მაგ: ინტერნეტ-გვერდები: *“Palestine Remembered”* and *“Palestine Facts”* (Taffal 2015: 217).

პალესტინელების კოლექტიურ მეხსიერებაში ცალკე უნდა აღინიშნოს ღაზას სექტორში მცხოვრები პალესტინელების მდგომარეობა ამ კუთხით, რადგან მრავალი წლის განმავლობაში „ჰამასი“ უზრუნველყოფდა მათ განათლებასა და ინფორმირებას. უნდა აღინიშნოს, რომ სხვა ქმედებებთან ერთად „ჰამასი“ ეხმარებოდა კიდევაც ბევრ ღაზას სექტორში მცხოვრებ პალესტინელს, რის შედეგადაც მათი სიმპათიაც დაიმსახურა. „ჰამასი“ ცდილობდა გაეღვივებინა კოლექტიური მეხსიერება პალესტინელებში, განსაკუთრებულ ყურადღებას ამახვილებდა პალესტინელების თავიანთი მიწიდან გამოდევნასა და ისრაელის სასტიკ ქმედებებზე, რასაც მშვიდობიანი მოსახლეობა ეწირებოდა. „ჰამასი“-ს მთავარ მიზანს წარმოადგენდა გაეცხოველებინა კოლექტიური მეხსიერების შემადგენელი სიძულვილის ნარატივი და გამოეყენებინა ეს ისრაელის წინააღმდეგ. შედეგად, ღაზას სექტორში უფრო მეტად იგრძნობა კოლექტიური მეხსიერების გავლენა და უფრო აგრესიული დამოკიდებულება პალესტინელების მხრიდან ისრაელის მიმართ.

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, კოლექტიური მეხსიერების გავლენამ და სოციალურმა რეპრეზენტაციამ, რომლის მიხედვითაც ებრაელები არიან მტრები, რომლებმაც გააგდეს არაბები თავიანთი მიწიდან, დაისაკუთრეს ის და ახლა კვლავ აგრესიულ პოლიტიკას აწარმოებენ არაბების მიმართ. აღნიშნული ნარატივების განვითარებას ხელი შეუწყო ასევე განვითარებულმა მოვლენებმა და კერძოდ ზოგ შემთხვევაში ისრაელის გადამეტებულმა ქმედებებმა. მაგალიტად უკანასკნელ ხანებში ერთი პერიოდის განმავლობაში დასავლეთ სანაპიროზე ახალშენების გაჩერების გადაწყვეტილება პოზიტიურ პროგნოზებს ქადაგებდა თითქოს, თუმცა, შემდგომში მშენებლობების პროცესის გაგრძელებამ კიდევ ერთხელ განამტკიცა პალესტინელებში ხედვა, რომ ისრაელი რეალურად არაფერს აკეთებს მშვიდობისთვის და განაგრძობს თავის ექსპანსიონისტურ პოლიტიკას. პალესტინელების, განსაკუთრებით კი ღაზას სექტორში მცხოვრებლების კოლექტიური მეხსიერება არის ის, რომ ებრაელები ამ მიწაზე ჩამოვიდნენ ევროპიდან და სხვადასხვა ქვეყნებიდან, წაართვეს იქ მცხოვრებ არაბებს საცხოვრებელი მიწები და ნელ-ნელა ეწვეიან ექსპანსიონიზმს, შესაბამისად არ შეიძლება მათთან რაიმე ტიპის დათმობა და პოზიციის შერბილება.

7. კოლექტიური მეხსიერებისა და სოციალური რეპრეზენტაციის გავლენა სხვა კონფლიქტებზე

იმის მიუხედავად, რომ აღნიშნულ ნაშრომში განხილული იყო მხოლოდ ორი კონფლიქტი, ეს არ ნიშნავს, რომ კოლექტიურ მეხსიერებასა და სოციალური რეპრეზენტაციის თეორიას გავლენა მხოლოდ ამ ორ კონფლიქტზე აქვს, ან მხოლოდ ამ ტიპის კონფლიქტებზე.

უპირველეს ყოვლისა აღსანიშნავია, რომ ყველა კონფლიქტის დაპირისპირებულ მხარეებში არსებობს ორივე ფაქტორი, თუმცა, ყოველთვის არ არიან ისინი გამოკვეთილნი და წინა პლანზე წამოწეულები.

ირლანდიის კონფლიქტი ერთ-ერთ საუკეთესო მაგალითს წარმოადგენს იმის საილუსტრაციოდ, თუ რამდენად მნიშვნელოვანი ნეგატიური როლი შეიძლება ითამაშოს კოლექტიურმა მეხსიერებამ და სოციალურმა რეპრეზენტაციამ, კერძოდ აღნიშნული კონფლიქტი დღეს დღეისობით ითვლება ასე თუ ისე მოგვარებულ კონფლიქტად, თუმცა, იქ კვლავ შეინიშნება კოლექტიური მეხსიერების როლი, კერძოდ ერთმანეთისგან კედლით გამოყოფილი სახლები ამის ყველაზე კარგი ილუსტრაციაა. სოციალური რეპრეზენტაციის გამოხატულება იყო პროტესტანტების უფლება ჩატრეხინათ ე.წ. *“Orange Day Parades”*, რომელიც უმნიშვნელოვანესი იყო მათთვის, ვინაიდან კათოლიკეებზე დომინირებას გამოხატავდა. პროტესტანტებისა და კათოლიკეების სოციალური რეპრეზენტაცია ერთმანეთის მიმართ იყო ნეგატიური, რაც მუდმივად იწვევდა არეულობებს და აჭიანურებდა კონფლიქტის მოგვარებას. კოლექტიური მეხსიერების შემადგენელი სიმულვილის ნარატივები იმდენად იყო გამჭდარი საზოგადოებაში, რომ ძალიან

იშვიათად და მცირე რაოდენობით, თუმცა, დღესაც შეიმჩნევა ინდივიდებს შორის დაპირისპირებები ამ საფუძველზე.

ზოგადად რომ შევაფასოთ, აღნიშნული ცნებების როლი შესაძლოა ვიპოვოთ სხვა კონფლიქტებშიც და დაპირისპირებებშიც რომელსაც ადგილი აქვს ქვეყნის შიგნით სხვადასხვა ჯგუფებს შორის. კოლექტიური მეხსიერების კვალი შეინიშნება ასევე სხვადასხვა ეთნიკურ, რელიგიურ თუ ლინგვისტურ ჯგუფებზე, რომელთაც სურთ გამოყოფა კონკრეტული სახელმწიფოსგან. თუმცა, ამ თემაში არ ვამტკიცებ, რომ კოლექტიურ მეხსიერებასა და სოციალურ რეპრეზენტაციას ეკისრებათ მთავარი პასუხისმგებლობა კონფლიქტების წამოწყებასა და გაჭიანურებაში ან მათ მოუგვარებლობაში. რა თქმა უნდა ამ შემთხვევაში არსებობს სხვა რიგი ფაქტორებიც, მაგ: მხარეების უუნარობა; მესამე ძალის/მხარის ჩართულობა კონფლიქტში; სხვადასხვა აქტორები, რომლებიც დესტაბილიზაციას იწვევენ და ა.შ.

8. დასკვნა

კოლექტიური მეხსიერება დიდ როლს თამაშობს პატარა ქვეყნებში, რადგან ხშირად სწორედ მასზეა აგებული სახელმწიფოებრიობისთვის მნიშვნელოვანი ნატარევი, ასევე ნაციონალიზმის ძირითადი პოსტულატები ხშირად სწორედ კოლექტიური მეხსიერების ნარატივებიდანაა შექმნილი. კოლექტიურმა მეხსიერებამ განსაკუთრებით დიდი როლი ითამაშა პატარა სახელმწიფოებში დამოუკიდებლობის გზაზე და ამ მხრივ, სომხეთი და აზერბაიჯანი კარგ მაგალითს წარმოადგენენ. მთლიანად კოლექტიურ მეხსიერებას დაეფუძნა ასევე ისრაელის სახელმწიფოს შექმნა.

აღნიშნული კონფლიქტების მხარეებისთვის დამახასიათებელია ბერკის 5 ძირითადი მედიუმი და ასევე ნათლად ჩანს ნორას „მეხსიერების არეები“. აღნიშნულ სახელმწიფოებში ნათლად ვხვდებით კოლექტიური „მეხსიერების ხატებს“, რომლებიც გამოხატულია ისეთ საკითხებში, როგორცაა დოკუმენტები, საჯარო გამოსვლები, მონუმენტები, შენობა-ნაგებობები და ა.შ. განხილული მაგალითებიდან ნათლად ჩანს, რომ აღნიშნული სახელმწიფოების საზოგადოებაზე დიდი გავლენა აქვს კოლექტიურ მეხსიერებას, რაც განაპირობებს მათ სოციალურ რეპრეზენტაციას. ეს გავლენა გამოიხატება არა მარტო პოლიტიკურ საკითხებში, არამედ სხვა ისეთ საკითხებში, როგორცაა: ქორწინება, სპორტი, ბიზნეს-საქმიანობა.

სოციალური რეპრეზენტაციის თეორიის მიხედვით, სოციალური რეპრეზენტაცია გამოიხატება სხვადასხვა სახით, მათ შორის კულტურული, ისტორიული და ა.შ კონტექსტითაც. თემაში აღნიშნული სახელმწიფოების მაგალითებით საკმაოდ ნათელია თეორიის აღნიშნული პოსტულატი, რადგან აზერბაიჯანის, სომხეთის, ებრაელებისა და

არაბების სოციალური რეპრეზენტაცია გამოიხატება თითქმის ყველა კონტექსტში. ამის დამადასტურებელია პირველ რიგში დაწყებული სამშვიდობო მოლაპარაკებებიდან (პოლიტიკური კონტექსტი), დამთავრებული სპორტული შეჯიბრებებითა და მუსიკალური კონკურსებით (კულტურული კონტექსტი). სოციალური რეპრეზენტაციის თეორიის მიხედვით ტრადიციული შეხედულებები ქმნის დამაბულობას საზოგადოებას შორის. აღნიშნული ტრადიციული შეხედულებებისგანაა მეტწილად შემდგარი მხარეების კოლექტიური მეხსიერება, რომელიც ხელს უშლის მათ მოლაპარაკებების წარმოებაში, რადგან თითოეულ მხარეს გააჩნია ურყევი პოზიცია და კომპრომისი მათი მხრიდან, ისევე როგორც მათი საზოგადოების მხრიდან ითვლება, დანებებად და საბოლოო პერსპექტივაში აღნიშნული მხარის სისუსტედ.

სოციალური რეპრეზენტაციის თეორიის მიხედვით, რეპრეზენტაცია პირობითობას ანიჭებს პერსონებსა და მოვლენებს, რომელთაც ადამიანები აძლევენ სპეციფიკურ სახეს. აღნიშნულ კონფლიქტებში კოლექტიური მეხსიერების გავლენის საფუძველზე, დაპირისპირებულ საზოგადოებებს აქცევს მტრების კატეგორიაში, ასევე კონფლიქტსაც ანიჭებს სპეციფიკურ სახეს, სადაც საკმაოდ უარყოფითი კატეგორიზაცია აქვს მინიჭებული მოწინააღმდეგე მხარეს. თეორიის მიხედვით არსებობს *დაკავშირებისა და ობიექტივირების* მექანიზმები, რომელთა მეშვეობით სიახლეები და უცნობი მოვლენები გადაიქცევიან უკვე კარგად ნაცნობ მოვლენებად. ამ მექანიზმებს დღემდე აქტიურად იყენებენ აღნიშნულ კონფლიქტებში მონაწილე მხარეები, რადგან ისინი ყოველ სიახლეს კონფლიქტთან მიმართებაში აქცევდნენ კოლექტიური მეხსიერების ჭრილში და წარმოაჩენდნენ მათთვის ხელსაყრელი სახით. აღნიშნული თეორიის მიხედვით, სოციალური რეპრეზენტაცია ქმნის რეალობას სოციალური ჯგუფისთვის და ინდივიდებიც აღნიშნულ ჯგუფებში მოქმედებენ ამ რეალობის შესაბამისად, ანუ მათი ყველა ქმედება აღნიშნული სოციალური რეალობის შესაბამისია. თემაში მოყვანილ კონფლიქტებში, დაპირისპირებული მხარეების საზოგადოებებიც სწორედ ასე მოქმედებენ.

აღნიშნულ კონფლიქტებში მხარეებში არსებული კოლექტიური მეხსიერება და სოციალური რეპრეზენტაცია ნეგატიურ როლს თამაშობს კონფლიქტების მოგვარებაში, რადგან კოლექტიურმა მეხსიერებამ განაპირობა აღნიშნულ კონფლიქტებში დაპირისპირებულ საზოგადოებებს შორის სიძულვილის ნარატივის საფუძვლიანად დამკვიდრება, რომელიც მნიშვნელოვან როლს თამაშობს მათ სოციალურ რეპრეზენტაციაზე და კონფლიქტთან დაკავშირებით მათ დამოკიდებულებაზე.

9. გამოყენებული ლიტერატურა

- 62% of Jewish Public: Holding onto Territories in Judea, Samaria Not An Occupation. (2017, June 04). ხელმისაწვდომია: <https://en.idi.org.il/press-releases/15728> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Abasov, A. & Khachatryan, H. (2006). The Karabakh Conflict Variants of settlement: Concepts and reality. Third edition. *Areat Noyan Tapan*. ხელმისაწვდომია: https://www.ca-c.org/dataeng/books/book-1/Abaso_Khachatryan.pdf [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Angéle Karanian, E. (2006). Roots & Routes, The Origin and Development of Diasporan Armenian Collective Memory. ხელმისაწვდომია: <https://dspace.fandm.edu/bitstream/handle/11016/770/Karanian.pdf?sequence=5> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Armenian Sociological Association. (2007). Armenia National Voter Study. 29-32. ხელმისაწვდომია: <http://www.iri.org/sites/default/files/2007%20September%2017%20Survey%20of%20Armenian%20Public%20Opinion,%20July%205-12,%202007.pdf> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Bar-Tal, D. (2011). *Intergroup conflicts and their resolution: a social psychological perspective*. New York: Psychology Press.
- Bauer, M. and G. Gaskell (1999) 'Towards a Paradigm for Research on Social Representations', *Journal for the Theory of Social Behaviour* 29(2): 163-186.

- BBC. Armenia pulls out of Azerbaijan-hosted Eurovision show. (2012, March 07). ხელმისაწვდომია: <http://www.bbc.com/news/world-europe-17292360> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- BBC. Ethiopian runner makes protest sign as he crosses line in Rio. (2016, August 21). ხელმისაწვდომია: <http://www.bbc.com/news/world-africa-37150673> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Bourke, J. (1980). The self: Measurement Implications from a Symbolic Interactions perspective. *Social Psychology Quarterly*.
- Brescó, I., & Wagoner, B. (2016). Conflict and Memory: *The Past in the Present. Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*. Vol. 22, No. 1. 3– 4. ხელმისაწვდომია: <https://www.apa.org/pubs/journals/features/pac-pac0000147.pdf> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Broers, L. (2016). The Nagorny Karabakh Conflict Defaulting to War. *Chatham House, the Royal Institute of International Affairs*. ხელმისაწვდომია: <https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/publications/research/NK%20paper%2024082016%20WEB.pdf> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Caucasus Barometer. (2011). Caucasus Barometer 2011 Azerbaijan. *Caucasus Research Resource Centers (CRRC)*. ხელმისაწვდომია: <http://caucasusbarometer.org/en/cb2011az/codebook/> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Caucasus Barometer. (2012). Caucasus Barometer 2012 Armenia. *Caucasus Research Resource Centers (CRRC)*. ხელმისაწვდომია: <http://caucasusbarometer.org/en/cb2012am/codebook/> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Caucasus Barometer. (2012). Caucasus Barometer 2012 Azerbaijan. *Caucasus Research Resource Centers (CRRC)*. ხელმისაწვდომია: <http://caucasusbarometer.org/en/cb2012az/codebook/> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].

- Caucasus Barometer. (2013). Caucasus Barometer 2013 Armenia. *Caucasus Research Resource Centers (CRRC)*. ხელმისაწვდომია: <http://caucasusbarometer.org/en/cb2013am/codebook/> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Caucasus Barometer. (2013). Caucasus Barometer 2013 Azerbaijan. *Caucasus Research Resource Centers (CRRC)*. ხელმისაწვდომია: <http://caucasusbarometer.org/en/cb2013az/codebook/> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Caucasus Barometer. (2015). Caucasus Barometer 2015 Armenia. *Caucasus Research Resource Centers (CRRC)*. ხელმისაწვდომია: <http://caucasusbarometer.org/en/cb2015am/codebook/> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Caucasus Barometer. (2017). Caucasus Barometer 2017 Armenia. *Caucasus Research Resource Centers (CRRC)*. ხელმისაწვდომია: <http://caucasusbarometer.org/en/cb2017am/codebook/> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Cohen, M. C. (2014, May 04). Israeli Public Opinion: Is Israel Independence Day a Holiday? ხელმისაწვდომია: <https://en.idi.org.il/articles/6473> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Cohen, M. C. (2015, December 17). Israeli Public Divided Over Trust for Arab Citizens. ხელმისაწვდომია: <https://en.idi.org.il/articles/3734> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- DE WAAL, T. (2003). *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War*. New York; London: NYU Press. ხელმისაწვდომია: <http://www.jstor.org/stable/j.ctt9qg51h> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Eurovision organisers respond to media reports on voting. (2018). ხელმისაწვდომია: <https://eurovision.tv/story/eurovision-organisers-respond-to-media-reports-on-voting> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Garagozov, R. (2005b). Collective Memory and Memory Politics in the Central Caucasian Countries. *Central Asia and Caucasus*, No. 36(2005, No. 6) pp.51-60.
- Garagozov, R. (2006). Collective Memory in Ethnopolitical conflicts: The case of Nagorno-Karabakh. *Central Asia and the Caucasus*, No.41 (2006, No.5), pp.145-155.

- Garagozov, R. (2015). Painful Collective Memory: Measuring Collective Memory Affect in the Karabakh Conflict. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*. 1-8. ხელმისაწვდომია: <http://sam.az/uploads/PDF/Painful%20collective%20memory%20Measuring%20collective%20memory%20affect%20in%20the%20Karabakh%20conflict.pdf> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Garagozov, R. (2016). Collective Memory: How Collective Representations About the Past Are Created, Preserved & Reproduced. *Nova Science Publishers Inc*.
- Gedi, N., & Elam, Y. (1996). Collective Memory — What Is It? *History and Memory*, 8(1), 30-50. ხელმისაწვდომია: <http://www.jstor.org/stable/25618696> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018]
- Hakoköngäs, E. (2017). Visual Collective Memory a Social Representation Approach. *University of Helsinki*. ხელმისაწვდომია: <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/197450/VISUALCO.pdf?sequence=1> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Halbwachs, M. (1925). Les Cadres sociaux de la memoire. ხელმისაწვდომია: http://classiques.uqac.ca/classiques/Halbwachs_maurice/cadres_soc_memoire/cadres_sociaux_memoire.pdf [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Halbwachs, M. (1950/1992). On Collective Memory. *Trans. and ed. Lewis A. Coser*. *Chicago: University of Chicago Press*.
- Hardy, C. (2016, May 12). Armenia faces Eurovision ban for flag-waving. Retrieved February. ხელმისაწვდომია: <http://www.euronews.com/2016/05/12/armenia-faces-eurovision-ban-for-flag-waving> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Hobsbawm, E. and Terence R. eds. (1992). *The Invention of Tradition*. Cambridge, U.K. and New York: Cambridge University Press.
- Höijer, B. (2011). Social Representations Theory A New Theory for Media Research. *Nordicom Review* 32. 3-16.

- International Law & World Order: Westons & Carlsons Basic Documents I.D.10i Lisbon Document 1996 (3 December 1996). (n.d.). *International Law & World Order: Westons & Carlsons Basic Documents*.
- Jose Morigi, V. & Pires Vieira da Rocha, C. & Semensatto, S. (2012). Memory, Social Representation and Immaterial culture. *Morpheus - Revista Eletrônica em Ciências Humanas*. No.14. 193-202. ხელმისაწვდომია: http://www4.unirio.br/morpheusonline/numero14-2012/artigos/waldir_Ig.pdf [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Jovchelovitch, S. (2012). Narrative, memory and social representations: A conversation between history and social psychology. *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 46, 440–456.
- Judo Diplomacy?: Armenian organizers raise flag, play anthem for Azeri judokas in Yerevan - Sports. (n.d.). ხელმისაწვდომია: https://www.armenianow.com/news/10444/judo_diplomacy_armenian_organizer [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Kansteiner, W. (2002). Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies. *History and Theory*, 41(2), 179-197. ხელმისაწვდომია: http://www.timeandspace.lviv.ua/files/session/Kansteiner_theory_113.pdf [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018]
- Kempe, I. (2013). The South Caucasus Between The EU and The Eurasian Union. *Caucasus Analytical Digest*. No. 51–52. ხელმისაწვდომია: <http://www.css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/CAD-51-52.pdf> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Keynan, I. (2014). Between Past and Future: Persistent Conflicts, Collective Memory, and Reconciliation. *International Journal of Social Sciences*, III(1). 19-28. ხელმისაწვდომია: https://www.uml.edu/docs/keynan%20article_tcm18-167331.pdf [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].

- Khalidi, R. (1997). *Palestinian Identity: The Construction of Modern National Consciousness*. Columbia University Press.
- László, J. (1997). Narrative organisation of social representations. *Papers on Social Representations*, 6, 155–172.
- László, J. (2008). *The science of stories: An introduction to narrative psychology*. London, United Kingdom: Routledge.
- Lippman, W. (1998) *Public Opinion*. New Brunswick: Transaction Publishers (first published in 1922).
- Marková, I. (2003). *Dialogicality and social representations: the dynamics of mind*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Military Doctrine of the Republic of Azerbaijan. (2012, November 03). ხელმისაწვდომია: <https://azdoctrine.wordpress.com/2012/11/03/military-doctrine-of-the-republic-of-azerbaijan/> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Monthly Peace Index Poll. (2014, December 09). ხელმისაწვდომია: <https://en.idi.org.il/press-releases/12778> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Moscovici, S. (1961). *La psychanalyse, son image et son public: Étude sur la représentation sociale de la psychanalyse*. Paris, France: Presses universitaires de France.
- Moscovici, S. (1973). Foreword. In C. Herzlich (Ed.), *Health and illness: A social psychological analysis* (pp. ix–xiv). London: Academic Press.
- Moscovici, S. (1981). On social representations. In J. P. Forgas (Ed.), *Social cognition. Perspectives on everyday understanding* (pp. 181–209). London: Academic Press.
- Moscovici, S. (1984). The Phenomenon of social representations. In S. Moscovici & R. Farr (Eds.), *Social representations* (pp.3–55). Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Moscovici, S. (1988). Notes towards a description of social representations. *European Journal of Social Psychology*, 18, 211–250.

- Moscovici, S.(1993) *The Invention of Society. Psychological Explanations to Social Phenomena. Cambridge, UK: Polity Press.*
- National Security Concept of the Republic of Azerbaijan. (2007). ხელმისაწვდომია: <https://www.files.ethz.ch/isn/154917/Azerbaijan2007.pdf> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- National Security Strategy of the Republic of Armenia. (2007). ხელმისაწვდომია: http://www.mfa.am/u_files/file/doctrine/Doctrineeng.pdf [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- National Solidarity as Reflected in Public Opinion Polls. (2008, May 04). ხელმისაწვდომია: <https://en.idi.org.il/articles/9623> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Nets-Zehngnut, R. (2014). The Israeli and Palestinian Collective Memories of their conflict: Determinants, Characteristics and Implications. *Brown Journal of World Affairs*. Volume XX, Issue II. 103-121. ხელმისაწვდომია: https://www.brown.edu/initiatives/journal-world-affairs/sites/brown.edu/initiatives.journal-world-affairs/files/private/articles/Nets_GALLEY.pdf [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Nets-Zehngnut, R. & Bar-Tal, D. (2017). The Israeli-Jewish Collective Memory of the Israeli-Arab/Palestinian Conflict – Findings of a Representative Public Survey Regarding 23 Major Topics. ხელმისაწვდომია: <file:///C:/Users/m.dalakishvili/Downloads/NetsBar-Tal-IsraelimemorysurveyEnglish-June182017.pdf> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Nets-Zehngnut, R. (2013). Major events and the collective memory of conflicts. *International Journal of Conflict Management*, Vol. 24 Issue: 3. 209-230. ხელმისაწვდომია: <http://www.emeraldinsight.com/doi/pdfplus/10.1108/IJCM-06-2012-0052> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Nora, P. 1989. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations* 26 (Spring): 7–25.
- OSCE (1996). Lisbon Document. ხელმისაწვდომია: <http://www.osce.org/mc/39539?download=true> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Paez R. D. and Hou-fu Liu J. (2016). Collective Memory of Conflicts. 105-124. ხელმისაწვდომია: https://www.researchgate.net/publication/300777905_The_Collective_R

[remembering of Conflict and Its Role in Fueling an Ethos of Conflict in Society](#)

[ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].

- Pickering, M. (2001) *Stereotyping. The Politics of Representation*. Houndsmills: Palgrave
- Plesner, Y. (2017, June 04). How Israeli Society Has Changed Since The Six-Day War. ხელმისაწვდომია: <https://en.idi.org.il/articles/15731> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- POLL: Arabs Prefer to Live in Israel. (n.d.). (2017). ხელმისაწვდომია: <http://www.israeltoday.co.il/NewsItem/tabid/178/nid/32520/Default.aspx> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Quandt, W. (2005). *Peace Process: American Diplomacy and the Arab-Israeli conflict since 1967. University of California*.
- R. (2009, August 24). Azerbaijani Authorities Interrogate Music Fan Over Armenia Vote. ხელმისაწვდომია: <https://www.rferl.org/a/1800013.html> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Rainbow, J. (2015, April 22). Armenia and Azerbaijan pairing was the last thing UEFA wanted. ხელმისაწვდომია: <http://www.worldsoccer.com/news/armenia-and-azerbaijan-pairing-was-the-last-thing-uefa-wanted-344249> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Schafferman, K. T. (2008, May 04). Arab Identity in a Jewish and Democratic State. ხელმისაწვდომია: <https://en.idi.org.il/articles/10293> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Schwartz, B. (1996). Memory as a cultural system: Abraham Lincoln in World War II. *American Sociological Review*, 61, 908–927.
- Shlaim, A. (2000). *The Iron Wall: Israel and Arab world. W. W Norton and Co.2000*.
- Survey: 56% of Jews Think Most Arab Citizens Support Temple Mount Attack. (2017, August 02). ხელმისაწვდომია: <https://en.idi.org.il/articles/17558> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- The Israel democracy Institute & Guttman Center. (2014). *The Peace Index 2014*. ხელმისაწვდომია: <http://www.peaceindex.org/indexYearsEng.aspx?num=21> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].

- The Israel democracy Institute & Guttman Center. (2017). The Peace Index 2017. ხელმისაწვდომია: <http://www.peaceindex.org/indexYearsEng.aspx?num=25> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- The Israel democracy Institute & Guttman Center. (2018). The Peace Index 2018. ხელმისაწვდომია: <http://www.peaceindex.org/indexYearsEng.aspx?num=26> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Tileagă, C. (2009). The social organization of representations of history: The textual accomplishment of coming to terms with the past. *British Journal of Social Psychology*, 48, 337–355.
- Voelklein, C. & Howarth, C. (2005). A Review of Controversies about Social Representation Theory: A British Debate. *British Journal of Social Psychology*. 11(4). 431-454. ხელმისაწვდომია: http://eprints.lse.ac.uk/2439/1/Libfile_repository_Content_Howarth%2C%20C_A%20review%20of%20controversies%20about%20social%20representations%20theory_A%20review%20of%20controversies%20about%20social%20representations%20theory%20%28LSE%20RO%29.pdf [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Wagoner, B. & Brescó, I., (2016). Conflict and Memory: *The Past in the Present. Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*. Vol. 22, No. 1, 3– 4. ხელმისაწვდომია: <https://www.apa.org/pubs/journals/features/pac-pac0000147.pdf> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].
- Wagoner, B. (2015). Collective remembering as a process of social representation. In G. Sammut, E. Andreouli, G. Gaskell & J. Valsiner (Eds.), *The Cambridge handbook of social representations* (pp. 143–162). Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
- West, H. (2018). Winter Olympics 2018: A united Korea lights up opening ceremony. ხელმისაწვდომია: <http://www.sportingnews.com/athletics/news/winter-olympics-2018-opening-ceremony-north-south-korea-flag/ybocmsxadgkmzzhzwis3sl3nk> [ბოლოს ნანახია: 12.02.2018].

- Wright, J. D. (2015). *International encyclopedia of the social & behavioral sciences* (2nd Edition). Burlington: Elsevier Science.
- Ziyadov, Taleh 2010: Nagorno-Karabakh Negotiations: Through the Prism of a Multi-Issue Bargaining Model, in *International Negotiations*, 15, 107-131.
- გაჩეჩილაძე, რ. (2011). ახლო აღმოსავლეთი სივრცე, ხალხი და პოლიტიკა. *ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა*. მესამე გადაამუშავებული გამოცემა. 369-430.
- გერიგი, ზიმზარდო (2009). *ფსიქოლოგია და ცხოვრება*, მე-16 გამოცემა. თსუ, თბილისი.
- მალაშხია, შ. (2011). კონფლიქტების ანატომია. *გამომცემლობა „ფორმა“*. 162-198.
- სანიკიძე, გ. & ალასანია, გ. & გელოვანი, ნ. (2011). ახლო აღმოსავლეთის ისტორია და მისი ურთიერთობები სამხრეთ კავკასიასთან (XIX ს.-XXI ს.-ის დასაწყისი). ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა. 454-507.
- ჰერცოგი, ხ. (2007). ისრაელ-არაბების ომები. *ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა*.

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Mariam Dalakishvili

**THE ROLE OF THE COLLECTIVE MEMORY IN RESOLVING
CONFLICTS OF SMALL STATES**

Diplomacy and International Policy

Master Thesis is prepared to obtain a Master Degree in Diplomacy and International
Policy

Master Thesis Supervisor: Tornike Turmanidze
Doctor of International Relations, Associate Professor

Tbilisi, 2018